T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TARİHİ SÜREÇTE FAİZ VE FAİZSİZ FİNANS KAVRAMLARININ GELİŞİMİ VE FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN UYGULAMA PRATİĞİ

Nimet CORA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÜL

Çankırı – 2021

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TARİHİ SÜREÇTE FAİZ VE FAİZSİZ FİNANS KAVRAMLARININ GELİŞİMİ VE FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN UYGULAMA PRATİĞİ

Nimet CORA
ORCID: 0000-0003-1841-7472

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÜL

Çankırı –2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iv
TEZ KABUL VE ONAY v
ÖNSÖZ..... vi
ÖZET vii
ABTRACT viii
KISALTMALAR ix
TABLO LİSTESİ x
ŞEKİL LİSTESİ xi

1. GİRİŞ 1

2. ALIŞVERİŞİN MADDİ VE NOMİNAL DEĞERDE KARŞILIĞI 7
2.1. Para Kavramı ve Fonksiyonları 7
2.2. Paranın Tarihi ve Gelişimi 8
2.2.1. Mübadele Ekonomisi 8
2.2.2. İlk Çağda Parasal Ekonomiye Geçiş 9
2.2.3. Orta Çağda Para 10
2.2.4. Yeni Çağda Para 11
2.2.5. Yakın Çağ ve 21. yy. Dijital Çağda Para 12

3. PARANIN DEĞERLENDİRİLMESİ: TASARRUF VE PARANIN GETİRİSİ OLARAK FAİZİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK SİSTEMLERDEKİ YERİ 13
3.1. Faiz Kavramı 13
3.2. Faiz ve Kâr Payına Genel Bir Bakış 17
3.3. Faiz Düşüncesinin Gelişimi ve Uygulamalar 20
3.3.1. Dini ve Ahlaki Değerler Üzerinden İlk Çağ ve Orta Çağda Faiz Düşüncesi 20
3.3.2. Semavî (İlahi) Dinlerde Faiz Uygulamaları 22
3.3.3. Semavî Olmayan Dinlerde Faiz Uygulamaları 27
3.3.4. Ticaretin Gelişmesiyle Oluşan Merkantilizm Akımı ve Faiz Düşüncesi 28
3.3.5. Tarımın Gelişmesiyle Oluşan Fizyokrasi Akımı ve Faiz Düşüncesi 29
3.3.6. Osmanlı'da Serbest Sistem ve İslam Ekonomisi Sistemi 29
3.3.7. Klasik Sistemlerde Faiz Düşüncesi 39
3.3.8. Sosyalist ve Marksist Sistemde Faiz Düşüncesi 48
3.3.9. İslam Ekonomisinde Faiz Anlayışı 49
3.3.10. Türkiye'de Ekonomik Sistemlerin Seyri ve Faiz Uygulamaları 61
3.3.10.1. Türkiye Cumhuriyeti İç ve Dış Borç Faiz Büyüklükleri 66
3.3.10.2. Şirketlerin Faiz Büyüklükleri 71
3.3.10.3. Bireylerin Faiz Büyüklükleri 71
3.3.10.4. Bankaların Faiz Büyüklükleri 72
3.3.10.5. Faiz Maliyetleri 73

4. BANKA KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE FAİZSİZ BANKACILIK İŞLEMLERİ 75
4.1. Bankacılık Benzeri İlk Modern Yapılanmalar..... 75
4.2. Faizsiz Bankacılığın Çalışma Esasları..... 76
4.3. Faizsiz Bankacılıkta Sermaye ve İşleyiş 79
4.4. Faizsiz Finansman Yöntemleri ve Araçları 79
4.4.1. Fon Toplama Yöntemleri..... 80
4.4.1.1. Cari Hesaplar..... 80
4.4.1.2. Tasarruf Hesapları 80
4.4.1.3. Katılım Hesapları..... 80
4.4.1.4. Yatırım Hesapları 80
4.4.2. Fon Toplama ve Kullandırma Araçları 81
4.5. Osmanlı'da Finansal Hizmetlerin Gelişimi..... 88
4.5.1. Beyt-ül Mal 88
4.5.2. Sarraflar ve Cehbezler..... 89
4.5.3. Ahilik ve Lonca Teşkilatı 89
4.5.4. Galata Bankerleri 90
4.5.5. Osmanlı'da Para Vakıfları 90
4.5.6. İstanbul Bank-ı Dersaadet (Banque de a Constantinople) 92
4.5.7. Osmanlı Bankası 92
4.5.8. Adapazarı İslam Ticaret Bankası 93
4.6. Türkiye'de Katılım Bankacılığın Gelişimi..... 93
4.6.1. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Katılım Faaliyetleri 93
4.6.2. Türkiye'de Tam Teşekküllü Modelle Hizmet Veren Katılım Bankaları 96
4.6.2.1. Ziraat Katılım (2015)..... 100
4.6.2.2. Vakıf Katılım (2019) 100
4.6.2.3. Emlak Katılım (2019) 101
4.6.2.4. Albaraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş. 101
4.6.2.5. Kuveyt Türk Özel Finans Kurumu A.Ş. 101
4.6.2.6. Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş..... 102
4.6.3. Türkiye'de Pencere Modeliyle Hizmet Veren Klasik Bankalar..... 102
4.7. Katılım Bankaları ile Klasik Banka Hizmetlerinin Performans Karşılaştırması..... 103
4.8. İslami Bankacılığın Türkiye Ekonomisine Katkıları..... 108

5. DÜNYA FAİZSİZ FİNANS UYGULAMALARI..... 113
5.1. İslami Bankacılığın Gelişimi ve Denetiminin Sağlanması..... 113
5.2. İslami Bankacılık Uygulamaları..... 115
5.2.1. Pakistan. 115
5.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 116
5.2.3. İran…… 116
5.2.4. Endonezya 117
5.2.5. Bangladeş 117
5.2.6. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)..... 118
5.2.7. Malezya. 118

5.2.8. Katar... 120
5.2.9. Sudan... 120
5.2.10. Kuveyt 120
5.2.11. İngiltere 121
5.2.12. Almanya 122
5.2.13. Fransa ... 123
5.2.14. Suudi Arabistan 123
5.2.15. Mısır 123
5.2.16. Diğer Ülkeler 124

6. SONUÇ 129

KAYNAKÇA 133
ÖZGEÇMİŞ 156

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "*Tarihi Süreçte Faiz ve Faizsiz Finans Kavramlarının Gelişimi ve Faizsiz Finans Sisteminin Uygulama Pratiği*" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

16 /07 / 2021

İmza

Nimet CORA

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Nimet CORA tarafından hazırlanan *Tarihi Süreçte Faiz ve Faizsiz Finans Kavramlarının Gelişimi ve Faizsiz Finans Sisteminin Uygulama Pratiği* başlıklı bu çalışma, *[16.07.2021]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *İktisat* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman : Dr. Öğr. Halil İbrahim GÜL

Üye : Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL

Üye : Doç. Dr. Zekayi KAYA

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …./..../ 2021 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tarihi Süreçte Faiz ve Faizsiz Finans Kavramlarının Gelişimi ve Faizsiz Finans Sisteminin Uygulama Pratiği başlıklı tezin hipotezi, faizli sistemin faizsiz sistem karşısında vazgeçilmez olup olmadığı sorusundan hareketle oluşturulmuştur. Literatür taramasından önce faizin yaygın kullanımı karşısında, faizsiz sistemin şansı olmayacağı düşüncesi ağırlıklı olabilmekteydi. Fakat çalışma sonuçlandırıldığında görülmektedir ki faiz de alternatifleri karşısında vazgeçilebilir bir araç haline gelmiştir. Faizsiz sisteme alan açılan oranlarda, faize ayrılacak kaynaklardan vazgeçildiği görülmüştür. Faizsiz sistemler, pek çok ikili ve tekli bankacılık oluşumlarıyla ekonomilerde yer almakta ve küresel boyutta kendine gelişen, yenilikçi bir alan açmaktadır. Büyümesinde gerek ekolojik ve maddi sürdürülebilirlik gerekse de sağlıklı finansal bir yapıya kavuşma hedefi gibi pek çok amaç gözlenmiştir. Faizsiz finansın uluslararası düzeydeki iyi gelişimi, üzerinde çalışılmaya değer bir konu olarak görülmüştür.

Çalışmamın her aşamasında benden hiçbir yardımını esirgemeyen değerli hocam *Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÜL* başta olmak üzere, tahsil hayatımda emeği geçen tüm hocalarıma ve maddi, manevi desteğiyle yanımda olan aileme, dostlarıma ve dostlarımın ailelerine teşekkürlerimi sunarım.

16/7/2021

Nimet CORA

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : Tarihi Süreçte Faiz ve Faizsiz Finans Kavramlarının Gelişimi ve Faizsiz Finans Sisteminin Uygulama Pratiği
Tezin Yazarı : Nimet CORA
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÜL
Anabilim Dalı : İktisat
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 16.07.2021

Faiz, insanlığın para kazanmaya başladığı ilk çağlardan beri gündemde olup çokça tartışılmıştır. Dini, sosyal, ekonomik ve hukuki boyutlarıyla tarih dönemlerinde farklı uygulamalara konu olmuştur. Yasal anlamda ilk defa Hammurabi Kanunlarıyla sınırlamalara tabi tutularak, faizsiz ekonomik araç haline getirilmiştir. Bu tez, faizin ve faizsiz finans sisteminin toplumlarda yarattığı yaygın etkiyi ve gerekliliği ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Faizsiz küresel bir ekonomi mümkün müdür sorusundan hareket edilmektedir. Buna göre çalışmanın kapsamı, iki ana araştırma konusu üzerine oturtulmaktadır. İlkini tarihi süreçte kapitalizmin ve para kazancı olarak faizin gelişimi oluşturmakta iken ikinci ana bölümü faizsiz finans uygulamaları oluşturmuştur. Bu çerçevede, faizin ve kapitalizmin gelişimi, Osmanlı ve Türkiye'deki uygulamalar, İslami bankacılığın geleneksel bankacılıktan ayrılan özellikleri, İslami finans yöntemlerinden beklenen faydalar, İslami Bankacılığın tarihi, nasıl mütevazi ölçekte başlayarak nasıl uygulanabilir ve verimli kurumlar haline geldiği açıklanmaktadır. Faizsiz enstrümanları kullanan ülkelerin bu alandaki sektör payları ve gelişimleri, karşılaştırma ve betimleyici yöntemler kullanılarak niteliksel araştırmalarla desteklenmektedir. Tez araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taramasına başlamadan önce, İslam ekonomisi altındaki faizsiz finans sektörünün yaygınlaşmasının, başta kapitalizmin gücü ve faizin yaygınlığı karşısında hiç şansı olmayacağı düşüncesi akla gelebilmektedir. Fakat çalışma sonuçlandırıldığında görülmektedir ki faizsiz sistemler, pek çok faizli ve faizsiz oluşumlarla birlikte ekonomilerde yer almış ve küresel olarak kendine büyümekte olan bir alan açmıştır. Faiz de alternatifleri karşısında vazgeçilebilir/alternatif bir araç haline gelmiştir. Bu tez, İslami Bankacılığın artık Uluslararası düzeyde iyi kurulduğunu, ülkelerin teorik ve pratik verileri, piyasa paylarının artışı üzerine sonuçlandırmış bir çalışmadır. Teorik çerçevede ilerleyen İslam ekonomisi alanı, yapılan çalışmalar ve sonraki dönemlerde sayısı artırılacak simülasyon çalışmaları ve piyasa uygulama sonuçlarıyla, ampirik (deneysel) literatür kıtlığından çıkarılmaktadır. Literatür taramalarında gelinen aşamada artık İslami finansın, teori ve modern deneyselliğin harmanlandığı çalışmalarla ele alındığı görülmektedir. İslam iktisadı ve finansı, akademik çevrelerce temel bir disiplin olarak kabul görmeye başlamıştır. Avrupa'da faizsiz bankacılık ve İslam ekonomisi alanında sayısı artırılmış pek çok akademik çalışmaya rastlanırken, Türkiye'nin, alanda uzmanlaşmış insan ihtiyacı ve özellikle son yirmi yılda literatüre katkı sağlamaya başladığı halde akademik çalışma sayısının halen yetersiz bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Faiz, nitel yöntem, faizsiz finans.

Çankırı Karatekin University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Thesis Title : Development of Interest and Interest-Free Finance Concepts in the Historical Process and Application Practice of Interest-Free Finance System
Author : Nimet CORA
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Halil İbrahim GÜL
Department : Economics
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 16.07.2021

Interest has been on the agenda since the early ages when humanity started to make money and it has been discussed a lot. It has been the subject of different practices in almost every period of history with its religious, social, economic and legal dimensions. For the first time in legal terms, it was subject to limitations with the Code of Hammurabi and became an interest-free economic instrument. This thesis has been written in order to reveal the widespread effect and necessity of interest and the interest-free financial system in societies. The question is whether an interest-free global economy is possible. Accordingly, the scope of the study is based on two main research topics. While the first was the development of capitalism and interest as money gain in the historical process, the second main part was interest-free finance applications. In this context, the development of interest and capitalism, practices in the Ottoman Empire and Turkey, the features of Islamic banking that differ from traditional banking, the expected benefits from Islamic finance methods, the history of Islamic Banking, how it started from a modest scale and how it became viable and efficient institutions are explained. The sector shares and developments of the countries using interest-free instruments in this field are supported by qualitative research using comparison and descriptive methods. Qualitative research methods were used as the thesis research method. Before starting the literature review, it can be thought that the spread of the interest-free finance sector under the Islamic economy will have no chance against the power of capitalism and the prevalence of interest. However, when the study is concluded, it is seen that interest-free systems have taken place in the economies with many interest and interest-free formations and opened a growing area for itself globally. Interest has also become a dispensable/alternative tool against alternatives. This thesis is a study that concluded that Islamic Banking is now well established at the international level, the theoretical and practical data of the countries, and the increase in market shares. The field of Islamic economics, which progresses in the theoretical framework, is removed from the shortage of empirical (experimental) literature with the studies carried out and the simulation studies and market application results that will be increased in the following periods. At the stage reached in the literature review, it is seen that Islamic finance is now handled with studies that blend theory and modern experimentation. Islamic economics and finance has begun to be accepted as a fundamental discipline by academic circles. While there are many academic studies, the number of which has increased in the field of interest-free banking and Islamic economics in Europe, it has been observed that the number of academic studies is still insufficient, although Turkey's need for specialized personnel in the field and especially in the last two decades has begun to contribute to the literature.

Keywords: Interest, qualitative method, interest-free finance.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
A.Ş.	Anonim Şirket
Bkz.	Bakınız
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DİBS	Devlet İç Borçlanma Senetleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	Editör
GB	Gümrük Birliği
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GTB	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
IDB / İKB	Islamic Development Bank/İslam Kalkınma Bankası
HMB	Hazine ve Maliye Bakanlığı
IIFC	İstanbul Uluslararası Finans Merkezi **(**Istanbul International Financial Centre)
IILM	Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İKAM	İslam İktisadı Araştırma Merkezi
JFLA	Jewish Free Loan Association
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
Ltd. Şti.	Limited Şirket
Mad.	Madde
NILS	No Interest Loan Scheme Good Shepherd Microfinance
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
Oxfam	Oxford Committee for Famine Relief
ÖFK	Özel Finans Kurumları
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TKBB	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TÜRİB	Türkiye Ürün İhtisas Borsası
TÜRMOB	Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği
y.y.	Basım yeri yok
yy.	Yüzyıl
WB	Dünya Bankası (World Bank)
vd.	Ve diğerleri.

TABLO LİSTESİ

Tablo No **Sayfa**

Tablo 2.1: Merkezi yönetimin faiz ödemeleri ve bütçedeki payı (Milyar TL) 67
Tablo 2.2: Tüketici kredileri ve kredi kartına ödenen faiz (Milyon TL)..... 70
Tablo 2.3: Bankaların faiz geliri (Milyon TL) 71
Tablo 2.4: Tüketici kredileri ve ticari kredilerde faiz, enflasyon..... 72
Tablo 3.1: TCMB'nin sunduğu ürünlerin katılım bankaları ile uyumları..... 92

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No **Sayfa**

Şekil 2.1: Faiz oranı ile yatırım ilişkisi.....55

Şekil 2.2: Merkezi yönetim faiz harcamaları / GSYH (%).....66

Şekil 2.3: Bütçe harcamalarında faiz ve yatırımın payı.....66

Şekil 3.1: Pencere modelinde ülkeler dağılımı 105

Şekil 4.1: İslami finans varlıklarının yatırım aracına ve bölgelere göre dağılımı .. 125

1. GİRİŞ

İslam iktisadı ve finansı henüz uygulanmış ve veri üretilmiş bir sistem olmayarak bu alanda yapılan çalışmalar teorik ve modern deneysel seviyede sürdürülmektedir (Shafiq, 2019, s. 3; Cattelan, 2018; Hassan ve Aliyu, 2018, s. 35). İslam ekonomisi sistemleşme aşamasındadır. Bu alanda ampirik (deneysel) çalışmalar daha çok İslami finans alanında, Malezya'da sürdürülmektedir. İslam ekonomisi, kapitalist ve sosyalist sistemlere alternatif olarak görülmeye başlanan, risk paylaşımı esaslı bir sistemdir (Akça ve Bozatlı, 2019, s. 1191). Semavi ve diğer dinlere sahip Japonya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Danimarka, İngiltere, Almanya, Hindistan (Pakistan), Hollanda gibi ülkelerin faizsiz finans ekonomisine ilgi göstermesi ve İslam bankacılık araçlarının İslam ülkeleri dışında da yaygınlaşması dikkat çekicidir. Faizsiz finans sistemine olan talep, bankacılık alanındaki gelişmeleri, araç ve ürün çeşidini artırarak ilave bir finansman modeli ortaya çıkarmaktadır (Eskici, 2007, s. 16; Lehner & Pesendorfer, 2016, ss. 42-43; Ustaoğlu, 2014, ss. 21-22).

Farklı dine mensup insanlara hizmet etme amacıyla Türkiye'de İslami bankacılık sistemine verilen "katılım" ismi amaca uygun olabilir. Hem kâr-zarar ortaklığına katılımı ve ticaret yapılanmasını vurgulamak amacıyla hem de İslam ekonomisi ve faizsiz finans ekonomisi kavramlarıyla, her ne kadar aynı gibi görünse de temeldeki farklılığı vurgulamak gerekebilir. İslam ekonomisi, İslam hukuku kurallarına göre tasarlanan bir sistemdir. Faizsiz ekonomiler ise tüm semavi dinlere hitap ederken aynı zamanda da kapitalizm gibi dinsiz ekonomi olarak görülebilecek bir sistemin faizsiz unsurlarını da kapsar. Bu alanda dini bir çalışma yapılabileceği gibi bilimin ışığı altında faizi gereksiz kılan, faizsiz ekonomiler oluşturmak için her dine mensup bilim adamlarının çalışmalar yaptığı bir alan da olabilmektedir. Faiz istemeyenlere hizmet eden bu sistem *İslam ekonomisi, faizsiz finans* ve Türkiye'deki adıyla *katılım* olarak birbirlerini kapsayıcı şekillerde kullanılmaktadır (Süleymanoğlu, 2017, ss. 14-15). Faizsiz finans konusunda; Dünyada ilk faiz yasağı Musevîlere emredilmişken, yasal olarak tarihte ilk defa Hammurabi Kanunlarıyla düzenlenmiş ve ilk İslami bankacılık adımının XX. yüzyılda Osmanlı'da daha sonra Mısır'da atıldığı düşünülmektedir. 2007 sonrası bu alanda Güney Afrika, Rusya, Ortadoğu, Avrupa ve Asya'da yatırım ve ticari bankacılık ürünlerinde hizmet verilirken Avustralya, İngiltere, ABD,

Almanya gibi ülkelerde daha çok yatırım fonları ve hisse senetleriyle yapılan faaliyetlerde yoğunluklar kaydedilmektedir (Arabacı, 2007, ss. 8-9). Yurtdışındaki büyük faizli bankaların talebi karşılamak için müşterilerine faizsiz enstrümanlarla hizmet verdiği görülmektedir. 2018 itibariyle aktif hizmet veren 200'den fazla faizsiz finans kuruluşunun yanı sıra dünyada sistemin güçlü temsilcileri olan HSBC-İngiltere ve CITI Bank-ABD (Onan ve Sümer, 2015, s. 297) gibi bankalarla Goldman Sachs-ABD, Deutshce Bank-Almanya, Union Bank of Switzerland-İsviçre, Amro Bank-Hollanda, Kleinwort Benson, ANZ Grindlays-Avustralya, United Bank of Kuwait ve Arab Banking Corporation gibi büyük dünya bankalarında da faizsiz işlemler yapıldığı görülmektedir (Ağkan, 2018, s. 237).

Bilman, (2020) yılı çalışmasına göre Türkiye'deki İslami bankacılık sektörünün kredi hacmi genişlemesi, BİST işlem hacminde meydana gelen canlanmanın Granger nedeni olmakta aynı zamanda BİST (Borsa İstanbul)'teki gelişim de Türk katılım bankacılığı sektörünün kredi hacmi büyüklüğündeki gelişmenin çift yönlü olarak Granger nedeni olmaktadır. Çalışmadan elde edilen bu önemli bulguya göre gündeme getirilen politika, Türkiye'de finansal gelişimi özendirmek için İslami bankacılık sektörünün önemli bir araç olabileceği önerisidir. BİST işlem hacminin genişlemesini teşvik için yapılacak yasal ve kurumsal düzenlemeler, toplum genelinde finansal okur-yazarlık seviyesinin artırılması gibi gelişmelerle Türk katılım bankacılığı kredi büyüklüğünde genişleme meydana gelebilecektir (Bilman, 2020, s. 367; Atar ve Ok, 2019). İslami finans endüstrisi mevcut büyüklüğü 2017 yılsonu itibariyle 2 trilyon doları görerek %76'lık kısmı katılım bankacılığı, kalan kısmı sukuk (İslami tahvil) ve hisse senedi piyasalarından oluşmaktaydı. (Güçlü ve Kılıç, 2020, s. 89). 2019 yılbaşı itibariyle katılım finansı global varlık büyüklüğü 2,88 trilyon dolarken 2024 yılına kadar 3,69 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Katılım bankacılık büyüklüğü ise 2 trilyon dolara yaklaşmıştır. Analistlere göre Dünya'daki paydaş ekonomi odaklı yeni arayışlar katılım finansı büyütmede etkili olabilecektir. Türkiye'nin katılım bankacılığı sektör payı aktiflerde %7,2 iken toplanan fonlarda %9,3 seviyesini bulmuştur. 2020 Uluslararası Derecelendirme Kuruluşu Moody's raporunda hala düşük seviyedeki Türkiye varlıklarının, kamu kesimi çalışmalarıyla 10 yıl içinde ikiye katlanacağı belirtilmiştir. Rapora göre 2023 yılında faaliyete başlaması planlanan İstanbul Uluslararası Finans Merkezi, büyüme için yeni ve önemli bir tetikleyici/katalizör

görevi görecektir. Bu merkez Istanbul International Financial Centre (IIFC) stratejik planının temelidir. İslami finans alanındaki bu gelişmelerden ötürü Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği de işbirliği amacıyla 2021 yılında mutabakat zaptı imzalamıştır (İstanbul Ticaret Odası, 2021; İslam İktisadı, 2021).

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın ortaya çıkışı, insanlık tarihinden beri tartışılarak hala bir yere oturtulmaya çalışılan faizli ve faizsiz işlemlerin, toplumlarda ve ekonomilerde bıraktığı etkiyi aydınlatmaya çalışmak ve kıyaslamak üzere gerçekleşmiştir. Araştırma kapitalizm ve faiz sistemlerinin, İslam ekonomisi karşısında vazgeçilmez unsurlar olup olmadığının ortaya konması amacıyla nitel yöntemlerle ele alınmıştır. Bu yöntemler olayların ve olguların bütüncül bir şekilde yorumlanmasını, değerlendirilmesini, benzerlik ve ayrıcalıklarının ortaya konması ve yeni çıkarımlar yapılmasını amaçlar. Sosyal Bilimler diğer bilimlere bu anlamda temel oluşturmaktadır. Araştırmada; İslam, Hıristiyan ve Yahudi teolojilerinde (Tanrıbilim/ilahiyat/din felsefesi) faize mâni olma konusunda bizlere ne söylenmektedir sorusunun cevabı, ekonomik sistemlerde gerçekleştirilen faiz tartışmaları, faizsiz araçların ekonomik ve fıkhi yöntemlerle işletilmesi, faizsiz ve geleneksel banka kıyasları, Dünya toplumlarının faizsiz finans uygulamaları, İslami finansal sözleşmeler gibi ticari aracılık yapmanın bir yöntemi olarak faizsiz İslami bankacılık modeli açıklanmaktadır. Çalışma sonucunda faizin vazgeçilebilir oranlarda yeni faizsiz ekonomik araçlara alan açtığı görülmüştür. Gerek ekolojik ve maddi sürdürülebilirlik gerekse de faizsiz ekonomik alan oluşturma hedefleri gözlenmiştir.

Araştırmanın Özgün Değeri

"Tarihi süreçte faiz ve faizsiz finans kavramlarının gelişimi ve faizsiz finans sisteminin uygulama pratiği" isimli bu çalışmanın alt araştırma sorusu, yaygın faiz getirilerinin vazgeçilmez boyutlara vararak insanları çalışmadan kazanmaya alıştırması ve teşviki konusundadır. Teşvik ve alıştırmalar sonucunda faiz uygulamalarının da etkilediği düşünülen; yatırımların ve istihdamın azalması, emeğin değerini yitirmesi, gelir

dağılımının bozulması ile çok zengin ve çok fakir ülkelerin sayısının giderek artması sorunları gündeme getirilmektedir. Bu konuda kapitalist sistemin sağlıklı devamlılığını sağlayabilmesi ve tıkandığı noktalarda çözüm üretme yeterliği önemli görülmektedir. Kapitalist sistemdeki güçlü ülkelerin, yapısal uyum programları, özelleştirme, paralarını konvertibiliteye geçirerek vs. ile liberal piyasa sistemine geçişi sağlama uygulamalarını, gelişmemiş ülkeler üzerinde baskı aracı olarak kullanabildikleri yorumları yapılmaktadır. Kapitalizmle beraber dünyada gün geçtikçe fakirin daha da fakirleşmesi ve zenginin daha da zenginleşmesi üzerine çarpık bir uluslararası ekonomik düzen mi oluşuyor sorusu akıllara gelmektedir. Ve bu kutuplaşmanın, kaynakların israfı konusundaki zayıf karşıt tutumu, küresel ısınma önlemlerine duyulan ihtiyaç, ekonomik kriz önlemlerine duyulan ihtiyaç gibi sorunlarda dünya, yeni atılımlara ihtiyaç duymaktadır. (Kazgan, 2000, ss. 383-398).

Liberalizmin ve Marksizm'in alternatifi olarak, toplumları ideolojilere bölmeyeceği düşünülen ya da bireyi çıkarları peşinde bencilleştirmeden (Kazgan, 2000, ss. 383-398), İslam ekonomisi sistemiyle, toplumsal ilerleme sağlamanın ne kadar gerçekleştirilebilir olduğu bu çalışmanın kapsayıcı araştırma konusudur. İslam iktisadı, İslam diniyle uyumlu bir ekonomiyi sunmaktadır. İslam'ın değer anlayışında, İslami finans, İslam hukuku, sosyo-kültürel anlayışın İslami emirlere göre hayatı; sosyal adalete, değerlere, insan haklarına, kalkınma ve gelişmeye, özgürlüğe dayanarak, helal ve harama göre düzenleme anlayışı temeldir. Buna göre paradan para kazanma; riba (faiz), hiç risk almadan para kazanma; garar, kumar ve ticarette hile gibi davranışlar yasaklanırken, üretici ve tüketicinin korunması, kaynakların korunması, zenginlere malının 40/1'ini fakire zekât olarak vermesiyle gelir adaletinin sağlanması gibi ekonomik olaylar teşvik edilmektedir. Böylece yatırım ve istihdam yapılmadan, faiz geliriyle para kazanılması engellenerek, emeğin ve üreticinin korunmasına dayalı gelir elde edilmesi sağlanmak istenmektedir. Yine aşırı lüksün, israfın ve tembelliğin engellemesi, aşırı spekülatif beklentilerin önlenmesi, üretimi teşvik, sürdürülebilirliği teşvik, belirsizliğin önlenmesi, ticarette zayıf olan tarafın çıkarlarını koruma, krizlere dayanıklılık gibi hususlarla uluslararası piyasalara sağlıklı çözümler sunmanın mümkün olup olmadığı, faizsiz yöntemleri uygulayan ülkelerdeki sonuçlar, sistemin devamlılığı ve kendi içinde çözüm üretme yeterliği gibi konularda cevap aranmaktadır. Faizli ve faizsiz bazen de ikili (dual) bankacılık sistemi yürüten ülkelere ait niteliksel

gözlem araştırmaları ve yorumlamalarla yapılacak bu çalışma özgün değerimizi oluşturacaktır.

Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Katma Değeri

Günümüzde İslam ekonomisi uygulamalarının yaygınlaşması dikkat çekici bir hale gelmiştir. Sistemin piyasalarda şeffaflık sağladığı ve faizsiz finans araçlarının yeni ürünlerle geliştirildiği taktirde hangi ülkelerden ne kadar talep göreceği merak konusudur. Bu tezin topluma sunmak istediği fayda, her türden sektörün finans sektörünü değil finans sektörünün diğer sektörleri (endüstrileri) beslediği etkin bir Türkiye pazarını kalkınmada ana hedef haline getirme konusundadır. İslam ekonomisi düzeninde finans sektörü öncelikle reel sektörün kolaylaştırıcısı olarak işlev görür. Tezde piyasa zeminini, kaydilik ve daha çok kazanma güdüsü yerine reel sektörde mal para şeklinde karşılığı olan, kâr zarara dayalı, ticari yatırımlarla sağlamlaştırma konusu çalışılmaktadır. Ekonomik sistemlerce kurulan işletmeler, verilen istikrazlar (borçlanma) vs. ile sadece finans (bankacılık) alanında değil, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayattaki yansımalar, ekonomik unsurların tarihi ve doktrinlere ait tartışmaları ile iktisat tarihi alanında, İslami kuralların ekonomiye uygulanabilirliği ile İslam hukuku, fıkıh, İslam ekonomisi alanlarında yine devletlerin adil gelir dağılımı oluşumu, iktisadi ilişkiler ve İslami araçlar dahil tüm uygulamalarıyla iktisat alanındaki bu çalışmayı gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Araştırma, faizsiz sisteme ihtiyaç var mı, İslami ürünlerin yaygın kullanıldığı İngiltere vb. ülkelerdeki kullanım nedenleri ve sonuçlarıyla ortaya konulması gibi yaygın etkilere sahiptir. İslam ekonomisi alanında ihtiyaç duyulan kalifiye bireyin yetiştirilmesi için çalışmak ve bahsedilen hususlarla literatüre katkı sağlama hedefi bu çalışmanın katma değerini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Materyal

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmış, çalışma 1990 yılı sonrasını kapsayan yaklaşık otuz yıla ait yayın taramasıyla hazırlanmıştır. Avrupa'da son dönemlerde hazırlanan teoride ve pratikte önemli aşamalar kaydeden araştırmalar (Şahin, 2020, s. 181; Hassan ve Aliyu, 2018, s. 35) ve pek çok yabancı kaynaktan

faydalanılmıştır. Araştırmada dört farklı coğrafi bölgeden ülkeler incelenmiştir. Bunlar Körfez Ülkeleri, Güney Doğu Asya, Amerika ve Avrupa'dır. Bu bölgelerde faizsiz finans endüstrisinde yer alan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Mısır, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, Kuveyt, İran, Endonezya, Bangladeş, Sudan, Etiyopya, Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye, Malezya ve Pakistan gibi ülkelerin uygulamalarına bakılıp bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, tarihi ve iktisadi işlevler araştırılırken Devlet Arşivi, Başbakanlık Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, kitaplar, dergi makaleleri, üniversite yayınları ve web sitelerinden faydalanılmıştır.

2. BÖLÜM
ALIŞVERİŞİN MADDİ VE NOMİNAL DEĞERDE KARŞILIĞI

2.1. PARA KAVRAMI VE FONKSİYONLARI

Farsça *pare (parça)* kelimesinden dilimize geçen *para* ifadesi günümüzde kazanç, servet, nakit gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Para yerine geçen araçların sürekli değişip gelişmesi ile neyin para olduğu konusunda netlik olmamakta bu nedenle ekonomistler arasında paranın tanımı üzerine görüş birliği yapılamamaktadır. Romalıların inşa ettiği juno moneta tapınağı, para basılan yer olarak kültürlere yerleşmiş ve Latin dillerinde *moneta*, İngiliz dilinde de *money* (para) olarak geçmektedir (Süleymanoğlu, 2017, s. 5; Tekin, 2019, s. 3; Pamuk, 2014, ss. 34-35). İslam dinine göre ise para; kendisine talep amacıyla alınmayan, mal ve hizmet satın almak ya da borç ödemek üzere kullanılan mübadele ve değer aracıdır. Amaç mal satmak yahut borç ödemektir (Yüzbaşıoğlu, 2014, s. 14). Devlet egemenliğini temsil eden para için, Türk Kanunlarında hukuki açıdan bir tanım yapılmaz, Türk parasına özgü yapılan düzenlemenin, paranın özelliklerini belirtmediğinden doktrinde eleştiriler aldığı belirtilmektedir. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'a dayanan 32 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; "Türk parası, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre Türkiye'de tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılmış olsa bile değiştirme süresi dolmamış paraları ifade eder" şeklinde yer almaktadır (Demir, 2010, ss.16-17).

Herkesçe kabul görmüş paranın üç fonksiyonu vardır; kıymet ölçüsü (hesap birimi olma özelliği), değişim aracı olması ve değer muhafaza aracı (tasarruf aracı) olmasıdır. Paralar mal para, itibari para olarak iki kısma ayrılabilmektedirler. Mal paralar, tedavül edilen değerinin karşılığı kadar bizzat madeni değere de (mal değeri) sahiptir. En geçerli olanları gümüş ve altındır. İtibari paralar ise, kâğıt para ve banknotların üzerinde yazan, ona yüklenen dışında aynî değeri olmayan paralardır. İtibari para piyasada altın ve gümüş parayı temsilen tedavül edilmektedir. İtibari para, onu düzenleyenin itibarı ile değer aracı haline gelerek artan tasarruflara kolaylık sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2011, s. 223). Paranın bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için birtakım özellikler taşıması gerekir. Herkes

tarafından kabul edilmesi, güvenilirlik, homojenlik (standart olması), vergi ve borçlanmada kullanılabilmesi, kolay taşınır olması, dayanıklı olması, değerini koruması, bölünebilirlik, yasal olması, kolay taklit edilememesi, miktarının yeterli olması gibi zorunluluklardır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber dijital işlemlerde kullanılan elektronik paraların gizlilik ve güvenliğinin sağlanması özelliklerini de ekleyebiliriz. (Bal, 1998, s. 14; Tekin, 2014, ss. 3-7; Öztel, 2018, s. 305).

2.2. PARANIN TARİHİ VE GELİŞİMİ

2.2.1. Mübadele Ekonomisi (M.Ö. 800.000- 3500)

İlkel çağlarda toplumlar artan ihtiyaçları karşılamak için yeni yöntemler geliştirmişlerdir. İlk Çağ bilginlerinden Eflatun, değer kavramı üzerinde durmuş, Aristo ile mübadele değeri kavramı üzerine çalışmışlardır. Aristo, bazı yazarlara göre değerin, kullanımı ve değişimi arasında ayrım yapan ilk düşünürdür. Dar anlamıyla mübadele (takas) sistemi, parayı değişim aracı olarak (işlevsel) kullanmayan toplumlarda görülür (Nar, 2019, s. 210; Çağlayan ve Genç, 2017, s. 668). Adam Smith'in değer üzerine söylediği gibi bir nesnenin, faydası ya da diğer malları satın alma gücünden ötürü, para kavramına ihtiyaç duyulmadığını söylemek mümkündür (Ricardo, 2001, s. 8). Mübadele sisteminde kullanılan mal paralar bizzat değere sahip olmasıyla diğer paralardan ayrılmaktadır. İnsanlığın yaşadığı en uzun dönem taş ve maden devirlerinde avcılık, toplayıcılık, ekip-biçme devirlerine ait canlı paralar kullanılmaktaydı. Alınan malların bedeli sığır, koyun, deve gibi hayvanlarla ödenirdi. Ya da hayvan postu, kürk, buğday, tahıl, kurutulmuş balık, tütün, kumaş gibi mal paralar kullanılırdı. Hatta bu malların bozulma durumlarına, dayanıklılıklarına göre takaslarda kâr etmekteydiler. Dayanıksız ürün karşılığında daha az buğday vererek kâr sağlanması gibi faaliyetlerdi. (Dilek vd., 2019, s. 2). Takas kaydı bir sopa üzerine çentik atılarak tutulan, Amerikalıların kullandığı boncuk, tütün, viski yine II. Dünya Savaşı sırasında Alman kamplarında kullanılan sigaralar da mal paraya örnektir. (Şıklar, 2010, s. 6).

Geniş anlamıyla mübadele, basit ticari ilişkilerden piyasa ekonomisine geçişe kadar olan ekonomik işlemlerdir. Mal verip para alma, parayla yeni mala ulaşma gibi

şekillerde gerçekleşmektedir (Bal, 1998, s. 13). Antik kaynaklarda milattan önce (M.Ö.) 3000 tarihinde Sümerler ve Mısırlılar tarafından altınla bakırı ayrıştırma işlemi yapıldığı yer alır (TCMB, 2011, s. 19). İlk Çağda altın, neolitik hatta mezolitik taş devirlerinden sonra süs eşyası ve para olarak kullanılmıştır (TCMB, 2011, s. 14). Gerek mal para gerek madeni para gibi bunların yerine geçecek tüm paraların temel vasfı halkın kabulüne, güvenine erişmektir. Halkın mübadele aracı olarak kabul ettiği her şey aslında para olmaktadır.

2.2.2. İlk Çağda Parasal Ekonomiye Geçiş (MÖ. 3200-MS. 375)

M.Ö. 3200 yılları yazının icadı ile başlayan İlk Çağ uygulamalarına konu olmaktadır. Bu çağda hem para yerine geçen eşyalar hem de madeni paralar kullanılırdı. Madeni paranın Çin'de üretimi M.Ö. 900 yılında başlamış ve bronzdan yapılan bu paralar daha önce kullandıkları istiridyelere esinlenilerek üretilmiştir (bronz shell). Çinliler daha önce *cowy* isimli istiridyeleri para aracı olarak kullanmaktaydılar (TCMB, 2011, s. 28). Kâğıt paranın ise Çin'de tarihi epey eskidir. Tarihte ilk kâğıt paranın M.Ö. 140'ta Çin hanedanlığınca kullanıldığı, genel anlamda Moğollar dönemine kadar aralıklı zaman dilimleriyle tedavülde kaldığı bilinir. Hatta 1260-1290 yılları arası Moğol hanı Kubilay Han iki kez kâğıt para emisyonuna başvurmuştur (TCMB, 2011, s. 224).

Altının tarihi, taş devrinde kullanılarak insanlığa sanat, kimya, coğrafi keşifler, yeni alaşımlar hatta porselenin keşfi gibi kültürel zenginliklerin kazandırıldığı zamanlara kadar uzanır. Tarihte Sümerler, Mısırlılar, İngilizler, Romalılar gibi pek çok uygarlık altın ticaretine borçlu oldukları imparatorluklar kurmuşlardır. M.Ö. 550-600 yıllarında ilk kez Lidyalılar, altın madeninin gümüş gibi daha az değerli bir madenle alaşımı olan standart ağırlıktaki ilk sikkeyi bastılar. Lidyalılar diğer uygarlıklardan farklı olarak doğal elektrumdan gümüşün çıkarılması yani altının arıtılmasıyla Manisa Sart çayı arıtma atölyesinde saf altından ve saf gümüşten sikkeler üretmeyi başarmışlardır (Atağan ve Yükçü, 2014, s. 34). Para yönetiminin iki madenli kullanıldığı sisteme çift madeni sistem denirken yalnız altın ya da gümüş para kullanılan sisteme de tek maden sistemi denilmektedir. Lidyalılar tek ve çift maden sistemlerini kullanarak malların değerini belirleyen, hafif ve kolay taşınan, kolay saklanan sikkeler üretmiş, ticaretlerini geliştirmiştir. (TCMB, 2011, ss. 14-28; Atağan ve Yükçü, 2011, s. 89).

2.2.3. Orta Çağda Para (MS 375-1453)

VII. ve VIII. yüzyıllarda para malzemesinde altın ve gümüş kullanan Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in emirleri doğrultusunda hareket etmektedirler. "*Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru teraziyle tartın*." (İsra Suresi: 35). 685- 705 yıllarında yöneticilik yaparak kendi altın dinarını bastıran ilk halife, Emevî Halifesi Abdülmelik bin Mervan'dır. Öncesinde Sasanî sikkeleri ve altın-bakır ön yüzünde Herakles, Heraklios Konstantin, Herakleas figürlerine sahip Bizans sikkeleri ticaret hayatında kullanılmaktayken, halife ilk İslami parayı bastırmıştır. Basım dönemlerinde Abdülmelik'in ayakta duran, sarık takan, kılıçlı, halife figürlü, arka yüzünde Kelime-i Tevhid ile paranın tarihi yazan sikkeleri piyasaya kazandırdığı bilinmektedir. Daha sonra ise figürsüz her iki yanında ayet yazan ilk İslami sikkesini bastırmıştır. Halife bu sikkelerin bir fermanla tüm Emevî topraklarında geçerli tek para olarak kullanılmasını emretti. Aynı zamanda geri kalan Bizans ve Arap-Bizans sikkelerinin toplanıp eritilmesini buna riayet etmeyenlerin ölümle cezalandırılmasını emretmiştir (Al-Hassani, 2010, ss. 146-147; Bal, 1998, ss. 26-28; Pamuk, 2014, ss. 34-35).

Orta Çağ IX. yüzyılına bakıldığında para yerine geçen çek uygulamalarına rastlandığı görülmektedir. Arapçada ticari malın bedelinin, mal yerine ulaştığında karşıya ödenmesi anlamına gelen bu araç, Harun Reşid zamanında son derece gelişmiş olan bankacılık sisteminde kullanılmaktadır. Müslüman bir iş adamı Bağdat'taki banka hesabında yazılı çeki, Çin'in bir şehrinde bozdurabilmekteydi. Kambiyo araçları kullanımı teminat işleviyle nakit taşımayı ortadan kaldırarak Müslümanlara uluslararası ticaret ve finansmanı mümkün kılmıştır (Atar, 2017, s. 1034). Para olarak altın, gümüş, çek kullanılabildiği gibi canlı hayvanlar deve, sığır, koyun yahut nesneler de hala para yerine geçebilmektedir. XI. yüzyılda Uygurların kumaş parçalarını mühürleyerek para olarak kullandıkları bilinir. Suvar Türkleri, ekin adındaki kumaş paraları, Hazarlar ile İdil Bulgarları ise deri paraları kullanmışlardır. İran'da 1290 yılları İlhanlı Sultanı Geyhatu zamanında ise kısa dönemli çav adındaki kâğıt para deneyimi (eksperyansı) yaşanmıştır (TCMB, 2011, s. 224).

Maldivler 'de para yerine kullanılan deniz kabuklarının, XIV. yy 'da yaşayan, kırktan fazla ülke gezmiş Müslüman gezgin İbn-i Battuta döneminde, Batı Afrika'nın Mali bölgesine kadar ulaştığı görülmüştür. İslam dünyasının gezginleri yabancı ülke

cinsinden paralarla dolaşmak yerine seyahatte dünyanın en büyük şehirleri ile ücra köylerinde dahi dinar/dirhem ile işlem yapabilmekteydiler. İslam dünyası dışındaki bölgelerin uygulamalarında İbn-i Battuta yaklaşık 700 yıl öncesinin finans dünyasına dair bir deneyimini aktararak Çin'e yaptığı seyahat hakkında; Çin'de sultan mührü taşıyan, avuç içi büyüklüğünde kâğıt parçaları kullandıklarını ve dinar/dirhemin bu pazarda kabul edilmeyerek kişinin ciddiye alınmadığını belirtmiştir (Al-Hassani, 2010, s. 146-147). Osmanlı'da ilk defa gümüş akçe Orhan Bey'in tahta çıkışının üçüncü yılında bastırılmış olup 1326-1477 yılları arasında gümüş esaslı para sistemi kullanılmış ve 1478'e kadar Venedik altın parası olan *ducat* kullanılmıştır (İnalcık ve Quataert, 2006, s. 1058; Bal, 1998, s. 32).

2.2.4. Yeni Çağda Para (1453-1789)

Yeni Çağda kullanılan altın para sistemi ülkelerdeki altın miktarıyla belirlenerek günümüzde hala kullanılan sistemdir. Fatih Sultan Mehmet zamanında ilk altın sikkenin bastırıldığı bilinmektedir (Bal, 1998, s. 35). Osmanlı yeni çağı, 1477-1585 yılları arasında altın ve gümüş esaslı çift metal sistemi, 1585-1690 yılları arasında, kıtalar arası maden hareketleri sonucu yabancı sikkeler ve bunların tağşiş edilmiş çeşitleri tarafından akına uğradığı istikrarsız yıllar ve 1690-1855 Osmanlı kuruşu olarak yeni gümüş standardı oluşturma dönemlerini içermektedir (İnalcık ve Quataert, 2006, ss. 1055-1056). Altın ve gümüş akçelerin ağırlık, ayar ve değerinin imparatorluk dönemlerinde giderek düşürüldüğü gözlenmekte ve Osmanlı'nın zayıflama sürecine doğru ilerlediği anlaşılmaktadır (Bal, 1998, s. 35).

Yeni çağda, 1368 yılı sonrası Çin Devleti kâğıt para sistemine geçmiş ve 300 yıl sonra Avrupa ülkelerinde altına göre daha az değerli olan kağıtlar yayılmıştır. 1660'ta İsveç, 1690'da Amerika'da İngiliz koloni hükümeti tarafından ve 1789 yılında Fransa tarafından kâğıt para basılmıştır. Tüm kâğıt para serüvenleri devletlerin ekonomik krizlerde yaşadığı çaresizliğin neticesi olmuştur. Osmanlı da Tanzimat reformları sonrası finansman bulamaması nedeniyle kaime-i nakdiyye adıyla 1840'ta ilk kâğıt parasını basmıştır. Piyasadaki esham senetlerinin gelişmiş hali olup ilk basımda sekiz sene geçerliliği olan, nama yazılı olmayan, sikke yerine geçebilen ve tercih edilmesi için eshamdan cazip %12,5 faiz gelirli olarak çıkarılmalarına karar verildi. Faiz

karşılığı İstanbul gümrük gelirlerine endeksli 160.000 adet para, nakit yerine geçmekteydi. Kaimeler haziran ve aralık ayında taksitler halinde ödendikçe arkasına mühür basılmaktaydı. Süre sonunda sahteleriyle birlikte piyasadan toplanacağı söylense de yaklaşık dokuz ay içinde 240.000 adet tekrar basıldı. Kâğıt paranın kullanıldığı bu gibi sistemlerde maliyet kâğıdın, mürekkebin ve basım giderlerinin toplamından oluşmaktadır. Bu da kâğıt paranın ne miktarda basılması gerektiği sorununu doğurmaktadır (Süleymanoğlu, 2017, s. 8; TCMB, 2011, ss. 224-227; Öztel, 2018, s. 307).

2.2.5. Yakın Çağ ve 21. yy. Dijital Çağda Para (1789-…)

Madenlerin birlikte kullanıldığı çift maden sistemi XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar altın ve gümüşün serbest mübadelesiyle sürdürüldü. Osmanlı'da 1844-1914 yılları arası gümüş kuruş ve altın lira esasına dayanan yeni çift metal düzeni kullanıldı. Sonrasında Avrupa ticaretinde imtiyazlar vererek hızlı genişleme, Avrupa piyasalarından yüklüce borçlanma gerçekleşti. Tağşişten vazgeçen Osmanlı'da 1870'lerde "topal altın standardı"nın kabulü şeklinde son para dönemi yaşanmıştır (İnalcık ve Quataert, 2006, s. 1056). XIX. yüzyıl sonlarına doğru ise gümüş para standardı yerini altın para standardına bırakmış ve Yunan, Roma ve Orta Çağ Avrupa'sında tek maden sistemine geçilmiştir. Altın sisteminde ülkenin para miktarı, rezerv altın miktarıdır. Para birimi altın cinsinden ifade edilerek tespit edilen oranla para altına ve altın paraya dönüştürülmektedir. Ödemeler bilançosu fazla verdiği taktirde ülkeye altın girişi özendirilir, açık verdiğinde ise ülkeden altın ihracı gerçekleşir (TCMB, 2011, ss. 227-240).

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda satın alımlar çek, senet, hisse senedi, tahvil, türev ürün sözleşmeleri gibi değerli kağıtlarla yapılmaya başlanmıştır (Atağan ve Yükçü, 2011, s. 94; Süleymanoğlu, 2017, ss. 8-9). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti finansman ihtiyacını gidermek için kaime (gayme) adındaki kâğıt paraları kullandıkça olumsuz durumlar yaşanmaktadır. Hazinenin zor zamanı olan 1840 yılındaki iki emisyonu 1844, 1847 yılları takip etti ve her emisyonda faiz gelirleri biraz daha düşürüldü. %12,5'ten %10'a ve %6'ya indirildi. Amaç halkın kaimeyi, eshamdan daha cazip görerek tasarruf halinde saklamasından vazgeçirmek ve piyasada dolaşımını

sağlamaktı. Çıkarılması üzerinden dört sene geçmesine rağmen halk kaimeyi, esham gibi görüyor devletin halka ödediği kaime faizleri yük oluyordu. Faizli kaimenin bir kısmı piyasadan çekilerek faizsiz ve düşük değerli kaimeler çıkarıldığında ise hazineden faiz ödemesi için taksit alımına gidilmediğinden taklidi ve dolaşımı daha kolay oluyor, denetimsizlik yine hazineyi zora sokuyordu. Numan Elibol ve A. Mesut Küçükkalay'ın çalışmasında belirttiği gibi, Osmanlı ülkesinde, farklı miktar madeni paraların mübadele biçimiyle ilgilenen ve bunlardan karlılık sağlayan Avrupalı para tüccarlarının XVIII. yy.'da faaliyetlerinin hız kazandığı ifade edilmiş ve faaliyetleri sakıncalı görülmüştür. Bu şekilde madeni para arbitrajından kâr elde etmekteydiler (Elibol ve Küçükkalay, 2007, 55-77). Devlet böylece paraların altı ayda bir hazineye kontrole götürülmesi gibi uygulamalara başvurmaktaydı. (TCMB, 2011, ss. 227-228). Kaimenin oluşturduğu olumsuzluklardan diğeri de alışverişte bozuk para kullanılamama sıkıntısı oldu. Çünkü kaime, altın hatta bakır paraları bile tasarruf aracı haline getirmiş tedavülden kaldırmıştı. Böylelikle tramvay, köprü ve vapurlarda bozukluk bulunamadığı için sıkıntı yaşanmaya başlanmıştır. Halkın buna bulduğu çare ilginç olur. Bazı kilise ve havralar kâğıt ve tenekeden bilet bastırır halk da bozukluk yerine bu biletleri kullanmaya başlar. Devlet durumu hükümranlık hakkının ihlali olarak değerlendirince 1877'de Takvim-i Vekayi'de yayınladığı ilanla biletlerin basımını yasaklamıştır. Yüklü miktar sikkenin taşraya götürülmesi de yasaklanır (TCMB, 2011, s. 240).

İlk kez 1927'de, Cumhuriyetin 5. yılında piyasaya sürülen kâğıt paralar artık hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. 85 yıllık tarihiyle Türk iktisat tarihi için önemli maddi kültür unsurları haline gelmişlerdir. Günümüz İngiliz penileri bakır kaplı çelikten iken Türk paraları çinko, nikel, kalay, alüminyum ve mangan alaşımından yapılmaktadır. (TCMB, 2011, s. 29). XX. yüzyıl sonrası ise sistemler geliştirilerek bankaların kaydi para yaratarak kullandırdığı krediler, para yerine geçen kredi kartı hizmetleri, internet yoluyla sanal satın alım (elektronik para aktarımı), dijital (blockchain teknolojisiyle üretilerek banka hesapları ve aracılar olmadan şifre ile alınan kripto) paralar şeklinde piyasalarda yerini almıştır (Dilek vd., 2019, s. 15).

3. BÖLÜM
PARANIN DEĞERLENDİRİLMESİ: TASARRUF VE PARANIN GETİRİSİ OLARAK FAİZİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK SİSTEMLER

3.1. FAİZ KAVRAMI

Faiz kelimesi dilimize *Arapça "feyz"* kökünden gelerek bolluk, fazla, yüzde, taşan, taşkın, çokluk, feyezan eden, dolu manâlarına gelmektedir. *İslamiyet*'in doğuşu sonrasında "*riba"* terimi de kullanılmıştır. Riba borç para karşılığında alınacak miktardan fazla alınan yani faiz anlamına gelmektedir. Alimlerin çoğunluğunun görüşüne göre İslam hukukunda riba, faiz ayrımı yapılmamaktadır. *İngilizce*'ye *Latince*'den geçen "*interest*", *İbranice* "*naesek*" (ısırmak) kelimeleri de faizin anlamını karşılamaktadır. *Pagan Roma*'da "*mutuum*" (meum=mine; tuum=yours) iken "*usura*"ya (*usury*; parçayı ısırıp koparmak) dönüşmüş ve bolluk, artma, fazlalık anlamlarına gelmektedir (Ertürk, 2019, s. 111). Peki hukuki ve iktisadi olarak faiz ne anlam ifade etmektedir:

Borçlar hukukuna göre faiz, asıl borç ödendiğinde ortadan kalkan fer'i (ikincil) bir haktır. Asıl alacağa/borca bağlı olan fer'i haklara örnek olarak rehin, kefalet, faiz gösterilebilir. Asıl borç sona erdiğinde faiz borcu da ortadan kalkar ve asıl alacak doğmadan faiz alacağı doğmamaktadır. Borçlar Kanunu'nun 113. maddesine göre: "Asıl borç tediye ile veya sair bir surette sakıt olduğu takdirde kefalet ve rehin ve sair fer' i haklar sakıt olur. Evvelce işleyen faizleri talep hakkının mahfuz bulunduğu beyan edilmiş veya hal icabından neşet eylemiş olmadıkça bu faizler talep olunamaz." (Demir, 2010, ss. 17-18).

Faiz, iktisatçı Keynes'e göre biriken tasarrufları yatırıma dönüştürmenin bedelidir. İnsanlarda parayı elde tutma ve biriktirme isteği vardır bu yüzden sermaye üretime itilmez. Bu durumda tasarruflar faize özendirilerek likidite akışı sağlanmalıdır. (Likidite Tercihi Yaklaşımı). Toplam harcamalar, faizle ters hareketi sebebiyle ekonomide talep ve istihdamı etkileme aracı şeklinde kullanılabilmektedir. Faiz

oranları ne kadar düşük olursa üretim ve kazanç o kadar olumlu etkilenir, piyasa genişler. O nedenle ülkelerde ideal faiz %0'dır. Yine Keynes'e göre kişi borç verdiği paranın likiditesinden mahrum kalması karşılığında faiz istemektedir. Çünkü istediği an parasını kullanamayacaktır. Halbuki kişiler borç vermek yerine yapabileceği yatırımdan elde edeceği gelirin karşılığı olan faizi talep etmektedir. (Fırsat Maliyeti Yaklaşımı) (Aypek, 1988, s. 42-43).

Klasiklere göre faiz, tasarruf etmenin ödülüdür. Az tüketip daha çok yatırıma kaynak ayrılarak daha çok faiz verilirse kişilerin daha çok tasarruf edeceği düşünülür. Bu nedenle tüketim yapmayan insanlar yoksul kaldığı faydanın bedeli olarak faiz alır. (Mahrumiyet tercihi yaklaşımı) (Aypek, 1988, s. 42-43).

Avusturya Okuluna (Böhm-Bawerk, Schumpeter) göre faiz, kişilerin bugün ve gelecek arasında bir tercih yaparak, geleceği tercih etmenin daha yüksek faizle mümkün olacağını öne sürer. Kişiler elindeki kuşu çalılıktaki kuşa tercih ederek; bugünün ihtiyacını yarına önceler. Bugünün yüz lirası yarının yüz on lirasından değerli olabilir. Çünkü kurama göre bugün eldekine daha çok değer vererek geleceğin ihtiyacının şiddetini küçümseyecekleri öne sürülmektedir. Bunun sonucu olarak da gelecek tatmininden feragat eden halk bir faizle ödüllendirilmelidir. (Zaman tercihi yaklaşımı) (Barber, 2009, s. 209; (Aypek, 1988, s. 42-43).

İktisatçılar faiz üzerine teoriler kurmuş bu teorilerin mantığına uygun şekillerde faizi tanımlamışlardır. Genel anlamıyla faizi, para kullanım hakkının ödünç verildiği süre nispetinde ondan istenen bedel şeklinde tanımlamak mümkündür. Yani sermayeye yapılan kira ödemesidir. Bir diğeri de sermayenin zımni faiz olması yani üretimdeki sermaye hizmetine atfedilen kısmıdır. İki şekilde de sermayenin yüzdesi olarak ifade edilir. Faizin, borç paraya yüzde cinsinden oranı *faiz oranı* ile ifade edilir. 1 yıl vadeli banka mevduat faizi %25 denildiğinde, bankanın 1 yıl sonunda yatırılan paraya %25 para ödemesi gerçekleştireceği anlaşılmaktadır. Üretim faktörlerinden işgücünün getirisi ücret, tabiatın rant, sermayenin getirisi faiz, müteşebbisin getirisi de kâr geliri olmaktadır. Faiz sermayedar için gelir getirici faktörken girişimci için ise sermaye kullanım maliyetidir. Buna göre müteşebbisin işe girişmesi, sermayesiyle yatırım yaptığında alacağı gelirin, yatırım yapmadan alacağı faizden fazla olmasına bağlıdır.

Aynı maliyet borç aldığında faiz öderken de geçerlidir. Demek ki faiz sermayenin kullanım maliyetidir (Eğilmez, 2015, ss. 165, 311).

Faiz yaklaşımı İslamiyet'te Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi paraların vadeli değişiminin yasaklanması şeklindedir. İslam hukukçuları vadeli bedel karşılığında ancak bir mal satışı yapılmışsa ticaretin uygun olduğunu savunmaktadırlar (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, s. 247).

Hawkes'a göre faiz, karşılığı olmayan fazlalıktır. Faizcilik, yoktan artı değer üretir ve faiz gelirini (artı değeri) harcama eyleminde de değer üretmektedir. Servette durdurulamaz bir genişleme yaratır. Faiz alıp satmak insanlığı dünyanın tüm insan ve doğal kaynaklarını, finansal temsil şeklinde dönüştürmeye zorlayabilmektedir (Hawkes, 2010, ss. 2, 10).

İktisadi temellere dayanan faiz meselesine ait dini, ahlaki ve hukuki görüşler, Orta Çağda dini bakımdan ele alınsa da yeni çağda tartışmalar genellikle iktisadi doktrinlerde yapılmıştır. XIX. ve XX. yüzyıllarda liberal iktisadi sistem faizin meşru ve kaçınılmaz zorunluluk olduğunu savunmuş, sosyalist eğilimler buna karşıt görüş sunarak faizin uygun olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Hukuk, yakın ilişkisi nedeniyle iktisadı faiz konusunda da takip etmiştir. Bu nedenle her iktisadi sistemin bir hukuk düzeni olmuştur. Ancak dini kurallar, faiz konusunda hukuk kurallarını takip edememiştir (Binatlı, 1966, ss. 147-149; Chapra, 1992, ss. 11-355; Tabakoğlu, 1987).

Sosyalist sistemler ve dinler, faiz karşıtlığında hedefi aynı olan görüşlere sahiptir. Yeryüzünün neredeyse üçte ikilik kısmının inandığı Musevilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve İslamiyet gibi dört ana akım din, faizi yasaklamıştır. Yasağa rağmen bugün uluslararası finans sistemi, sosyalizme ve dinlere rağmen faiz temelli işlemektedir. Yine modern iktisadi sistemlerden sosyalist sistemde, faize cephe alınmış olmasına rağmen faiz unsurlarına rastlandığı belirtilir. Ünlü ekonomist Prof. Paul A. Samuelson bu konuda Sovyet sosyal mühendislerinin, yatırım hesapları yapabilmek için faiz haddine ihtiyaç duyduklarını ve Sovyet planlama usullerinde muhasebe yöntemleriyle yarı gizlenmiş faiz haddi kavramlarının olduğunu belirtmiştir. Tüm bunların nezdinde ise bugün, serbest piyasa ekonomisine sahip

ülkelerin farklı oranlarda Marksist planlamalar uygulayarak karma ekonomiye dönüşme sayısında artış görülmektedir. Günümüzde Kapitalist ve Sosyalist sistemler birbirine doğru yaklaşmaktadır. (Binatlı, 1966, ss. 147-149; Chapra, 1992, ss. 11-355; Tabakoğlu, 1987).

3.2. FAİZ VE KÂR PAYINA GENEL BİR BAKIŞ

Faiz, üretim sürecinden bağımsız elde edilen, gelir olmadan doğabilen, önceden belirlenmiş oranlarda, gelirin sermaye adına tahsisidir. Kâr, ticari faaliyetlerden satıcıdan gayrimenkul alımı ve müşteriye satış gibi işlerle faturaya dayalı olarak elde edilen gelir ve yapılan harcamaların farkı olarak tanımlanmaktadır. Girişimci, maliyet hesaplarında planladığı giderlerin, gelirinin altında bir miktarda olacağını hesaplayarak riskleri göze aldığında yatırım yapmaya karar verir. O halde toplam satıştan üretim faktörlerine ödenen faiz, rant ve ücretin eksiltilmesiyle kârını hesaplamaktadır. Diğer deyişle kâr, sermayenin kullanıldığı üretim sonucunda doğan, gerçekleşmiş hasılatın payıdır. Faiz sermaye oranı iken, kâr doğmuş net gelirin oranıdır. Faiz önceden belli iken kâr, ticari faaliyet sonunda ortaya çıkar. Yani kâr, üretim süreci sonunda kazanılan haktır (Günenç, 1983, ss. 114-115; Yüzbaşıoğlu, 2014 ss. 11-12; Akalın, 2007, ss. 25,44-45; Atağan ve Yükçü, 2011, s. 86).

Kâr aynı zamanda alacaklı kişinin verdiği borçtan dolayı enflasyon gibi sebeplerle zarara uğramaması için borçludan istemeye hakkı olan karşılık; alacağa bağlı ikincil (fer'i) haktır. Bu değer rayiç bedel ile tespit edilmektedir. Alacaklı verdiği borçtan zarar etmeyeceği kadar bedeli borçludan talep edebilir. Alacağı bu bedel faiz olmamaktadır. İslam hukukunda borç verilen tarihte o parayla alınabilecek bir malın, borcun geri ödendiği gün de alınabilecek bedelde olması, paranın değer kaybetmemesi böylece alacaklının zarara uğramaması esastır. Burada esas alınan bedel, rayiç bedeldir. Kâr, fer'i olarak asıl borç ödendiğinde oluşur. Faiz ise alacağa bağlı fer'i bir alacak olup, Yargıtay'ın pek çok kararına göre asıl alacak sona ermeden önce faiz talep edilebilir. Alacağın ayrılmaz parçası değil, asıl alacağın teferruatıdır. Bu nedenle asıl alacak düşmüş olmadıkça faiz hakkı başka bir takip konusu ya da dava konusu yapılabilmektedir. Ayrıca faiz asıl alacağa sahip kişi lehine doğmaktadır (Demir, 2010, ss. 17-19; Habergetiren, 2017, s. 21).

Akalın, (2007) yılı çalışmasında Orta Çağ adil fiyat teorisi ile emek-değer teorisini bazı yönleriyle özdeşleştirilmiştir. Emek değer teorisinde, ürün değerini emeğin belirlediği ve kârın, işçiden gasp edilmiş; emeğin ödenmemiş kısmı olduğu belirtilmiştir. Adil fiyat teorisinde ise ürünün fiyatının maliyet fiyatında tutularak emek kazancı ölçüsündeki kâr artışının engellendiği, kâr elde edenin günahkârlıkla itham edilerek kârın meşru tutulmadığı, toplumun büyük kesiminin tüketmek amacıyla üretim yaptığı ve ihtiyaçların karşılanmasında kanaatkâr olunduğu bir Orta Çağ Avrupa'sından bahsedilmektedir. Böylece kârın ve bireysel kazanç güdülerinin ortadan kaldırılmasıyla sermaye birikiminin sınırlandırılması sonucu fiyatlara müdahale durumu oluşması, serbest piyasanın engellenmesi eğiliminin oluşması ve ücretlerin, yabancı paraların değerinin sabitlenmesi gibi etkilerden bahsedilmektedir. Bu nedenle adil fiyatın müdahaleci uygulamalarla memnuniyetsizlik, kıtlık ve karaborsa buhranlarına sebep olması, bireysel kazancı yok ederek kâr barındırmadığı gibi nedenlerle günümüz ekonomilerinde adil fiyat kuramının uygulanmasının her yönüyle imkânsız olduğundan bahsedilmektedir (Günenç, 1983, ss. 114-115; Yüzbaşıoğlu, 2014 ss. 11-12; Akalın, 2007, ss. 25,44-45; Atağan ve Yükçü, 2011, s. 86).

Kâr ile faiz arasında bazı farklar bulunmaktadır. Kâr ticaretten, faiz para alışverişinden elde edilmektedir. Bir diğer husus ticaretteki kârın işin başında bilinmemesi durumudur. İslam literatürüne göre kâr için en az iki işlem; alım ve satım yapılması gerekmektedir. 50 liralık mal alımında 3 lira masraf edilerek 55 liraya satılabilmişse 2 lira kâr edilmiş olunmaktadır. Faizin vadesi beklenirken, ticarette ise hemen kâr edilerek satılabilir. Kâr elde etmek için elimizde olmayan para ile mal alınıp, olmayan bir malı satmak mümkündür. Bin liraya vadeli mal alınıp bin iki yüz liraya peşin ve kâr konularak satılabilmektedir. Buradan iki yüz lira kâr elde edilir ve bin liraya alınan mal bir süre kullanılabilmektedir. Sipariş ya da selem yoluyla olmayan mal da satılabilir. Fakat faizde bu uygulamalar bulunmamaktadır. Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) bitiminde kâr-zarar çıkartılıp paylaşılmaktadır. Zarar da kâr da sermaye sahibine yansıtılmaktadır. Ödeme günü sermayenin son kullanım günü ile mallar nakde çevrilir, alacak tahsili, kar-zarar belirlenir ve karın ne zaman pay edileceği önceden bilinmez sadece tahmin edilerek bu işlemler gerçekleştirilmektedir. Yine bir diğer ayrım olarak ticaretteki kâr sözleşmeden ya da tahakkuktan önce karşı tarafa

bildirilmektedir. Sonradan vade farkı işletilmesi gibi bir durum olamaz. İslam dininde vadeli olsun ya da peşin olsun alışveriş mubahtır. Vadeli alışverişlerde karşı tarafın bütçesini yıkmadan belirtilen zaman ölçülerek kâr edilmekte ve alışverişte vade farkını eklemek caiz (uygun) olmaktadır (Altın ve gümüşün/paranın vadeli satışı hariç). Burada dikkat edilecek husus, peşin ve taksitli iki farklı fiyatın alıcıya tahakkukta değil önceden söylenmesi ve vade bitmeden alacağın bedelinin artırılmamasıdır. Peşin fiyatı bin lira olan mal için veresiye iki bin liraya sattım denildiğinde vade farkı eklense de alışveriş caizdir. Her tarihte bu olmuş, alışverişte va'de farkı alınmıştır. Atağan ve Yükçü'nün (2014) yılı çalışmasında İlk Çağ ve Orta Çağ devirlerinde takas usulünde kar-zarar olabileceği, dayanıklı mallardan mal miktarı ile ölçülen oranlarda kâr geliri sağlanabildiği belirtilmiştir. Dokuz elmayla alınan bir tas buğdayı, on iki elmaya başkasına satan birey bir tas buğday alıp satarak, üç elma kâr etmiş olmaktadır. İlk Çağ devirlerinden beri kâr sağlama usullerinin dinlerce yasaklanmadığı semavi dinlerin kutsal metinlerinde ve İlk Çağ, Orta Çağ iktisat tarihi doktrin çalışmalarında görülmektedir. M.Ö. Dinlerin vahiy emirlerinde ve uygulamalarda, bir faaliyet üzerinden elde edilen gelir ve gider arasındaki normal kâr uygun görülmüş, paranın vadesini uzatarak paradan kat kat kazanılan "faizin", şiddetle karşı çıkılan ve emeği sömüren, yapanların "günahkâr" olduğu anlatılmıştır. Bu nedenle Orta Çağda faizin etkileri yokmuş gibi değerlendirip kâr ve bireysel kazancın günah görülüp ortadan kaldırılarak, sermaye birikiminin sınırlandırılması ve fiyatlara müdahaleci uygulamaların memnuniyetsizlik, kıtlık ve karaborsa buhranları yarattığını bu nedenle günümüz ekonomilerinde adil fiyat uygulamasının her yönüyle imkânsız olduğunu belirtmek bile aslında imkânsız olabilir. Kârın değil de faizin, reel yatırımları caydırıcı; tasarrufu yastıkaltı olarak döviz gibi yatırım araçlarına kanalize eden etkisi bilinmektedir (Günenç, 1983, ss. 114-115; Yüzbaşıoğlu, 2014 ss. 11-12; Akalın, 2007, ss. 25,44-45; Atağan ve Yükçü, 2011, s. 86).

Orta Çağ düşünürlerinden Aquinas'a göre, her adil kredinin özü ödünç verilen miktarın tam olarak iadesi gereğini doğurur. Borç para verip bundan faiz alınması, o sırada herhangi bir şeyin satışının yapılmaması adalete aykırıdır. Fazladan istenen her ödeme ya da mal, eşitsizlik ve haksızlık yaratmaktadır. (Lecky, 1865: ss. 284-285 ve 1955: ss. 171-172). Aquinas'ın burada mala bedelinden/değerinden çok istenen her fazlayı haksızlık olarak gördüğü açıktır. Bu değer kârın dahil olduğu bir fiyat olabilir. Para

olarak ise kredilerin aynısı gibi iadesi savunulmaktadır, faize karşı olduğunu belirtmektedir. Herhangi bir mal satışı yapılmamasını onaylamamasından da aslında karşı çıkılanın Orta Çağ ticareti olmadığı sonucuna varmak mümkün olabilir. Sonuç olarak faiz ve kâr, kaynağı farklı gelirlerdir. Kâr işletiminde işletim yeri, şekli, üretim, alım-satım sonucu önemlidir. Kâr ile çalışan ekonomiler dinamik kalmaktadır (Günenç, 1983, ss. 114-115; Yüzbaşıoğlu, 2014 ss. 11-12; Akalın, 2007, ss. 25,44-45; Atağan ve Yükçü, 2011, s. 86).

3.3. FAİZ DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ VE UYGULAMALAR

3.3.1. Dini ve Ahlaki Değerler Üzerinden İlk Çağ ve Orta Çağ'da Faiz Düşüncesi

Su ve nehir kıyılarında tarımın gelişimiyle başlayan İlk Çağ devirlerinde yaşamış fikir insanları Platon (Eflatun) ile Aristo İlk Çağ ekonomilerinde denge, rekabet, değer ve ahenk gibi görüşleri ortaya atmışlardır. İki düşünür de paradan para kazanılmasına karşı çıkmışlardır. Platon'un öğrencisi Aristoteles (politika) eserinde, faizciliğin en tiksinilmesi gereken durum olduğunu çünkü buradan gelecek kazancın paranın varlığından ileri geldiği ve paranın doğuşuna yol açan amaca (ereğe) aykırı olduğunu belirtmektedir. Düşünürlere göre para yalnız mübadele aracıdır; oysa faiz onun miktarını artırır. Bu nedenle faizi doğaya en aykırı para kazanma şekli olarak betimlemektedirler. Bu çağda faizle ödünç para ve mal alma işi, tüketim (istihlak) zorunluluğuna dayandırılmış ve faiz, ödeme zorluğu doğurduğu için faiz hadlerinin anormal derecede artırılması öngörülmektedir. Hukuk düzeni de iktisadi düzeni hükümleriyle korumaktadır. Bu amaçla Kadim Çin'de yaşayanlara, Türklere para vereceklerse Li kanununa göre üç (Pun)'dan az faiz almaması şartı ile faiz haddi belirlendiği görülmektedir (Binatlı, 1966, s. 150).

Aristoteles (M.Ö. 385-323) ile başlatılıp hızla Latin Skolastiklerinden Aquinalı Thomas (1225-1274)'a bağlanan Orta Çağ iktisadi düşünce tarihiyle ilgili olarak, Joseph Schumpeter, çalışmalarında, "great gap" yani "büyük boşluk, büyük kayıp halka" tezini öne sürmektedir. (Schumpeter, 1954, s. 70-74; Ghazanfar, 2015, s. 11). Birçok alanda İslam alimlerinin kaleme aldığı bilgilerin dikkate alınmadığı bu zaman dilimi için Avrupa'da uzun dönem yaşanan bilgi kısırlığından bahsedilmektedir. Bu

süreçte İslam medeniyetinde ilk defa üretim faktörlerinden bahseden İbn-i Haldun, İbn-i Rüşt (İslami Aristoteles), İbn-i Sina, El-Kindi, Er-Râzî, El-Farabi, Harezmi, El-Gazali (gönüllü değişim piyasa ekonomisi), Ebu Yusuf, Kai, Kavus, Nizam-ul Mülk, Birûnî, Tusi gibi pek çok İslam alimi iktisat dahil farklı disiplinlerde entelektüel gelişmeleri literatüre kazandırmaktadırlar. Ghazanfar, (2003) yılına ait eserinde yer verdiği makalelerde, Orta Çağ sosyo-ekonomi düşüncesi ve Avrupa Rönesası ilk kıvılcımının, İslami Skolastiklerin etkisi ile başlatıldığını belirtmektedir (Ghazanfar, 2003, ss. 108-127, 209-260). Orta Çağ sonrası Adam Smith'in öncülerinden olduğu XVIII. yy. fordist devrim (sanayi devrimi), Avrupa Rönesansı gelişmelerinin karanlık çağda atılan bu temeller üzerine kurulduğu ve bazılarının halen geçerliliğini devam ettiren (İbn-i Sina'ya ait sosyo-ekonomik değerdeki gibi) çalışmalar olduğu düşünülmektedir (Ghazanfar, 2003, ss. 1-5; Gül, 2021, s. 189-190). Büyük boşluk ve Avrupa'nın karanlık çağı olarak adlandırılan aynı dönemde İslam dünyasında, altın çağı yaşatan gelişmeler olmaktaydı. Kaynağını Aristoteles'ten alan faiz yasağı ve adil fiyat uygulaması Orta Çağ skolastik düşüncesinin odak noktasıdır. Orta Çağ ekonomisinde "faiz ve adil fiyat" kavramları üzerinde yoğunlaşan etkili isimler; St. Thomas Aquinas, Julien, Aristo gibi fikir insanları olmuştur. Skolastikler (okullular) ve Thomas Aquinas, malın faydasının, ihtiyacı karşılama (hizmet) derecesine göre ölçülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Fakat malın faydası ve değeri arasında bağlantı kuramayınca, değer ölçüsü olarak adil fiyatı kullanmışlardır. Mal üretiminde kullanılan emek faktörünü, adil fiyat belirleyicisi görmüşlerdir. Değerin adil fiyatla belirlenmesini sağlamak için dini ve hukuki müeyyideler uyguladıkları da görülmektedir. Akalın, (2007) yılındaki çalışmasında, Orta Çağda para ve zengin olma hırsının öldürücü şiddette günahkâr bir eylem ve açgözlülüğün ise kınama cezası gerektiren durumlardan biri olduğunu aktarmaktadır (Tomanbay, 2019, ss. 35-36).

Aristo'ya göre malların fiyatı, satıcısının sosyal statüsüne ve mala harcanan emek miktarıyla belirlenmelidir. Augustin'e göre de insanlar yaradılış gereği ucuza aldığı malı yüksek fiyatla satma eğiliminde olduğundan insanlara adil fiyat doğrultusunda sınırlar çizmek gerekmektedir. Bazı iktisatçılar Orta Çağ Avrupası'nın iktisat ahlakı ve öğretisini taşıyan adil fiyat kuramını hem ürün değeri hem de üretim fiyatları adına, emek değer teorisinin aynı zamanda tam rekabet piyasası uzun dönem denge yaklaşımının temeli görmektedirler. Tüm bunlar nezdinde Orta Çağda Hıristiyanları,

insan emeğinin sömürülmesini engellemek için kutsal kitaplarının emri olan adil fiyat uygulamasını yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Ancak adil fiyat nedir, ne ile ölçülür konuları Hıristiyan azizler tarafından da net olarak açıklanmış değildir. Aristo felsefesi ilk olarak İslam alimlerince özümsenmiş Batı'ya tanıtılmış olup daha sonra da adil fiyat Aristo geleneğiyle Batı'ya açıklanmıştır. İslam Orta Çağı Aristo izinde, onun adalet temelleriyle yürümekteyken, Aristo geleneğine çok önce uyum sağlamıştır. İslam Orta Çağ ticaretinde hareketli kapitalist sistem hüküm sürdüğünden fiyat konusunda Batıdan daha liberal bir tutum izlenmiştir. Fizyokratların tabii fiyat, normal değer olarak adlandırdığı şey adil fiyatın yeni bir yansıması olsa da önceki gibi ahlaki ölçüleri değil serbest piyasa mekanizması ve tam rekabetin belirlediği maliyet düzeyidir. XV. yüzyıl düşünürleri adil fiyatı belirlerken risk unsurunu ve girişimcilerin zeki, becerikli ve çalışkan yanını dikkate almadığından adil fiyat doktrininin sonu gelmiştir. Ahlaki ölçü olarak adil fiyat, Klasik İktisadi Okul'dan bu yana iktisat ilminin sınırları dışına sürülmektedir (Sayar, 2006: 370-371; Akalın, 2007, ss. 44-45).

3.3.2. Semavî (İlahi) Dinlerde Faiz Uygulamaları

Hıristiyanlıkta Faiz: Faiz karşıtlığı, "*Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik edin, hiçbir şey beklemeden ödünç verin*" (Luka, 6:35; İncil, 1998: 129) şeklinde Luka'da belirtilmektedir. Hıristiyanların bu istikamette reformlar sürecine kadar faiz konusunda kiliselere yaygın şekilde uymuştur. 306 yılında Elvira kilisesinin "Faiz alan kişi günahından dolayı af dilerse ve faizciliği bırakırsa affedilecektir. Eğer bu şeytan işine devam ederse aforoz edilecektir" şeklinde hüküm verdiği ve halkı bu şekilde yönlendirdiği görülmektedir. (Madde 20:2; Promag, 2020, s. 43). XVI. yüzyıla kadar tüm ilahi din ve felsefeciler tarafından yasaklanmış olan faiz halkın yaşam tarzına etki etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren faiz ilk defa Hıristiyan Jean Calvin tarafından meşru gösterilmeye başlanmış ve kilise tarafından açıktan ilanı da Calveniste Protestanlıktan sonra başlamıştır (Eskicioğlu, 1999, s. 100). Reform hareketlerinin başlaması ve Kilise Hukukundan çıkışla faiz yasağı ilk defa ortadan kaldırılmıştır. Lutherci kiliseler yönünde ise Luther'in, şiddetli ihtiyaç durumunda faizin %2-%6 arasında kullanılabileceğini, kilise hukukunun ihmal edilmemesi yönünde onay verdiği görülmektedir. Katolik ve Calvenizm karışımı olan Anglikanizm'e tabi İngiltere'de ise XVI. yüzyıl sonunda Calven'e rağmen yasak sürmektedir. Katoliklerin XIX. yüzyılda

bile faiz yasağını kabul etmesi ama konsüllerde gündeme almayıp kişilere bırakmasının sebebi laik otoritenin faiz konusunda kiliseyle zıt düşünce taşımasından ötürü olabilmektedir (Karakuş, 2010; Ertürk, 2019, ss. 123-124).

Musevilikte Faiz: Musevî dininin kutsal kitabı Tevrat'tır. M.Ö. XV. yüzyılda yazılarak M.Ö. VI. yüzyılda tek bir kitapta toplandığı anlaşılmaktadır. Tevrat; tekvin, çıkış, sayılar, lâvililer, tesniye isimleriyle anılan kitaplardan meydana gelmektedir. Kitaplara göre faiz kendi dininin mensuplarına karşı yasak olup Yahudi olmayanlara karşı uygulanması serbesttir. Bu konuyla ilgili "Şâyet yanında bulunan fakir halkıma gümüş ödünç verirsen, sakın ona faiz uygulama" (Tevrat, Huruc Bölümü, Bab; 22-25) denilmekte ve sonraki Ahd-i Atik'te faiz yasağı daha detaylı belirtilmektedir. Tesniye 23'de şöyle buyur edilmektedir:

> "*Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan (ecnebiden) faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız RAB sizi kutsasın*" *(Tevrat Deuteronomy 23: 19-20; Dinlerin Faize Bakışı, 2020).*

Orta Çağ Avrupa'sında Hıristiyanlarda, Kilise Hukuku ile faiz faaliyetleri yasaklanmıştı. Yahudiler ise buna dahil değillerdi. Yahudilerin tarım, ziraat ve ticaret yaparak para kazanmasının Vatikan tarafından engellenmesi ve Kilise Hukuku kapsamına dahil edilmemesi XI. yüzyılda tefecilikle uğraşarak büyük servet kazanmalarına neden olmuştur (Karhan, 2015, s.15; Binatlı, 1966, s. 154). Hatta Yahudilerin faizdeki istismarcı ve gaddar tutumları nedeniyle Orta Çağ Hıristiyan cemaatindeki nefret, çok kanlı olaylara sebebiyet vermiştir. Kendilerine mecbur kalanlara fahiş miktarlarda faiz ödemeleri gerçekleştirmişlerdir. Akabinde Yahudilerin ayrı mahallelerde oturması ve her halk galeyanında bir Yahudi'nin ölmesi gibi olaylar gerçekleşmiştir. 1290 yılında I. Edward tüm Yahudileri İngiltere'den kovunca memleketteki asılzadeler derin sevinç yaşamaktaydılar. Yahudiler gidince faizciliği, şer'i hilei (kanunlarla aldatmaca) yoluyla Cahors Hıristiyanlarının devam ettirdiği bildirilir. Faizsiz para verilir ama çok kısa vadelerle verilir, geçen her fazladan zaman için cezai şart adı altında para (faiz) alınırdı ya da peşin parayı öder faizi kadar da hisse devrederdi (Binatlı, 1966, ss. 157-158). Olayı İslam hukukundaki faiz hileleriyle mukayese etmek mümkündür. Hatta Hıristiyanlardaki gibi faiz olarak hisse alınmaması için Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra, para formuna

getirilmemiş altın ve gümüşün, veresiye satımını yasaklamıştır. Ardından Ali İmran suresi nazil olmuştur. Hz. Peygamber para haline getirilmemiş altından alınan fiyat değişiklik farkını faiz saymıştır (Binatlı, 1966, ss. 161-162).

İslamiyette Faiz: Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'in koyduğu kurallar doğrultusunda "Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru teraziyle tartın." (İsra Suresi: 35) ayetine göre hareket etmektedirler. İslam emirlerine dayanan İslam iktisadı, İslamiyet ile uyumlu bir ekonomiyi barındırmaktadır. İslam'ın değer anlayışında, İslami finans, İslam hukuku, sosyo-kültürel anlayışın İslami emirlere göre hayatı; sosyal adalete, değerlere, insan haklarına, kalkınma ve gelişmeye, özgürlüğe dayanarak helal ve harama göre düzenlemesi anlayışı temeldir. Buna göre paradan para kazanma; riba (faiz), hiç risk almadan para kazanma; garar, kumar ve ticarette hile gibi davranışlar yasaklanırken, zenginlere malının 40/1'ini fakire zekât olarak vermesi zorunlu kılınmaktadır. Böylece alın teri dökmeden para kazanımı engellenerek, işçi emeğinin korunmasına dayalı gelir elde edilmesi sağlanmaktadır. Durağan paradan zekât geliri elde edilmesi ile de paranın dolaşımı hedeflenerek yatırıma kanalize edilmesi sağlanmaktadır (Döndüren, 2008: 4, 9; Tabakoğlu, 2016, s. 79-87).

Arapça'da artmak, çoğalmak, şişmek, yükselmek ve nemalanmak anlamlarına gelen *riba* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de faiz ve faizli işlemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. İslamiyette faiz kavramına, *ödünç alınan paraya kira ödenmesi* şeklinde yaklaşılmaktadır. Borç para karşılığında, önceden belirlenmiş bir faiz miktarı istenmektedir. *Bir mübadelede mal/paraya ek olarak borçludan menfaat sağlama için istenen haksız ve batıl yollar; faiz olarak görülmektedir* (Deniz, 2006, s. 115). Paradan para kazanma olan bu olay anapara üzerindeki artıştır, risk yoktur o nedenle risk alınarak ticaretten elde edilmiş gelirle aynı şey değildir. Mesela tüketim kredisinin borçlu aleyhine sonuçlanacağı kredi almadan önce bilinir. Üretim kredisi ise kâr sağlayamazsa borçlu aleyhine, çok kâr sağlarsa sermaye sahibinin aleyhine olmaktadır. Faizli işlemlerde tüm risk borçlanana aitken, ticarette risk bölüşümle, karşılıklı üstlenilmektedir. İslam öncesi toplumlarda ribanın zamanında ödenmemesi ve anaparanın ödenemeyecek duruma gelmesiyle borçluların köleleştirilmesine neden olan faiz, sosyal bir sorundu. Çünkü sınıfsal farkı büyüterek emeğe dayalı işgücünün borç yükü altında ezildiği anlaşılmış olmalıdır. İslam'da faiz yasağının amacı

toplumun ayrımcılıktan/ayrıcalıktan kurtulmasını sağlamaktır. Faiz yardımlaşma duygularını köreltebilir, muhtaçları daha muhtaç, varlıklı kimseleri daha zengin yapabilir, borçlunun ferdi hürriyetini sınırlayabilir, insanları bencilliğe iten, menfaat bekleyen, eli sıkı, tembelliği seven, fırsat düşkünü kimseler yapabileceği hatta sınıf çatışmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Faiz, haksız kazanca ve tekelleşmeye neden olmaktadır. İslam bu noktada devreye girerek faizi yasaklar ve zekât uygulamasıyla zenginden fakire kaynak akışını sağlar. Gelir dağılımını adil hale getirmek için düzenlemeler önerir. İslam ekonomisinde faize yaklaşım İslami kurallar eşliğinde olmaktadır. "Hak" kavramına çok önem verilmektedir. Fikir vermesi açısından; "Kıyamet günü hak sahiplerine haklarını mutlaka eda edeceksiniz. Öyle ki boynuzsuz koyun için, boynuzlu koyundan kısas alınacak" (Müslim, Birr 6, 2582; Tirmizî, Kıyamet 2, 2422) şeklinde hadis-i şerifler vardır. Uygulamak isteyenler için Allah'ın adalet ve düzeni sağlamak adına koyduğu kuralların muntazamlığı görülmektedir (Eskicioğlu, 1999, s. 101; Binatlı, 1966, s. 169; Çobanoğlu, 2013, s. 57).

Faiz konusunda İslam kaynaklarından faydalanırken, sırasıyla Kur'an, hadis, sünnet, icma, kıyas ve içtihat şeklinde bakılmaktadır. Kur'an, Allah tarafından vahy yoluyla gönderilen kutsal kitaptır; hadis, Peygamber'in sözleri ve davranışlarından edinilen bilgilerdir; sünnet, Peygamberin hayatı boyuncu yaptığı eylemlerdir; icma, İslam alimlerinin konular üzerinde fikir birliğine varmasıdır; kıyas, Kur'an ve sünnette hükmü olmayan olay için hüküm verilmiş olaylarla karşılaştırılarak hüküm verilmesidir, içtihat, Kur'an ve sünnette açıkça ifade edilmeyen konularda alimlerce hüküm verilmesidir. Faizin hüküm ve yasaklarına bu bilgiler nezdinde yaklaşılmalıdır (Eskicioğlu, 1999, s. 101; Binatlı, 1966, s. 169; Çobanoğlu, 2013, s. 57).

İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de faizle ilgili ayetler yer alır. Bunlardan birinde faizin haram, alışverişin helal kılındığından bahsedilmektedir (Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, ss. 275-276). Başka bir ayette faiz geliri elde etmek Allah ve Resulüyle savaşa girmektir. Tövbe edenlerin anaparaya sahip olduğu, faizden vazgeçerek kimseye haksızlık etmeyecekleri ve haksızlık görmeyecekleri belirtilmektedir (Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, ss. 278-279). Yine başka bir ayette kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin, Allah'tan korkun denmektedir (Kur'an-ı Kerim, Ali İmran suresi,

s. 130). Diğer ayette ise Yahudilerin yasaklanmış olduğu halde faiz almaları nedeniyle önceden onlara helal kılınmış olanları haram kıldık, içlerinden inkarcılara büyük gazap vardır denilir (Kur'an-ı Kerim, Nisa suresi, ss. 160-161). Bir başka ayette ise faizle ne verirseniz Allah katında artmaz ama Allah'ın hoşnutluğunu ister ve zekât verirseniz, sevaplarınız kat kat artar manâlarıyla Allah'ın sözleri bildirilmektedir (Kur'an-ı Kerim, Rum suresi, s. 39). Faizin ayetlerde pek çok yerde yasaklandığı görülmektedir.

İslam emirlerine ve onun uygulayıcısı Hz. Peygamber'in yaşayışına göre faiz üzerine bazı içtihad ve fetvalarda; veresiye olmayan misli misline eş değer mal satımında riba yoktur, tuz ile tuz, buğday ile buğdayın değişiminde peşin ise, malın biri fazla da olsa riba yoktur denilmektedir. Riba veresiyelerde vardır. Yine satılan maldaki ayıp gizlenirse faizdir. Az ücrete işçi çalıştırmak, işçiden hediye almak faizdir, satış sözleşmesinde hile yapmak faizdir, malı ağırlığınca ölçmeden satmak, malın ağırlığında hile yapmak faizdir, kızarmış hurmayı ham olanıyla değiştirmek faizdir, malı sonraki tarihte eksilterek satacağına anlaşmak faizdir şeklinde sermayeye yapılan ilavelerin haram olduğu görülmektedir (Eskicioğlu, 1999, s. 101; Binatlı, 1966, s. 169; Çobanoğlu, 2013, s. 57).

Faize dair Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ölümünden üç ay önce faizin nazil olduğundan ve yeterince özümsenmediğinden dolayı net anlaşılmadığını ama ihtilaflı konularda İslam'a göre uzak durulması gerektiğinden bahseder. Buradan, Hz. Ömer'in tereddütlerinden o dönemde de faiz konusunun tüm ayrıntılarıyla anlaşılmadığı sonucunu çıkartmak mümkündür. Osmanlı'daki bazı şeyhülislamların tefeci ribadan ayrı olarak caiz görülen ve zaruret hallerinde elde edilen faizin bazı çeşitlerinin helalliği ile ilgili yazıları bulunmaktadır. Ali İmran suresinde geçen, kat kat artırılmış faiz yemeyin şeklindeki ayetten, artırılan faizin yasak olduğu ve yüzdesinden arta kalanın haram olmadığı şeklinde yorum çıkaranlar olabilmektedir. Fakat Bakara (278) suresinde geçtiği gibi "Faizden kalanı terk edin" ayetinin varlığı ve alimlerin görüş birliğine göre faizin tüm şekilleri haram olarak belirtilmektedir (Karhan, 2015, ss. 14-22; Chapra, 2008, ss. 1-2). Faiz konusunda bilhassa yasaklayıcı ayetlerin nedenine dikkat edilebilecek başka hususlar da vardır. Eski zamanlarda bir padişah ya da bir kralın borç aldığı para, tüketim maddelerinin alınması için harcanmaktaydı. Bugün ise alınan borç, para üretim aracı olarak kullanılmaktadır. Dinlerde faizin yasak olmasının

temel nedeni tüketim için alınan borçtan ziyade, borçluya yüklenen faizin anaparayı bile ödeyemeyecek kadar onu yükümlülük altına sokması ve borç altında ezmesinden ötürüdür. İslam dininde faiz bu nedenle alan ve veren için haram kabul edilmektedir. Bugün en liberal ülkelerde faiz için sınırlayıcı düzenlemeler bulunmaktadır. Sosyalist ve komünist ülkelerde de faize karşıt cepheler bulunmaktadır. İslam dini, sosyalizm ve sınırlayıcı kapitalizm ile faiz konusunda fikir benzerliğinde olsa da özel mülkiyeti kabul, servetin miras yoluyla devri, çalışma hürriyeti gibi prensiplerle sosyalizmden farklılaşmaktadır. Sosyalizmden farklı olarak İslamiyette şahsi çalışma adına ayet ve hadislere yer verilir. Cabir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Peygamberimizin: "Ey insanlar (kadın ve erkek) kazancınızı güzel yollarla arayın, helal olanı alın, haram olanı terk edin" hadisi de aynı durumu anlatmaktadır (Binatlı, 1966, ss. 175-178; Chapra, 2008, s. 1; İM2144 İbn-i Mace, Ticaret, 2).

Chapra, (2008) yılındaki çalışmasında, Kur'an'da faiz konusunda böylesine sert emir verilme nedenini, İslam'ın her türlü sömürüden uzak bir ekonomik sistem kurmak istemesine bağlamaktadır. Finansörün bir çalışma ve paylaşımı olmaksızın pozitif dönüş alması adaletsizlik olmaktadır. Risk altındaki girişimci sıkı çalışsa bile bu kadar olumlu getiriler sağlayamamaktadır. Faiz verenler kefil vb. yollarla alacağını teminat altına alırken Müteşebbisler riziko (paranın işletilmesindeki tehlikeyi) yüklenmektedirler. İslam ise burada finansör ile girişimci arasında adaleti tesis etme amacını gütmektedir. Yasağın anlaşılma zorluğu İslami değerlerin taktir edilmemesinden ve sosyo-ekonomik adalet ile gelir, refahın adil dağılımına yapılan vurgulardan kaynaklanmaktadır. Faizin yasaklanması eylemi, sosyo-ekonomik ahlakı, hedefleri, değerleri ile İslam'ın ayrılmaz bir parçasıdır (Çokgezen, 2017, ss. 5-6).

3.3.3. Semavî Olmayan Dinlerde Faiz Uygulamaları

Hinduizmde ve Budizmde Faiz: Hint dinlerinden biri Hinduizm diğeri de Budizmdir. Hinduizmden farklı olarak Budizmin karma inancı olan anatta/anatman doktrini, varlığı meydana getiren ruhun ve benliğin yokluğunu kabul eder. Literatürde yer alan çalışmalarda faiz konusunun yalnız kapitalizmin etkisinde olmadığı belirtilmiştir. Dünyanın değişik bölgelerindeki kültürlere ait faiz ve borç ilişkilerine rastlanmaktadır. Hindu kaynaklarında da altı çeşit faiz türünden bahsedilerek, fahiş fiyatlardaki faizin

ve alım satımının (tefecilik) Hint inancında da hoş karşılanmadığı görülmektedir. Ancak zamanla bu bakış da yıkıma uğramış ve birbiriyle çelişen görüşler akademik yazınlarda yer almıştır. Upanişad'larda dünya ve servet yerilerken, sonraki zamanlarda Simritiler borç üzerinden yapılan faiz işlemlerini yasal hale getirmişlerdir. Kast sisteminde yer alan iki kasta faiz ödenmesi uygulamaları görülmüştür. Kutsal metinler olan Vasistha ve Budhayana'da fahiş oranlı faiz (Vardhusa) Tanrılarından biri olan Brahmana'yı öldürmek kadar büyük bir günah olarak görülmektedir. Yine bu metinlerde anaparadan 1/80 oranında alınabileceği belirtilmekte Veda'ları okumayan inancı kuvvetli olmayan insanlardan ve kötü insanlardan ise faiz almak yasak değildir (Özel, 2020, s. 444; Özcan, 2016, s. 208).

3.3.4. Ticaretin Gelişmesiyle Oluşan Merkantilizm Akımı ve Faiz Düşüncesi

Orta Çağ sonunu izleyen ve Protestanlığın doğuşu ile başlayan Merkantilist dönemle beraber ticari faaliyetler gelişerek artan oranda kârlar elde edilmekteydi. Faiz yasağı başta İngiltere olacak şekilde diğer batılı ülkelerde kaldırılmıştır. Zamanla, mübadelede sermaye kârı (kişinin mala verdiği değer ile piyasa fiyatı arasında kazanılan kâr) miktar az bulunduğundan üretim alanına kayma başladı. Üretimde daha tatmin edici kâr oranları görülmüştür. Orta Çağdan farklı olarak iktisadi düşünce, mal değişiminden üretim alanına kaymıştır (Selik, 1982, ss. 5-6).

Merkantilistler ülkeye değerli maden girişini ve ihracatı teşvik ediyor, ithalatı kısıtlıyor, kredileri besleyen altın ve gümüş stoklarını genişlettikçe faizlerin düşeceğini, ticaretin genişleyeceğini savunuyorlardı. Böylece üretim ve istihdam artacaktı, faizler düşünce azalan maliyetler rekabette üstünlük sağlayacaktı. Zamanla faiz üzerine teoriler geliştirmeye başlamışlar ve Merkantilist düşünür Monesquieu faizi paranın kira bedeli olarak tanımlamıştır. Diğer düşünür W. Petty, ihtiyacını karşılamak yerine parasını elde tutanların bunu harcamaktan vazgeçmesi adına faizin olması gerektiğini savunmuşlardır. 1621'de Thomas Culpeper, tefecilik karşıtı bildirisinde faizle aynı oranda kazanç sağlamayan bütün işlerin bırakılacağını yazmıştır. Ayrıca yüksek faizlerin yatırımları caydırdığını söylemektedir. Merkantilist Thomas Mun'a göre faiz ticaretle beraber yükselip düşer. Faizlerin düşürülmesi ekonomide canlılık yaratmamaktadır. Merkantilistlere göre aşırı olmayan ve piyasa

dengesini bozmayan faiz oranları olmalıdır (Topal, 2005, s. 6; Gül, 2021, s. 191; Demirgil ve Türkay, 2017, s. 136).

3.3.5. Tarımın Gelişmesiyle Oluşan Fizyokrasi Akımı ve Faiz Düşüncesi

Fizyokratların tarım alanında yoğunlaşmaları iktisadi düşünce merkezinin ticaretten üretim alanına kaydığının göstergesi olmaktadır. Onlara göre hasıla, tarım üretim gelirlerinden harcamalar çıkılarak bulunmaktadır. Tarım dışı faaliyetlerde gayri safi hasıla oluşmaz. Yani tarım dışı alanlarda üretim hasılası, giderlerle başa baş gerçekleşir. Böylece kendilerinden sonra Klasik finansçı Ricardo tarafından geliştirilmiş emek-değer teorisinin temelini oluşturmuşlardır. Fizyokratlara göre rant artık değerdir (Selik, 1982, s. 7).

Kurucusu François Quesnay, faizin varlığını kabul eder ve faizin doğal bir yasa olduğunu, toprak gelirine dayandığını belirtir. Faiz toprak gelirine göre azalır ya da çoğalır. Fizyokrat Jacques Turgot'a göre ise faiz, ödünç verilebilir fon arzı ve talebinin kesiştiği noktada belirlenir. Bu fonları tüketim ve yatırım harcamaları belirler. Faiz ekonomide kapitalin bol ya da az olduğunu gösteren bir barometredir. En çok gelir getiren yatırım harcaması, faiz ile ödünç para vermektir. Nemalandırma kuramına göre topraktan elde edilen rant yatırım geliri, borç olarak verilip rant kadar faiz alınmalıdır. Turgot, faizle rantı özdeşleştirir ve faizi meşru olarak görür (Topal, 2005, ss. 8-9).

3.3.6. Osmanlı'da Serbest Sistem ve İslam Ekonomisi Sistemi

Merkantilizm ve fizyokrasi akımlarıyla iktisat teorisine giriş yapılmış, Adam Smith ile Batı kapitalizmi etkisindeki iktisat bilimi başlamıştır. Smith, Milletlerin Zenginliği eseriyle hem klasik kapitalizmin hem de emek-değer çizgisindeki Marksizm'in önderi olmuştur. İktisat bilimi, Osmanlı'da da ilk iktisat kitaplarından olan *İlm-i Servet-i Milel* yani *Milletlerin Zenginliği İlmi* olarak bilinmekteydi. Kitabın yazarı Sakızlı Ohannes Paşa, Ricardo-Mill çizgisinde izlediği politikalarla liberalizmin Osmanlı'daki ilk temsilcilerindendir (Tabakoğlu, 2010, ss. 14-15). Darülfünunda Kınalızâde Ali Efendi ve Taşköprizâde Ahmet Efendi iktisat ilmine *İlm-i Tedbiri Menzil* ismini vermişler, Sultan II. Abdülhamit döneminde *ev ekonomisi* olarak karşılık

bulmuş, bu esnada tercüme odasında iktisat sohbetleri okutulmaya devam etmekteydi. İnsan-insan ilişkilerini (Klasik öğreti, iktisat tarihi) ve insan-madde ilişkilerini (Neo-klasikler, mikro iktisat) yeniden tesis eden Osmanlı düşünce dünyasında önce Fransız düşünce sistemi yani İktisat politikalarını dinsellikle aktarıyorken sonraları din-örf bileşimi yerine bilimsel düşüncenin hâkim olduğu *materyalizm* düşünce sisteminin hâkim olduğu görülmüştür. Tanzimat sonrası gelişen Anglo-Sakson etkisi Fransız düşüncesinin potasında eridi, beraber uygulanması mümkün olmamıştır. Kanuni Esasi ilanı ile Meşruti monarşiye geçilmesinde II. Abdülhamit tarafından yapılan liberalleşme hareketinin destekleyicileri: Mithat Paşa, Namık Kemal Bey, Ohannes Paşa, Ziya Paşa ve eski destekleyicileri olarak Sadık Rıfat, Mustafa Reşit, Fethi Ahmet, Abdurrahman Nafiz, Fuat, Ali Paşa'lardır. Meclis 2. Abdülhamit tarafından lağv edilince mutlak monarşi önündeki engel kalkarak liberal siyasi reformcular yeraltına inmeye ya da yurt dışına çıkmaya başladı. İktisadi fikirlerin yayılma kanalları son bulmaktaydı. Liberal sistemin Osmanlı'da yeterince anlaşılmadığı ve 1880 sonrası özümsenmeye başlanarak daha sonra da kaldırıldığı görülmektedir (Sayar, 2013, ss. 165-224, 275-390; Kazgan, 2000, ss. 383-391, Sayar, 2011).

İnalcık ve Quataert, (2006) yılındaki çalışmasında İslam ekonomisiyle yönetilen Osmanlı ekonomisinin kapitalist olup olmadığı ile ilgili tespitler ve eleştiriler yapılmıştır. Sanayi Devri öncesi Osmanlı ekonomisinde kapitalizmin doğuşunu engelleyen faktörler incelenirken, Osmanlı tüccarlarının konumu incelenmiştir. Bu konuda Ortadoğu, Hint ve Malaya tüccarlarının faaliyetlerine bakıldığında gezgin satıcılar oldukları, mallarıyla kendilerinin gittiği ya da ortaklarını uzak diyarlara gönderdikleri, hedef piyasa ile ilgili çok az önbilgiye sahip oldukları, Dünya piyasalarının birbirinden kopuk ve yüksek fiyat farklılığı taşıdıkları ve buna rağmen mal götürecek tüccarların %25-30 arası kâr görmediklerinde piyasaya hiç gitmedikleri belirtilmektedir. Hatta tüccarlar iş hacmi sınırlı olduğundan yerleşik istihdama ya da depolama yerleri yapmaya sıcak bakmakta, bireysel iş yaptıkları için otoriteye karşı siyasal baskı gücüne de sahip bulunmamaktaydı. Bu nedenle hükümdarlar vergi ve resim harç geliri artırımında engelle karşılaşmamakta, tüccar da orada ticaret ilgisini çekmeyene kadar satışlarını sürdürmekteydi. Bu zaafların Ortadoğu tüccarını zor durumda bıraktığı, Avrupalının uzun vadede Ortadoğu ile Asya pazarını ele geçirdiği tahmin edilmekteydi. Fakat görüş bazı yönleriyle sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü

Asya ticareti gezgin tüccarlarca yürütülse de Hindistan'da Fugger'lar ya da Medici'lerle kıyaslanabilecek tüccar prensler bulunmaktaydı. Sanayi öncesi sadece Ortadoğu toprakları değil bütün Dünya pazarları küçük ve şiddetli dalgalanma yaşamaktadır. Bu nedenle zannedildiği kadar çarpıcı, pazar koşulu zıtlıkları olduğu düşünülmemektedir. Diğer bir hususa göre de Asya pazarları çevre pazarlardan o kadar da soyutlanmış değildi, mal alıp daha sonra teslim yapabilecekleri toptancı pazarları yani büyük antrepoları bulunmaktaydı. Bir kısım uzak ülke pazarlarını entegrasyon işlevi taşımaktaydılar. Demek ki bazı önemli tüccarlar piyasa önbilgisi açısından oldukça donanımlıydı. Oysa Osmanlı tarihi açısından, Hint panayırlarının büyüklüğünü bilmek, mesela Şam yakınındaki Müzeyrib hac panayırının toptancı pazarı olup olmadığını bilmek, Osmanlı topraklarında söz sahibi olup olmadığını anlamamıza büyük oranda fayda sağlardı. Mesela IVIII. yüzyıl Kahireli kahve tüccarlarının gezgin satıcılar olmadığı bilinmektedir. Bu gibi diğer Osmanlı tüccarlarının genel çalışma usullerinin de zamanla anlaşılacağı düşünülmektedir (İnalcık ve Quataert, 2006, ss. 603-609; Özel, 12/2/2020).

Bahsedilen Eski Avrupa iktisat tarihçiliği varsayımlarının tersine görüşe sahip Braudel, Doğu ve Asya pazarlarının birbirinden soyutlanmasını ortadan kaldıran ve merkezi ticaret şehirleriyle, farklı kıta tüccarlarını entegre eden (bütünleştiren) bir görüşe sahiptir. Bu görüşten hareketle Hint, Ermeni ya da Çinli tüccarlarca geliştirilen "kapitalizm"in, tüccarların yerel ekonomilerde denetim kurmasına imkân sağladığı izlenimi edinilebilmektedir. Bu sorun ele alınıp tartışılmadan, eski Avrupa tarihçiliği öncüsünde yıllarca, Osmanlı yöneticilerinin ticaretle hiç ilgilenmediği, Avrupalı güçlü deniz tüccarlarıyla Osmanlı pazarının ele geçirilebileceği varsayılmıştır. Oysa Braudel'e göre Osmanlı ekonomisi kendi içinde bir dünya ekonomisidir. İmparatorluğun farklı bölgelerini karadan bağlayan Osmanlı tüccarları kontrolünde yollar vardır. Bu bağlamda IVII. yüzyıl Osmanlı iktisadi yapısını, Avrupa hükümranlığındaki dünya piyasası ile küçük paydada buluşan Rusya dünya ekonomisi ile benzetmektedir. Osmanlı'nın "dünya ekonomisi" olarak görülmesi üzerine yöneltilen birtakım eleştiriler bulunmaktadır. Bütün gelişmiş dünya ekonomileri tek ekonomik merkeze sahip ve daha fazla merkezlilik çürüme ya da olgunlaşmama nedeni görülürken, Osmanlı IVI. ve IVII. yüzyıllarda doruk noktasına ulaşmış üç ekonomik merkeze sahiptir. Üstelik İstanbul, Halep ve Kahire şehirlerinden Halep,

IVII. yüzyılda gerileme yaşarken İstanbul ve Kahire şehirleri ekonomik düzeylerini korumuşlardır. Yine bölgede hiyerarşik gelişme beklenilenin altındaydı. İstanbul'un çevresinde bahçecilik, tahıl üretimi, hayvancılık yapılan Thünen halkaları olmasına rağmen bu kırsal alan Braudel'in modeline uymamaktadır. IVII. yüzyıl başında İstanbul çevresinde zengin tarım alanı görülmemektedir. Suriye ve Mısır'da tarımın genişlediği ve iyi ekildiği belirlenmiştir. Çok merkezlilik ve İstanbul'u çevreleyen büyük ölçekli zenginlik dışında Braudel dünya ekonomisi modeliyle tam eşleşme görülmemektedir. Oysa Immanuel Wallerstein'ın Osmanlı İmparatorluğu sosyo politiğine benzeyenler için kullandığı "dünya imparatorluğu" söylemi daha kullanışlıdır. Dünya ekonomisinde tüccarlar piyasada baskınken, dünya imparatorluğunda devlet piyasada daha egemen, tüccarlar arka planda olmaktadır. Bir başka neden olarak dünya ekonomisi söylemi, savaşan en az iki devletten oluşur o nedenle Osmanlı'yı dünya imparatorluğu olarak adlandırmak uygun görülmektedir. Her iki görüş yani Braudel ya da Wallerstein'e göre de değişmeyen iktisadi gerçeklik, IVI. yüzyıl başında Osmanlı ekonomisinin, genişleyen Avrupa ekonomisinin uydusu olmadığı görüş birliğidir. Fakat 1840 sonrası, Osmanlı zanaatlarının büyük ölçekli yıkımı ile görüşün tam tersinin olduğu konusunda da fikir birliği olmuştur. O halde IVII. yüzyılda Avrupa ve Osmanlı ekonomisinin az oranda lüks ticaret yaparak yakın bağ kurmadığı mı söylenmelidir elbette bunu söylemek zorlama bir açıklama olacaktır. Osmanlı'nın Avrupa kumaşı ithal ederken tarım ürünleri ve işlenmiş mal ihracı yaptığı varsayılmaktadır. Bu alışverişlerin boyutu Osmanlı ekonomisini Avrupa'ya bağımlı yapacak düzeyde olmayıp bölgesel düzeydedir. Denize kıyısı olan ve olmayan bölgelerdeki farklılıklar bu dönemleri aydınlatacaktır. Ribayı teorik aşamada devre dışı bırakıp pratikte onu sınırlandıran ama hiçbir zaman ribayla etkin olarak mücadele edemeyen Osmanlılar "Batı'nın yükselişi" karşısında nispeten güçsüzlüğünü hissedince kendi kapitalizmlerini inşa etmeye ve kendi burjuvazi kesimini geliştirmeye yöneldiler. Finans ve sanayi devrimlerini yaşamadıklarından üretken olmayan ama görece adil bir ekonomiye sahiptiler. Halkın temel istek ve ihtiyaçlarını giderme amacına yöneliyor, onları tüketim eşyasına boğmuyor, ruh ve beden olarak köleleştirmiyorlardı (İnalcık ve Quataert, 2006, ss. 603-609; Özel, 12/2/2020; Pamuk, 2014).

Osmanlı devletinin Avrupa pazarına direnme sebepleri, IVII. yüzyılda depresyon

yaşayan Avrupa sanayisinin sınırlı etkisi, aynı dönem Osmanlı'nın bölgesinde, Avrupa'nın nüfuzunu engelleyecek askeri güce sahip olması gibi nedenlerdir. Osmanlı pazarına giren tüccarlar, organize ve etkin dağıtım hattına sahip rakipler görüyorlardı. Kendi ağına sahip Osmanlı sosyo-politik sistemini Avrupalıların at oynattığı saha olarak görmek güçtür. Osmanlı tarihçiliğindeki evrak üretmeyen tüccar algısı da çarpıktır. Çünkü Osmanlı tüccar faaliyetlerinin incelendiği kadı sicilleri, henüz bulunamayan IVII. yüzyıl muhasebe kayıtları ve iş yazışmalarının yerini tutmamaktadır. Fakat paralellik kurulursa, kimi Hintli tüccarların dikkat çekmemek için kayıt tutmaması şeklinde olabileceği ileri sürülmektedir. Osmanlı ve Ortadoğu tüccar kayıtları ile ilgili günümüzde çok az sayıda belge temin edilmişse de bu bütün tüccarların ilkel teknikler yürüttüğü ya da hepsinin gezici satıcılar olduğu anlamlarına gelmemektedir. Aksine Osmanlı ticari dünyasında çok çeşitli faaliyetler yürütüldüğü düşünülmektedir (İnalcık ve Quataert, 2006, ss. 603-609; Pamuk, 2014).

Osmanlı İslam ekonomisinde, Venedik, Fransız, İngiliz tüccarlara tanınan kapitülasyonlarla ilgili Avrupa yorumlarıyla hiç uyuşmayan padişah buyrultuları vardır. Bu resmî belgeler yabancı tüccarlarla ilişkilerin yorumlanmasına imkân vermektedir. Kapitülasyonlar yabancı devletlerle ticari ilişkilerden çok devletlerarası ilişkilere ve kalıcı barış sağlanmasına dayanır. Özellikle kapitülasyonların uygulanışı değil uygulanmayışı dikkat çeker. İslam şeriatı, Gayri Müslimlere karşı sadece kısa ateşkeslerle kesintileri uygun görerek sürekli bir gazada olunduğunu kabul ederdi. Padişahlar ise kapitülasyonları verip istediklerinde geri çekerek barışı kalıcı hale sokmaktaydılar (İnalcık ve Quataert, 2006, ss. 603-609).

Dünyada büyük sekülerleşme hareketi olarak 1789 Fransız ihtilali gösterilmekteydi. Semavi ve diğer dinlerin devlet üzerindeki bağlayıcı etkisi kalkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son ekonomik evresinde, Padişah II. Mahmud'un ilan ettiği 1839 Tanzimat fermanıyla pek çok alanda batılılaşma ve sekülerleşme hareketleri görülmektedir. Osmanlı hukukunda şer'i ve örfi hukuk geçerli ve şer'i hükümler İslam'a bağlıyken örfi hükümler padişah buyruklarına (dolayısıyla devlet, özerk sivil otorite ve kanun koyucu güç) bağlı olmaktaydı. Diğer İslam topraklarında devlet, bağımsız sivil otorite ve yasa koyucu güç düzeyine ulaşamadığından hukukun modernizasyonu Osmanlı Devleti'ndeki kadar basit olmamıştır. Tanzimat sonrası

Osmanlı'da Latin ve İslam hukuku beraber uygulanmaya başladı. Gayri Müslimler eşya, borçlar, ticaret hukukunda istisnai haller dışında şer'i hükümlere bağlıyken, aile hukukunda isterlerse İslam istemezlerse kendi hukuk kurallarına tabi olmaktaydılar. Padişahın gücü de şeriat, örfi hukuk, bürokrasi, ulema güçleriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca tefeciliği önlemek için sınırları belirlenmiş faiz (haddi) uygulanmaktadır (İnalcık, 2000, s. 40-53, 91-120; Deniz, 2006, ss, 15-16). *Ahmet Tabakoğlu*, Osmanlılarda faizin genelde vakıf paralarının işletilmesinde ve ticari kredilerde gündeme alındığı belirtmektedir. Vakıflar paralarını tüccarlara emek-mudaraba yöntemi ya da kredi yöntemiyle kullandırmaktaydılar. Devletin kredi talebini teşvik ettiğini yine İslam ekonomisinin öz sermaye ekonomisi olduğunu ve asgari düzeyde tutularak riba ortamının oluşturulmamasının istendiğini görmekteyiz. Bu nedenle esnafın kendi iş yerinde çalışması ve öz sermayesini artırması özendirilmektedir. Tanzimat sonrası devlet, para politikalarını dini kurallardan daha bağımsız ve Avrupalılardakine benzeyen yöntemlerle uygulamaya koymuştur. 1840'ta bankaların kurulması ile faiz getiren borç senetleri, hazine bonosu şeklinde ilk kaimeler basılmıştır. Artık Osmanlı'da bankerlere, enflasyona ve dış borçlara uzanan zorlu bir dönem başlamaktadır. Büyük sermaye sahibi Avrupa tüccarları ve Avrupalı şirketler tanzimatla dönüşen Osmanlı ekonomisinin önemli aktörleri olmuşlardır. Bu durumun önemli bir sonucu da ülkedeki sermaye eksikliği nedeniyle devletten imtiyaz isteyen yabancılar karşılık buluyordu. Böylece demiryolları, telgraf hatları, banka ve sigorta şirketlerinin ortaya çıkmasıyla sağlık kuruluşlarının artması, belediye hizmetlerinin artması gibi pek çok kurum ve hizmet ortaya çıktı (Bilgin ve Çağlar, 2019, s. 12). XIX. ve XX. yüzyıllara gelindiğinde artık Osmanlı halkının okumuş kesimi Avrupa Birliği üyeliği isterken, çiftçi kesim günü gelen borçlar yüzünden tefecilerle uğraşmaktadır. 1913 yılında Adapazarı İslam Ticaret Bankası kurulsa da klasik bankacılıkta bankerler faizle ciddi servetler elde etmekte, vergi kaynakları sınırlı hale gelmekte ve önemli vergi gelirleri bankerlere gitmektedir. (Tabakoğlu, 1996, ss. 109-171; Ertem, 2006, ss. 10-27).

Acemoğlu, Gallego ve Robinson, (2014) yılı çalışmasında beşerî sermaye ve kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyerek, insan sermayesinin, kurumların uzun vadeli kalkınması üzerinde güçlü etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı ekonomisi üzerinde araştırma yapan Timur Kuran ise; Osmanlı'nın İslam hukuku miras sisteminin,

ülkedeki sermaye birikimini önlediğinden bahsetmiştir. Bunun Osmanlı'da büyük korporasyon ve tekelleşmeleri engellediği için ticari şirketlerin ortaya çıkmamasından bahsedilir. Avrupa'daki şirketleşme, mülkiyet haklarını koruma ve yönetim uygulamaları, en gelişmiş olan para vakıfları sektöründe bile örnek alınıp uygulanmamıştır. Böylece vakıf sisteminin ekonomik etkisinin sınırlı kaldığı belirtilmektedir (Kuran, 2012, s. 105-126; Gürsoy ve Yağcı, 2019, s. 45; Acemoğlu, Gallego ve Robinson, 2014). Bize göre buradan, Müslümanların faize tam anlamıyla kapılmamaları ve aşırı servetleşmeye gitmemelerinin, Osmanlı'nın kapitalist eğilimler göstermediği ve kendine has ekonomi sistemi uyguladığı sonucunu çıkartmak mümkündür. Gürsoy ve Yağcı, (2019) yılına ait makalesinde de bunu destekler şekilde, Osmanlı'nın öz iktisadi değer ve önceliklerine meydan okuyan ilerici kapitalist büyümeye karşı yıllarca direndiğinden bahsetmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, XIX. yy. başlarında modern iktisadi sisteme geçiş adımlarının atıldığı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru da özümsenmeyip kaldırıldığı belirtilmektedir. Bu da Osmanlı'da geleneksel iktisadi düşüncenin (*aişe*/kaliteli ucuz mal, *fiskalizm*/yüksek devlet gelirine ek düşük masraf ve *gelenekçilik*/toplumsal ve iktisadi dengenin yenilense bile korunması şeklindeki üç prensibin) devlet merkezli devamlılığını ve asırlar boyu kurumsal yapıyı nasıl belirlediğini göstermektedir. 1910 yılında Ali Paşa vasiyetnamesinde, ülkenin geleceği için ilk defa serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, tarihteki ilk özelleştirme girişimleri ve Avrupa Birliği'ne üye olunması yönünde önerilerini bildirmektedir (Karakoyunlu, 2004; Gürsoy ve Yağcı, 2019, ss. 45-46).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar enflasyon problemi diye bir sorun yoktur. Külçe yani mal değeri, itibari değerine (satın alma gücüne) eşit olan altın ve gümüş paraların emisyonu (basımı), finansman aracı olarak enflasyonu kullanmayı nerdeyse imkânsız hale getirmekteydi. Çünkü maden değeriyle dolaşıma giren para sisteminde enflasyon yoktur. Paradaki değer kaybı çok düşüktür. Osmanlı akçesi ilk basıldığında 1326 M. Yılından 1740'a kadar geçen sürede değer kayıp oranı %84 ve yıllık kaybı ortalama %0.24'te kalmaktadır. Bu değer kaybı günümüze göre çok düşüktür (Döndüren, 2008, s. 5). Burada araştırmamız açısından bir konuyla ilişki kurmakta fayda görmekteyiz. Bu olay aslında faizsiz İslam bankalarının çalışma mantığını oluşturmaktadır. Osmanlı piyasasında külçelerin (mal para) karşılığı kadar miktarda

itibari para yani satış değeri bulunmaktaydı. Piyasada ne kadar para dolaşıyorsa o kadar altın karşılığı vardır. Katılım bankalarının da mantığı budur, banka sattığı mal kadar piyasaya para sürer. Piyasadaki işlemlerinin mal olarak karşılığı olduğundan enflasyon yaratmaz. Bu durum ise bankaların reel sektörde varlık göstererek daha sağlıklı ve krizlere dayanıklı olması anlamına gelir. Nihayet katılım bankalarının klasik bankalara göre krizlerden daha başarılı çıktığı tespit edilmiştir (Okumuş, 2013, s. 61; Lehner & Pesendorfer, 2016, ss. 42-43; Hammami & Oueslati, 2017).

Madeni sistemde para çıkarma doğrudan madene sahip olmaya bağlıydı. Kişilerin kıymetli madenlerini darphaneye getirip paraya çevirebildikleri *serbest para kesimi* sistemi vardı. Devlet maden tedariğini üstlenmeyerek, dolaşımdaki para miktarını tayin etmemekteydi. Böylece para kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman piyasaya girmekteydi. Hazine tuğra kesimi karşılığında aldığı madeni işleyerek bireylere teslim ederdi. Emisyon yoluyla finansman aracı olarak enflasyonu kullanma aracı etkisizleşince para üzerine bazı operasyonlar yapılmıştır. Devlet arzı artırmak için; eski sikkeleri kesmekte ya da yeni cülus kestirerek eski sikkeler tedavülden kaldırılıp kesilenden ek vergi alınması sağlanmıştır. Bir başka yol olarak da sikke ayarlarında oynama yapılması (tağşiş/devalüasyon/yerli paranın değerini düşürmek) ile devlete ek finansman sağlanmıştır. Hazineye getirilen 4 sikkenin kesilip 5 sikke oluşturulması ve 4 sikkenin kişiye geri iadesi gibi yöntemler uygulandı. Böylece 1 sikke devlete kalmaktaydı. İşte bu yöntemlerle enflasyon oluşumuna gidilmiştir. O da yukarıda verdiğimiz oranlarda gerçekleşmiştir. Tağşiş ile gelen bu enflasyon ise fukahaya (fıkıh alimlerine) göre ek paraların kişiye yarattığı gelir ile talep artışı sonucu fiyatların artmasına neden olunması ilişkisidir. Bu durum paranın ve fiyatların miktar teorisi ilişkisini kanıtlamaktadır. Yani dolaşımdaki para miktarında gerçekleştirilen bir değişme, doğrudan fiyatlar ortalama düzeyindeki değişmeyi doğuracaktır (Bal, 1998, s. 42). Bunlar da Osmanlı'daki düşük boyutlu enflasyonların sebebini açıklamaktadır.

Tanzimat dönemine geldiğimizde ise kaime basımı ile başlayan yenilik hareketlerinden, yakın çağ gelişmelerinde bahsetmiştik. Kaimelerin mal karşılığı yok, itibari paraydı fakat onlara ödenecek faizlere İstanbul gümrük mallarından karşılık gösterilmiştir. Tanzimat dönemi 1862 yılında bir olay gerçekleşti. Cidde ve Yemen harici tüm ülkede tedavül edilecek yaklaşık 12.500.000 liralık kaime emisyonu

kararlaştırıldı. Ertesi gün kriz çıkarak altının fiyatı 400 kuruşa fırlamıştı. Kaime artık piyasada değersiz ve geçersiz hale gelmişti. Osmanlı halkı büyük bir endişeye kapılarak kepenk indirdi, ellerinde nakdi olanlar ekmeğini alarak evine kapandı. Sokaklarda ekmek kavgaları meydana geldi. Bu olay karşısında devlet; 160 kuruşun üstünde altın satanları hapse atacağını, esnafın dükkanlarını açmasını isteyerek durumu kontrol altına almıştır. Bu durumda spekülatörlük yapan sarrafların toplandığı Havyar Han'ı ve diğer sarraf dükkanları kapatılmıştır. Böylece altının değeri 190 kuruşa kadar düşmüştür. Bu olay piyasanın spekülasyona ne kadar açık olduğunu, halkın kaimeye güvensizliğini göstermektedir. Devlet olay karşısında altın ve kaime takası için her yerde bürolar açmıştır. Ancak kaimenin fiyatı istenen noktaya gelememiştir. İstikraz yoluyla (dış borçlanma) iki ay içinde 1862'de Sadrazam Fuad Paşa yaklaşık 33,5 milyon adet kaimeyi, İngiltere'den alınan parayla tedavülden kaldırarak, sikkenin geçerli olacağını duyurdu. 22 sene kullanılan kaime kaldırılmıştır. Fakat borç faizlerini ödemek için gidilen yeni dış borçlanmalar, ülkedeki vergi artışları, savaşlar ve ayrılıkçı isyanlar 1875 yılında devleti, iflasını ilan eder duruma getirmiştir. 1877-78 Rus harbi yaklaşırken yine faizsiz kaimeler basılacak cepheye gönderilecek tekrar kaldırılması için ekmek, tütün, pirinç, un, et, yağ, içki gibi ürünlere vergi zammı getirilmesi ve kaimenin bu parayla kaldırılması fikri ağırlık kazanacaktır (TCMB, 2011, ss. 231-236).

Kaime tedavülünün neden olduğu diğer olumsuzluk enflasyon olmuştur. Halk geçici tedavüle giren kaime yerine altın ve gümüş sikkelere itibar gösterdiğinden, kâğıt paralar değersizleşmiştir. Malların sikke ve kaime fiyatları başkalaşmış, iki fiyat oluşmuştur. Devletten kaime ile memur maaşı alanlar fakirleşerek, halkın sermayesi erimiştir. Özellikle ikinci emisyonda altının 435 kuruşa fırlaması ile kaimedeki %1400 değer kaybı halkı yormuş ve devlet memurluğu mesleği istenmeyen meslek haline gelmiştir. Ayrıca kaimeler ödemeler dengesini de bozmaktadır. Dış borç altınla alınıp iç gelirler kaime ile elde edildiğinden hazine sürekli açık vermekteydi. Devlet dış borç ve faiz ödemesi için de piyasadan altın aldıkça dolaylı olarak kaimenin değerini düşürmüştür (TCMB, 2011, ss. 246-247).

Sonuç olarak halkın, ilk emisyonun olumsuz sonucundan beri kaimeye güvensizliği taze kaldı ve sonrakilerle pekişti. Sağlam iktisadi yapısı olmayan bir ülkede paraya

güvenin inşası oldukça zor olmaktadır (TCMB, 2011, ss. 246-247).

İslamiyet'in doğuşundan itibaren faizin yasaklanması yönünde tedbirler alınmaya başlanmıştır. İslam coğrafyası sınırlarının zamanla Atlas okyanusundan Hint okyanusuna kadar genişlemesiyle, faiz yasağının genel anlamdaki uygulanabilirliği zorlaşırken, ülkelerdeki iktisadi merkezler ve pazarlar Müslümanların hakimiyetine girmekteydi. Bu genişleme ve gelişmeler sonucu banka benzeri mali kurumların gerekliliği ortaya çıkmıştır. (Aslan, 2013, s. 8). IX. yüzyılda Harun Reşid zamanında son derece gelişmiş bankacılık sistemine ve para yerine geçen çek uygulamalarına rastlanılır. Müslüman iş adamı Bağdat'taki banka hesabında yazılı olan çeki Çin'in bir şehrinde bozdurabilmektedir. Kambiyo araçları nakit taşımayı ortadan kaldırarak Müslümanlara uluslararası ticaret ve finansmanı mümkün kılmıştır (Atar, 2017, s. 1034). Osmanlı İmparatorluğu'nda bu hizmetleri beyt-ül mal, sarraflar, cehbezler, para vakıfları, yardım sandıkları, mudarebe şirketleri gibi kurumlar yerine getirmiştir (Aslan, 2013, s. 8).

Osmanlı'da İslam ekonomisi sistemi uygulanmaktaydı. Bu doğrultuda Osmanlı imparatorluğu, İçtimai ve siyasi nedenlerle aşırı varlık birikimini endişeyle karşılamaktaydı. Beraberlik için tehlike oluşturacak ve siyasi güce dönüşebilecek zenginleşmelere olanak tanımamaktaydı (Akgündüz ve Öztürk, 1999, s. 479). Böylece batıdaki büyük finansal ve iktisadi oluşumlar ülkede engellenmekte fakat engellenemeyen kısmi servet varlıkları da görülmekteydi. XV. ve XVI. yüzyıllarda halka faizle borç veren tefeciler ve sarrafların varlıklı insanlar oldukları bilinmektedir (Karhan, 2015, s.16).

Ülkede İslam ekonomisine göre dizayn edilen para vakıf sistemi öylesine gelişmiştir ki bunlara "Vakıf Bankalar" demek mümkündü. Fonların işletilmesinde; karz (ödünç verme), mudaraba (sermaye ve emek ortaklığı), murabaha (vakıf peşin para ile mal alır ve bunu vadeli satarak kâr elde eder), bidâa (vakfedilen parayı hayrına işletip karını vakfa adamak) gibi yöntemler uygulanmaktaydı. Vadeli alacakların teminata bağlandığı ipotek sistemi Osmanlı'dan beri kullanılan bir sistem olup, sözleşmeli ipotek olan mülkiyeti muhafaza sistemi yani rehin sistemi olarak da uygulanmaktaydı. Faizsiz kredi sistemi olarak kullanılan sisteme bey' bi'l-vefa işlemi denilmekteydi.

Bunların günümüz katılım bankacılığı uygulamaları olduğu görülmektedir (Döndüren, 2008: 4,9). Uygulamalara Osmanlı'da faizsiz bankacılık konusunda yer verilmiştir.

3.3.7. Klasik Sistemlerde Faiz Düşüncesi

Klasik Okul ile beraber ahlaki, dini ve toplumsal anlayışlardan iktisadi ve ticari kaygıların üstün olduğu anlayışa geçilmiş, faiz de bu görüşler doğrultusunda değerlendirilmeye başlanmıştır (Gül, 2021, s. 187; Sayar, 2006: 370-371).

Devlet müdahalesi olamadan, görünmez bir elin istikrarı sağladığı serbest piyasa sisteminde, üretim araçlarının özel mülkiyet ve kâr amacıyla yönetilmesine dayanan ekonomik sistem *kapitalizm (anaparacılık)* olmakta, zorunlu alanlarda devlet müdahalesinin de olabildiği, liberal kapitalizmden uzaklaşan; *müdahaleci kapitalizm,* devlet müdahalesinden arındırılmış, sınırsız özgürlükçü, serbest piyasa ekonomisine ise *liberal (bireysel özgürlükçü) ekonomi* demekteyiz. Kapitalizm ekonomik bir sistemken liberalizm ekonomik yansımaları da olabilen sınırsız hak ve özgürlüğü savunan, siyasi felsefe, bir dünya görüşüdür. Merkantilizmle aynı dönemde İngiltere'de sürdürülen liberal düşüncenin, kurucusu John Locke olmak üzere liberalizmin ilk habercilerinden olan Aristoteles (politika eseri), Saint Thomas d'Aquino, İslam düşünürü İbn'i Haldun (mukaddime) diğer liberal temsilciler David Hume, Nicholas Barbon, Cantillon gibi isimlerin faiz görüşlerine bu dönemlerde rastlanmaktadır. Kapitalizmin kurucuları ise XVIII. yüzyıl sonunda Britanya'da ortaya çıkmış klasik geleneğe bağlı Adam Smith, John Stuart Mill, David Ricardo gibi iktisatçılardır. *Liberal ihracat ve ithalat sistemi* anlatımıyla liberal kelimesini ilk kullanan Adam Smith olmuştur (Raico, 2011, ss. 69-73; Demirgil ve Türkay, 2017, s. 137).

Klasik liberaller ferdî özgürlük düşüncesine kurulu, sınırlandırılmış devlet ve serbest piyasa ekonomisi görüşüne sahiptir. Bu da Macaulay'ın "herkesi-her şeyi yutan devlet" görüşünü andırmaktadır. Modern liberalizm ise reformcu, hükümetin yasal görevinin yoksulluk, eğitim, sağlık gibi ekonomik ve sosyal konuları içerdiği fikrini barındıran, bireysel özgürlük-sosyal adalet dengesini gözeten ideolojidir. 1929 Büyük Bunalım ile dünyada klasik liberal ekonomiye verilen destek azalmıştır. II. Dünya

Savaşı sonrası sosyal liberal fikirler dünyada yayılmaya başlar (Raico, 2011, ss. 69-73; Lenin, 2003).

Kapitalizmde ekonominin üretim, mal değişimi, dağılım konularının analizini yapmışlardır. Bu çalışmalar günümüz iktisadi çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Adam Smith'in Merkantilizmi eleştirerek "*doğal özgürlüğün sistemi*"nin *(görünmez el)* mantığını açıkladığı ünlü eseri *Milletlerin Zenginliği (1776),* klasik politik ekonominin başlangıcı sayılmaktadır. Tekelleri, gümrükleri ve devlet sınırlamalarını eleştirmiş, piyasanın en adil hakem olacağını söylemiştir. Geliştirdiği kuramlar bugün de kapitalizmle ilişkilendirilmektedir. Bugün dünyada pek çok ülkede müdahaleci kapitalizm uygulanmaktadır Raico, 2011, ss. 69-73).

Avusturya İktisat Okulu düşünürü Joseph Schumpeter, kapitalist sistemde iktisadi istikrarsızlığı girişimciye bağlamaktadır. Çünkü yenilik olmadan büyüme, girişimci olmadan teknik yenilikler ve kredi olmadan da girişimci olmaz (Sarıçoban, 2012, s. 161). Adam Smith, kanuni faiz taraftarıydı. Ahlaktan uzaklaşmadan, faizin iktisadi olarak kullanılmasını, düşük oranlı basit faizi önermekteydi. Bileşik faiz ödemesi vicdansızlık, açgözlülüktü. 1776 yılındaki eseri Milletlerin Zenginliği'ne göre faizin ekonomik işlevli önemli bir enstrüman olduğunu belirtmektedir (Geisst, 2013 s. 1-2). Devlet müdahalesi ve karma ekonomiyi savunan Keynes ise faizi Marx gibi eleştirmesine rağmen Adam Smith gibi kanuni bir faizin olması ve düşük tutulması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre faiz, krizlerde kullanılacak kısa dönem iktisat politikası aracıdır ve likidite tercihi teorisiyle ekonomik davranışlara bağlanır (Ertürk, 2019, s. 129; Keynes General Theory, 1964). John Locke'a göre faiz, parayı kiralamanın fiyatıdır. Cantillon'a göre ise ekonomi dengedeyken, parasal ve reel faktörlerce faiz oranı belirlenmektedir. Faiz oranı, tamamen parasal bir olgu değil, tasarruf ve prodüktivite tarafından belirlenen bir etkendir. Ona göre faiz, borçluların borçlarını ödememesi riskine karşılık borç veren kişilerin ödüllendirilmesidir (Topal, 2005, ss. 7-8).

Faiz üzerine isimli denemesinde faiz teorisini açıklayan David Hume'a göre ise faizin para arzı ile belirlendiğini söyleyen Merkantilist görüş yanlıştır. Miktar teorisine dayanarak, para arzı artışının fiyatları, para talebini artıracağını bu nedenle faiz

oranlarının değişmeyeceğini öne sürmektedir. Faiz oranını reel kapital belirler ve faiz oranı ile kâr oranı arasında nedensellik bağı yoktur ikisini de büyüme belirler. Cantillon gibi faiz oranının tasarruf ve prodüktivite tarafından belirlendiğini söylemiştir (Topal, 2005, ss. 7-8; Demirgil ve Türkay, 2017, s. 137; Gabaçlı, 2020).

Faizin yönetimi üzerine kurulan teorileri gruplandıracak olursak öncelikle Klasik faiz teorisinden bahsetmemiz gerekir. *Klasik Faiz Teorisi,* faiz oranlarının belirlenmesine dair literatürde yer alan görüşlerden biridir. Burada faiz, reel faktörler olan yatırım ve tasarruf kararlarıyla belirlenmektedir. Adam Smith'e göre tasarruf etmeyerek parasını ödünç veren bireyin elde ettiği gelir faizdir. Klasik iktisatçıların savunduğu parasal olmayan faiz teorisi, faizin reel faktörlerce belirlendiğini söylemekte iken Keynes'e göre faiz oranı parasal nitelikte olup, likitide tercihi teorisiyle açıklanmaktadır. Yani faiz parasal bir olgu olarak para piyasasında belirlenir (Aydın, 2015, s. 207). Klasik faiz teorilerinden, faizin varlığını açıklamaya yönelik olarak bazı varsayımlar; faiz rant kadar gelir sağlamalı (nemalandırma teorisi), ücret işçinin ürettiği değer ve faiz kapitalin üretime katılma payıdır (sermaye verimliliği teorileri), tasarruf emeğin bedelidir (emek teorileri), teknik sermaye verimliliğin artmasıyla katma değer olarak faizin oluşması (sermayenin marjinal verimliliği), tasarruf sermayenin kaynağıdır ve fedakarlıktır, faiz ise bu fedakarlığın karşılığıdır (Perhizkarlık teorileri). Bu teoride, yatırım talebi ile faiz negatif ilişkiye sahipken tasarruf arzı ile faiz pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir (Durgut ve Öztürk, 2011, ss. 118, 121; Aydın, 2015, s. 207).

Klasiklerin miktar teorisine göre paranın reel piyasa miktarı onun değerini belirler. Bu nedenle piyasadaki mal miktarı kadar para arz edilebilir. Eğer piyasadaki mal arzını artırmadan para arzı artırılırsa, paranın değeri düşecek ve bu enflasyona neden olacaktır. Faize yapılan müdahaleler de para mal dengesini bozabilmektedir. Faizler yükseltildiği zaman yatırım maliyetleri artacağından, iktisadi büyüme negatif etkilenir ve yeniden para arzına gidilmektedir. Faizler artırıldıkça enflasyonun himayesi zorlaşmaktadır. Faizsiz bankacılık sisteminin aynı mantıkla işlediği görülüyor. Reel ekonomi odaklı çalışarak piyasadaki para mal dengesini bozmadan, mal miktarı kadar piyasaya para sürerek piyasa dengesini korumaktadır. Büyüme, yatırımın fonksiyonu olduğundan, katılım bankalarının üreticilere kullandırdığı krediler üretimi destekleyerek, fiyat istikrarını sağlamakta ve istikrarlı büyümeye yol açmaktadır bu

açıdan miktar teorisi tezimiz için teorik zemin oluşturmaktadır (Topal, 2005, ss. 7-8; Demirgil ve Türkay, 2017, s. 137; Gabaçlı, 2020).

Neo-Klasik Faiz Teorisi: Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisine göre Faiz, tasarruf arzı (kredi arz) ve talebi tarafından belirlenmektedir. Irving Fisher faiz oluşumunda, zaman tercihi ve verimlilik faktörlerinden bahseder. Zaman tercihinde kişiler yüksek faiz oranında gelecekte daha fazla tüketim yapabileceği için şimdiki (cari) tüketimini azaltır tasarruflarını artırırlar. Verimlilik faktöründe ise girişimciler harcamalarıyla getirili ve verimli yatırımlar yaptıkça yatırım projeleri ve fon talebini artırırlar. Getiriler faizden fazla olur ve faiz oranıyla yatırımlar ters orantılıdır (Durgut ve Öztürk, 2011, s. 118, 121, 122).

Wicksell'in Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi: Klasik faiz analizine, doğal faiz ve piyasa (parasal) faiz oranları kazandırılmıştır. Kredi alanların bankaya ödediği faiz piyasa faizi, kredi talebinin tasarruf arzıyla eşitlendiği sermaye piyasasında oluşan faiz de doğal faizdir. Yatırımlar piyasa faiziyle ters orantılıdır. Tasarruflar doğal faizle doğru orantılıdır. Doğal faizlerin piyasa faizlerinden yüksek olduğu bir ekonomide enflasyon baskısı görülmektedir (Durgut ve Öztürk, 2011, s. 122).

Keynes'in Faiz Teorisi olarak Likidite Tercihi Teorisi: Diğer faiz görüşü Keynes'e ait likidite tercihi teorisidir. Bu teoride faiz, tüketimden değil likiditeden vazgeçmenin karşılığıdır. Parayı elde likit tutmak faydalı olsa da uzun süre tutmak faiz kazancından yoksun bırakmaktadır. Burada faizi, reel para arz ve talebi belirler. Para arzı dışsal (egzojen) değişken ve Merkez Bankası'nca belirlenir. Para talebiyse sadece mübadele işleviyle değil klasiklerden ayrı olarak ihtiyat ve spekülasyon amaçlarıyla da gerçekleşir. Likidite tercihi teorisine göre faiz oranı, halkın elindeki para miktarını etkiler çünkü faiz, parayı elde tutmanın alternatif maliyetidir. Faizler azaldığında bireyler ellerinde daha çok para tutmak isteyeceklerdir. Bireylerin para talebi artınca faiz oranlarının artma nedeni, bireyler para talep ettiklerinde ellerindeki finansal varlıkları satar ve finansal varlık fiyatları düşer böylece faiz oranları yükselir. Paraya olan talepleri azaldığında ise faiz düşer çünkü ellerinde tutmayı düşündükleri para miktarı arzu edilen düzeyden fazla olunca fazla miktarla finansal varlık satın alarak (tahvil), tahvil fiyatları artmakta ve faiz oranları düşmektedir. Bu görüşe göre para arzı

ile faiz oranları negatif ilişkiye sahipken para talebi ile faiz oranları pozitif ilişkiye sahiptir (Durgut ve Öztürk, 2011, ss. 122-123). Para talebini sabitleyerek para arzını artırmak faiz oranını düşürür ancak faizin düşeceği alt sınır vardır ve para arzı ne kadar artırılsa da faizin ineceği alt sınırın altına inmez yani likitide tuzağı durumu oluşur demektedirler (Gül, 2021, s. 198).

Hicks-Hansen'in Neo-Keynesyen Sentezi olarak IS-LM Modeli, diğer bir faiz teorisini oluşturur. Hicks tarafından Keynes analizlerine dayalı IS-LM modeli geliştirilerek, kısa dönemde fiyat düzeyi sabitken faiz oranı ve toplam üretimin nasıl gerçekleşeceği açıklanmaktadır. Hansen'a göre işlem güdüsüyle para talebi belirli bir noktadan sonra yükselen faize duyarlılık göstermeye başlamaktadır. Klasiklerdeki tasarrufların yerini burada toplam sızıntılar, yatırım talebinin yerini ise toplam enjeksiyonlar oluşturarak faiz oranı bu miktarlardaki değişmelerle oluşur. Keynesyendeki gibi para ve mal piyasası değişmeleriyle neo-klasik Hick-Hansen teori bu ikisinin toplamından oluşmaktadır. Hick ve Hansen'ın teorisine göre makroekonomik faiz oranları hem reel piyasası hem de para piyasası tarafından belirlenir. Denge; faiz oranının, yatırım ve para talebini etkilemesiyle IS-LM eğrilerinin kesiştiği noktada oluşur. Kısa dönem dalgalanmalar gözlenir. Maliye politikalarıyla IS eğrisi ve para politikalarıyla LM eğrisinde kaymalar yaparak denge faiz oranlarını ve denge reel geliri etkilenilmektedir (Durgut ve Öztürk, 2011, ss. 118, 123-124).

Tobin'in Portföy Teorisi: Paranın diğer varlıklardan farklı olarak risk ve kazanç olasılıklarına odaklanılır. Keynes para ve tahvil üzerine likitide teorisi geliştirirken, portföy teorisi diğer parasal ve reel aktifler üzerine kurulur. Tobin'e göre insanlar portföylerindeki bütün yatırım araçlarının getiri riskini ve getiri miktarını göz önüne almalıdır. Faiz oranını, para arzı ve talebi kadar diğer yatırım enstrümanlarının arzı (getiri oranları) da etkilemektedir. Risk ve kazançtan etkilenen para talebi ile faiz oranları negatif ilişkilidir. (Durgut ve Öztürk, 2011, s. 124).

Haçlı seferlerine sermaye sağlama amacıyla ve sanayi devrimi sonrasında faiz lehine bahsedildiği gibi dünyada pek çok teori geliştirildi. Günümüze kadar geçen sürede bu teoriler gelişmeye devam etti. Böylece batıda faiz kapitalin kirasıdır, sermayenin (emeğe benzetilerek) karşılığı (prodüktivitesi) faizdir görüşleri ile faiz kullanımı epey

yaygınlaştı ve yer yer faize sınırlar konulmaya çalışıldı. Buraya kadar teorilerden bahsettik şimdi, faiz sınırları ihmal edildiğinde bugün ne gibi olumsuzluklar yaşanmakta, gelecek eleştirilere serbest piyasa sisteminin getirdiği çözüm ne ve faizin getirilerinin neler olduğu konularına değineceğiz. Her geçen gün vazgeçilemez boyutlara ulaşan faizin yaygın getirileri sonrası para, kat kat kazandırmaya bazen de kaybettirmeye devam etmektedir. 1970 yılında dünyadaki aşırı yoksulluğu önleme adına bir karar alınmış böylece zengin ülkeler gelirlerinin %0,7'sini uluslararası yardım olarak vermeyi taahhüt etmişlerdir. Bu önemli BM kararıyla hedefe beş yıl içinde ulaşılma sözü verilmiştir. Geçen 50 yılda uluslararası transferler yayılarak Lüksemburg, Norveç, İsveç, Danimarka ve Birleşik Krallık bu hedefleri tutturmuştur. Fakat çok fazla ülke hedefinin altında kalmış ve zengin ülkeler bile gelirlerinin ancak ortalama %0,3'ünü aktarmışlardır. 2019 yılında bu miktarın yaklaşık üçte biri (55 milyar dolar) Sahra altı Afrika ülkeleri tarafından borç ödemeleri şeklinde varlıklı ülkelere geri ödenmiştir (Oxford Committee for Famine Relief (Oxfam), 2020). Yoksullukla mücadele iddiası, kurumsal pazarlama gibi yöntemler kullanılarak yoksul insanların kendi elleriyle şubeler üzerinden kurumsal imparatorlukları destekleyip büyütmesi eylemine döndürülmüştür. (Eğri ve Orhan, 2018, ss. 149-151). Oxfam 2017 yılı raporuna göre dünyanın en varlıklı sekiz insanının 3,6 milyar dolarlık serveti dünya nüfusunun yarısının servetine denk hale gelmiştir (Oxfam, 2017). Aynı kurumun 2020 yılı raporuna göre 2.153 milyarder, dünya nüfusunun yüzde 60'ı olan 4,6 milyar kişinin servetinden fazla servete sahip olmuştur (Oxfam, 2020). Kiminin her an zenginleştiği kiminin borç faizini ödeyemeyecek hale geldiği durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu sayede dünyada gelir dağılımı bozularak, zengin ülkeler (kişiler) gelişmemiş ülkeler üzerinde baskı oluşturmaya başlamaktadır. Kapital yoğun güçlü ülkelerin diğer ülkelere uygulattığı programlar olan; yapısal uyum programları, özelleştirme, paralarını konvertibiliteye geçirme vs. yöntemlerle liberal piyasa sistemine geçişi hızlandırma gibi finansal uygulamalarını, gelişmemiş ülkelere baskı aracı olarak kullandıkları yorumlarına neden olabilmektedir (Kazgan, 2000, s. 396). Çünkü bu programlarla başlayan faiz ödemeleri, yıllarca sürüp ülkelerin kendi piyasasındaki manevra kabiliyetinin zayıflamasına sebep olabilmekte ve ülkeleri on yıllarca bağımlı hale getirebilmektedir. Oxfam, dünyadaki en fakir halkın 2020 itibariyle 5,7 trilyon dolar borca sahip olduğunu belirtmektedir (Oxfam, 2020). Artan bu borç yükü de kapitalizmin elit bir kesimi ortaya çıkardığını gösterebilmektedir. Bu

konuda kapitalist sistemin sağlıklı devamlılığını sağlayabilmesi ve tıkandığı noktalarda çözüm üretme yeterliği önemli görülmektedir. Oysa sistemin vadettiği bireysel özgürlük-sosyal adalet dengesini tutturamadığı görülmektedir (Kazgan, 2000, s. 396).

Konuya dair Hawkes'ın (2010) yılı çalışmasında ilginç bir yazıya yer verilmiştir. Chas T. Main şirketinde çalıştığı yılları 2004 tarihli *Confessions of an Economic Hit-man (Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları)* adlı kitabında yazan John Perkins, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'deki ulusal güvenlik istihdamını anlatmaktadır. Ona göre Chas T. Main ajans ve danışmanlık firması bir tür uluslararası tefeci olarak hükümetlere zorbalık yapmak, baştan çıkartmak ve kandırmayı görev edinmiştir. Gelişmekte olan ülkeler yüksek faizle büyük miktarlarda, Dünya Bankası (World Bank-WB), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) gibi kuruluşlar ve ABD'den ödünç para, yardım aldığında çeşitli konularda özel çıkarlar sağlanmaktadır. Bir röportajında asıl işinin diğer ülkelere geri ödeyebileceğinden çok daha fazla kredi vermek ve büyük Amerikan şirketlerine çıkar sağlayacak politikaları oluşturmak hedefi olduğunu, kredi verdikleri ve çoğunun kendilerine geri gelmediğini, ödeyemediklerini söyler. Şunları ekler: "[. . .] the country is left with a lot of debt plus interest, and they basically become our servants, our slaves." (ABD'ye çok fazla miktarda borç artı faiz kalmıştır ve onlar (borç alan ülkeler) bizim kölelerimiz, biz efendileriyiz). Burada küresel ölçekte tefeciliğin mümkün oluşu göze çarpmaktadır. Hawkes'e göre yüksek faiz, insan zihnine aykırı görünmekteydi. O nedenle tefecilik dünyayı fethetmeden önce insanların düşünce şeklini değiştirmeliydi (Hawkes, 2010, ss. 6-7; Perkins, 2004, ss. 6-7). *Ona göre* Rönesans İngiltere halkı "tefecilik" derken ne demek istediyse aynı amaçla postmodern dünya kapitalizm demektedir. Kapitalizm son 50 yılda endüstriyel formdan çıkarak finansal bir forma bürünmüştür. Yani Hawkes'ın da vurguladığı gibi kapitalizm ya da dünya ekonomisi esas olarak, finansın endüstrilerden beslendiği bir düzen değil endüstrilerin finanstan beslendiği adil bir sistem olmalıdır. Yürürlükteki faiz sistemleri ise kimi iktisatçılarca göre son 50 yıldaki karşılıksız para arzının aşırı dikleşmiş bir eğimle artışını sağlamaktadır. Faizle üretilen kaydi paraya dayalı kısmi rezerv sisteminin, dünyada yaygın olarak uygulanması sonucunda şuanki duruma gelindiği savunulmaktadır. (Hawkes, 2010, s. 167).

Kapitalizm günümüzde kısmı rezerv bankacılığı sistemiyle özdeşleşmiş bir sistemdir. Reel piyasada tamamen karşılığı bulunmayan para üretimi gerçekleştirilir. Bu da dünya borçlarını artırmaktadır. İslam ekonomisi ise tam rezerv sistemini önermektedir. Fakat İslam iktisadı çalışmaları henüz *teorik ve modern deneyselliğin harmanlandığı seviyede* olduğundan, bu konuda Ömer Faruk Tekdoğan'a ait doktora tezi halinde *simülasyon modeli* çalışması bulunmaktadır (Shafiq, 2019, s. 3; Cattelan, 2018). Tam rezerv sistemi de İslam ekonomisi gibi etkinliğini ölçecek tam bir uygulaması olmayan, tarihte çok az ve belli yerlerde görülen bir model olarak konunun üzerine ekonometrik araştırmalar yapılamamıştır. Bu nedenle Ömer Faruk Tekdoğan, (2019) yılı çalışmasında ajan tabanlı simülasyon modelleme yapmaktadır. Bu çalışma İslam iktisadı açısından kısmi rezerv bankacılığının ekonomide istikrarsızlığa neden olduğu ve İslami tam rezerv bankacılığının çözüm potansiyeli üzerine kitaplaştırılmış bir çalışmadır. Çalışmaya göre İslam iktisatçıları tarafından tam rezerv sisteminin kısmi rezerv sisteminden daha ideal görülme sebebi, kısmi rezerv sisteminde kredilerin sürekli artarak, dünyadaki geri ödemesi mümkün olmayan borç stoku birikimidir. Borç stoku ve para arzı son yarı yüzyılda sürekli dikleşen bir eğri şeklinde yukarı doğru çıkmaktadır. Kaydi para çarpanı sayesinde para arzı artmış dünya borç stoğu aşırı derecede büyümüştür. Merkez bankaları yetersiz kalmış, hükümetler mevduat sigortaları kurmuş bunlar yetersiz kalınca da Basel uzlaşıları gibi düzenlemelere başvurulmuştur. Simülasyon doktora çalışma sonuçlarına göre tam rezerv sisteminde risk daha azdır. Adil servet dağılımını sağlama ve kriz zamanlarında mevduatların korunması mümkündür. Kısmi rezerv üreten klasik (konvansiyonel) bankalarda kriz zamanlarında mevduatlar korunamamaktadır. (Tekdoğan, 2019; Cole vd., 2013).

Dünyada kapitalizmin tabiri yerindeyse "sınırlı kaynaklarla sonsuz ihtiyaçları tüketerek giderme, tüketim çılgınlığı, harcama çılgınlığı" düzeni, bir noktadan sonra sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluklar çerçevesinde küresel boyutta değişim ihtiyacı doğuracaktır. Çünkü yarına bırakılabilecek bir dünya olması için, İslam ekonomisinin de önerdiği gibi ölçülü ve toplum bilinciyle hareket edilmesi gerekecektir. Doğal ve yapay kaynaklar her geçen gün kötü kullanım, sanayileşme ve artan nüfus yüzünden azalmakta olduğundan bireysel çıkar yerine toplumsal çıkar ön planda tutulmalıdır. Literatüre göre, finansın sosyal yönünün zayıflaması üzerine yapılan araştırmalarla; insanı, gezegeni ve kârı odağa alan İslami Sosyal Finans

Kurumları, sürdürülebilir ekonomi ve toplumsal hayatı kurmada aktif bir rol oynayabilecektir (Yenice, 2021). Serbest piyasa sisteminde çevre sorunları, piyasa dışı etkiler içermekte ve devlet müdahalesini gerekli hale getirmektedir. Yani kapitalizm kendi sebep olduğu sorunu çözememektedir. Bu konuda ilk girişimler, 1976'daki uluslararası İslam İktisadı Birinci Kongresi olan, 200 iktisatçı ve fakihin katıldığı Mekke Konferansı sonrasında akademik çevrelerde yaşanan canlanma, kapitalist sistem kaynaklı sürdürülemez sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları çözecek bir disiplin üzerinde çalışılmasıyla ortaya çıkmıştır (Shafiq, 2019, s. 3; Zaim, 2010, s. 128; Kazgan, 2000, ss. 397-398). Sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluklar çerçevesinde Dünya Bankası eski başkanı B. B. Conable yaşanan bazı sıkıntıları dile getirmiştir. Ona göre gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkeler gibi çevreye zararlı olan politikaları tekrarlamayı bırakmaları söylense de bu öneriler kabul edilebilir almaşıklarla (kompozisyon, denklem, dizilimlerle) sunulmazsa bu, gelişmiş ülkelerin çevreyi korumak adına duraklama yaşayacakları anlamına gelmektedir. Oysa zengin ülkeler sanayi yoğun servetleri için çevreyi yağmalamayı sürdüreceklerdir. Bunun kabul edilemez bir durum olduğunu belirtmektedir (Kazgan, 2000, ss. 397-398). Bu gibi durumlarla devletlerin adil mücadele etmesi gerekmektedir. Bireysel, uçuk miktarlarda servet birikimi yerine ihtiyaç sahiplerine servetin 1/40'i kadar dağıtımı ve üreticinin kârda/zararda desteklendiği bir sistemin kalıcılığı denenebilir. Bu noktada Türk şirketleri kendilerine yarın bu değişimin hangi noktasında olmak istedikleri, üstlenmek istedikleri sürdürülebilir rolün ne olduğunu sormalıdır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların da dünyada sürdürülebilirlik ve gelir eşitliğini sağlamak üzere kuruluş amaçlarını yerine getirmeleri gerekmektedir.

Sürdürülebilirlik ve gelir eşitliği açısından küresel düzeyde bakıldığında Kapitalizmin ağırlıklı uygulandığı Batıda, Amerika Birleşik Devletleri ya da Avrupa gibi ünlü ekonomistlerin de bulunduğu bölgelerde faiz oranları %1 dolaylarında görülmektedir. Bu düşük faizler insanların iş kurma, araba alma, ev sahibi olma gibi işlemlerini zorlaştırmamakta bu nedenle ekonomistler faizleri problem olarak görmemektedir (TÜRMOB, 2016). Asıl zorluk yüksek ve değişken faiz oranları barındıran ülkelerde yaşanmaktadır. Aynı sisteme dahil fakat farklı şartlardaki bireyler, ülkelerinde daha zor koşullarda yaşamaktadırlar. Stiglitz (2015) yılındaki *eşitsizliğin bedeli* isimli çalışmasında gelir eşitsizlikleri üzerinde durarak faizlerin sıfır olmasa bile değişken

oranlarda olmaması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre faizler düşük oranda tutulmalı ve kredi çekecek kişiler ödeyeceği faizi önceden bilmelidirler (Stiglitz, 2015).

Stiglitz (2015), Adam Smith'in görünmez el teorisine atıfta bulunarak serbest piyasanın aksine neoliberalizmin oluşturduğu piyasanın rekabetten ziyade *rantçılık* üzerine kurulu bir ekonomi olduğunu, sistemdeki verimsizlik ve eşitsizliğin Amerika'yı nasıl zayıflattığını açıklamaktadır. Eşitsizlik yaratan sistemin, neoklasik serbest piyasa kuramlarının öne sürdüğünün aksine orta sınıfın güçsüzleşmesi ve yoksulluğun artışı yoluyla büyüme ve verimliliği olumsuz etkilediğini belirtir. Hatta adalet sistemini yozlaştırarak, hukukun üstünlüğünün yerini sermaye sahiplerinin hükümranlığına bıraktığını savunmaktadır (Stiglitz, 2015, ss. 17-18).

3.3.8. Sosyalist ve Marksist Sistemde Faiz Düşüncesi

Sosyalizmle iç içe olan Marksist politik ekonomi, Karl Marx öncülüğünde geliştirilmiştir. Temelini Aristo'nun attığı gibi metaların kullanım değerini ve piyasa değişim değerini ayırmaktadırlar (Selik, 1982, s. 4). Sermaye, yeni meta yapımı için alınan metanın ilave değişim değerinden oluşmaktadır. Emek gücünün değişim değeri ücrettir bu da kapitalistin ürettiği değerden azdır. Arada artı değer oluşur; sermaye ve kârdır. Yani Marks'a göre sermaye faiz geliri, emek geliri üstünden sağlanan haksız kazanç olmaktadır. Dolayısıyla politik Marksizm, toplum yapısının proletarya devrimiyle nasıl dönüştürülebileceğinden bahseder. Sosyalizm de herkes için adil bir ekonomi isteyerek Marksizmle benzerlik gösterir. Sosyalizmde ticari teşebbüsler, özel mülkiyet ve faiz uygun görülmemektedir. Kapitalizm ise artı değerle üretilen mallara satış değeriyle el koyar. Sermaye sahibi ve burjuva çıkarına olan bu döngü, sınıf savaşının temeli olmaktadır. Halbuki Marksizm'e göre para sadece kâr üretir. Fakat faiz, bütünüyle irrasyonel ve kapitalizmin parçasıdır (Marx, 2004, s. 298, 311, 325).
Vladimir Lenin, (1916) yılındaki "*emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması*" çalışmasında Marksçı düşünceye yeni bakış açıları kazandırarak kapitalizmin yeni piyasa ve kaynak arayışı sonucu tekelci kapitalizme neden olacağını, onun da kapitalizmin son ve en yüksek aşamasını oluşturacağını belirtmektedir. Tekelci kapitalizm de ona göre emperyalizm olmaktadır. Kapitalizmin krize girdiği anlarda

Marx, faizin yasak olması gibi farklı amaçlarla da olsa (özel mülkiyet sistemi yok) dinlerle aynı noktada buluşabilmektedir (Lenin, V. İ. 1916).

3.3.9. İslam Ekonomisinde Faiz Anlayışı

İslami iktisat, herkesçe üzerinde anlaşılan tanımı olmasa da en genel ifadeyle "İktisadi olay, olgu, ilişki, davranış, kurum, konu ve meselelere İslami açıdan yaklaş(maktır)…" (Orman, 2014). Yani iktisat konularına İslami bakış açısı getirerek onları başta fıkıh/İslam hukuku ile inceleyen ilim dalıdır. Günümüzde bağımsız bir disiplin olarak dünyanın farklı ülkelerinde enstitüler, bölümler ve araştırma merkezleri yoluyla alan çalışmaları yürütülmektedir. Buna karşılık tarihte İslami ilimler içinde İslam iktisadı adıyla bir bilim dalı bulunmaması nedeniyle günümüzde İslam iktisadının bilim dalı olamayacağını savunan bazı görüşler de bulunmaktadır (Durmuş vd., 2015, s. 76; Tabakoğlu, 2005, s. 1144).

İslam ekonomisi sözü ilk defa 1960 yıllarda Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi tarafından ana akım iktisada tepki olarak ortaya atılmıştır. Bu alanda ortaya konan çalışmalar 20. Asrın ikinci yarısından itibaren görülür. Başlarda kapitalizmin verileri ile değerlendirilse de II. Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşan İslam iktisadı, Hintli Müslümanların çalışmalarıyla oluşturulmuştur. Türkiye'de 1980 sonrası ortaya çıkan çalışmalar; kitap, tez ve makale sayıları toplamıyla 2000 yılında 12 adet, 2010 yılında 73 adet ve 2017 yılında 223 adettir. 2014 yılından sonra akademik çalışma sayılarında belirgin artışlar görülür. Literatür taramalarında bu sayıların yeterli olmadığı da belirtilmektedir (Şahin, 2020, ss. 19-23; Kartal, 2018).

Ateş ve Bektaş, (2016) yılındaki çalışmasına göre, İslam ekonomisi uygulamalarına bakıldığında görülmektedir ki İslam dini, kapitalizmin tersine servet edinmeyi, servet peşinde koşmayı başarı saymamakta Kehf suresi 46. ayetinde de bahsedildiği gibi iyiliğin peşinden koşmayı emretmektedir. İslam aynı zamanda özel mülkiyet haklarını yok sayan sosyalizme de karşı çıkmaktadır. İslam fıkhına göre Allah; servet, mülkiyet ve ticaret konularında getirdiği yasak ve düzenlemelerle ticarette iki dünya arası dengenin gözetilmesi ve tüccarın malının haksızca ve değerinden düşük alınmasını, mülk sahibi olmayı ama aşırı servetten de kaçınmayı emretmektedir. Anlayış servet

bölüşümünün değer üzerinden yapılmasını helal kıldığından malın değerinden az ya da fazla değerdeki malla takasından elde edilecek faizi haram kılmaktadır. Haksız servet aktarımları sosyal adalete zarar vermektedir. Zekât uygulaması ise servetin ihtiyaç duyanlara dağıtımıyla sosyal adaleti sağlamakta, gelir dağılımını düzenlemektedir. İslam kalkınma anlayışıyla toplumun uyum içinde ve bütün olarak refaha ermesi sağlanarak kalkınma gerçekleştirilmektedir (Ateş ve Bektaş, 2016, s. 89; Sürücü, 2018, ss. 7,8; Imtiyaz, 1996, s. 237).

Maxime Raddison, İslam ve kapitalizm ilişkisine dair incelemesini "İ*slamiyet ve Kapitalizm*" adlı eserinde irdeleyerek olumlu olmayan bir durumdan bahsetmektedir. Ona göre Orta Çağ İslam ülkelerinde İslamiyet öncesinde yaygın olan faiz geleneğinden yasak olmasına rağmen İslamiyet'ten sonra terk etmemiş ve Müslüman ülkeler hile-i şeriyye (kanunu hileyle yorumlamak) yoluyla ribayı devre dışı bırakmak Orta Çağda Müslümanların ticarette uyguladığı yaygın bir yöntem olmaktadır (Ateş ve Bektaş, 2016, s. 90). Gelir olarak da tam faiz sistemi uygulayan ülkelerin çıktılarının ve haksız kazançlarının gerisinde kalmaktadır. Riba uygulaması insan emeğinin sömürülmesine, hak ettiği karşılığı alamamasına hem de haksız rekabet yoluyla kimisinin daha zengin kiminin daha fakir olması yoluyla çarpık gelir dağılımına neden olmaktadır.

Nagaoka, (2012) çalışmasında İslam iktisadı müessesesinin, modern çağda Batı'nın İslam dünyasına nüfuz etmesine, bir tepki olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. İslam dünyasını etkisi altına almasından; ulusal devletlerin oluşumu, sömürgelerin oluşumu, imparatorlukların dağılışı tecrübelerini görmek mümkündür (Nagaoka, 2012; Orhan, 2020, s. 3). İslam bireye her yoldan sağlanmış kâr maksimizasyonunu hedeflemeyi değil helal ile harama riayet ederek ekonomik faaliyetlerini yapma iradesi kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu da dünyada süregelen kapitalist işleyişin belki bireyi sömüren uygulamalarını dışlamayı gerektirebilecektir. 1970 Petrol Krizi sonrası batının konvansiyonel bankacılılık sektöründen parasını çeken Müslümanlar, paralarını faizsiz bankacılık sektörüne yatırarak gerekli finansal alt yapıyı da sağlamış olmaktadırlar (Atar, 2017, s. 1039; Doğan, 2018, s. 1). Sistem kâr ve zarara ortak olma, üreterek kazanmayı teşvik etme, gerçek varlıklara yatırım yapma, spekülasyonun yasaklanması, belirsizlikten beslenmeme, kumar gibi faydasız harcamalara finansman

sağlamama gibi araçlarla sosyal adaleti ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktadır (Sürücü, 2018, s. 4, 5). Pek çok Müslüman olmayan ülkede de İslami bankacılığın verdiği bu hizmetler genişleyen bir pazara işaret etmektedir. Çünkü büyük dinlerin kutsal kitapları olan Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de faizin haram oluşundan bahsedilmektedir.

XVIII. yüzyıl Sanayi Devriminden sonra zenginleşen bazı ülkelerin haksız kazanç sağlayarak Orta doğu ve Afrika ülkelerini sömürgeleştirmesine açık olan kapitalizmin, yayılan sektörüyle İslami/faizsiz finans en tutarlı alternatifi görülebilir. Müslüman bilim adamları İslam ekonomisini kapitalist ve sosyalist sistemlerin negatif etkilerinden arındırılmış "üçüncü bir yol" olarak sunmaktadırlar. Ertürk, (2019) yılında ele aldığı makalesinde konu ile ilgili olarak Dünyanın profesyonel bankası olan Fed'in bile 2007-2009 yılları arasında yaşanan küresel krizden önce faizleri yükselttiği için teminat açıklarının krizin önemli sebeplerinden biri olduğunu, çaresiz kalıp karar veremediği için de krizin derinleştiğini belirtmektedir. Fakat ülke krizde iken faizleri sıfırlayarak piyasayı paraya boğmuş ve ABD bu şekilde krizden erken çıkan ülke olmuştur. Maliye politikası burada tek elden ve etkin uygulanarak yabana atılmayacak bir başarı sağlamıştır. Yine de para politikası ve faiz oranı aktörünün ekonomi yönetiminde önemli araç olduğunu iktisatçıların kabul ettiğini belirtmektedir (Ertürk, 2019, s. 130).

Semavi ve semavi olmayan dinlerin faiz hassasiyeti taşıyan kesimleri, günümüzde yoksul insanları varlıklı hale getirmek için faizsiz imkanlar sunmakta ve bu uğurda çalışmaktadırlar. Bu ülke ve kurumlardan bazıları: Avustralya'da yer alan *No Interest Loan Scheme Good Shepherd Microfinance (NILS)* ve Yeni Zelanda'daki *Liberty Trust* Hıristiyanlık ilkelerine göre, İsrail'de yer alan *Gemach* (Rapaport, 2007) ve ABD'deki *Jewish Free Loan Association (JFLA)* Musevi ilkelerine göre, Pakistan'daki *Akhuwat* da İslami ilkelere göre faizsiz kredi finansörlüğü yapmaktadır (Eğri ve Orhan, 2018, s. 151). Bu alanda ekonomik ve İslami endekslere uygun düşüncelerle hizmet sunan faizli ve faizsiz bankalardan daha sonra bahsedeceğiz.

Faiz Yasağı Politikasının Dini Nedenleri:

Haksız Kazanç: İslami literatürde faizden riba olarak bahsedilir. *Riba,* paradan para kazanma, nemayı artırma; *irba* da nemalandırmak, arttırmak anlamındadır. Örneğin 5 gr. altınla 7 gr. altının peşin ya da veresiye mübadelesinde riba bulunur. Burada riba bir kişinin malının eş değer olmayacak biçimde karşılıksız alımıdır. İslam hukukunda rızaya dayalı, iki tarafın da hakkını koruyan, ticaret esaslı çalışma ilkesi benimsenmektedir. Karşılıksız kazanç apaçık haksızlık sayılmaktadır. Çok varlıklı olmayan kişilerin paraya ihtiyacı arttıkça bazen bu güç kötüye dahi kullanılmaktadır. Tüketim amacıyla borç alma durumu oluşmaktadır. İslam ekonomisindeki faizsiz sistem bu durumu ortadan kaldıran kurumlarıyla mevcut zenginliklere büyük gelir eklenmesini engellemeyi hedeflemektedir. Spekülasyon yasaklanan ve hoş karşılanmayan eylem olarak kabul edilir. İslam aşırı servetleşmeye, faiz yükü altında aşırı fakirleşmeye ve bu yollarla elde edilmiş haksız kazanca karşı çıkar.

Toplumsal Dayanışmanın Zedelenmesi, Bencil Birey Oluşumu: Faiz, karşılıksız ödünç verme şeklindeki hayır ve yardımlaşma faaliyetlerinin kesilmesine neden olarak toplumsal dayanışmaya engel olur. İslam toplumsal dayanışmaya önem vermektedir. Zekât uygulamalarıyla ve aşırı zenginleşmeye karşıt tutumuyla bunu desteklemektedir. İktisat literatüründe bireylerin kişisel çıkarlarını tatmin peşindeyken toplumsal çıkarları sağladığı varsayılmaktadır. Gerçek hayatta ise yer yer toplumsal çıkar ve sosyal adalet amaçlarının, kişilerin çıkarları karşısında arka planda kaldığı görülebilmektedir. Bireyler yorulmadan edindiği faiz kazancıyla daha çok kazanmak varken buna alternatif olarak daha az kazandıracak ve yoracak, riskli, istihdam sağlayıcı bir yatırımı yapmak ya da karşılıksız olarak insanlara yardım etmek istemezler. Bu da toplumsal dayanışma ruhunu öldürmektedir. Böylece vakıf gelirlerinde ve toplamsal çıkarlarda zedelenme görülür (Zaim, 1992, s. 27; Zoubi, 2018, ss. 20-21).

Aşırı Risk Alma (Meysir): Kelime anlamı "kolay olmak, bölüşmek" olan Meysir, cahiliye toplumlarında kumarı içeren, kolay yoldan para kazanma yöntemidir. Aşırı risk alarak para kazanmak ya da kaybetmek anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'in şu ayetiyle yasaklanmıştır: "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan

işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz" (Maide/90). Aslında bölüşüm anlamının altında kar ve zararın alıcı ile satıcı arasında eşit bölüşümü yatmaktadır. Birey temelli olarak toplumun sosyal ve ekonomik açıdan korunması sağlanır (Bulut, 2019, ss. 23-24).

Tembelliğe Neden Olma: Faiz insanları riske girerek kazanç sağlamak yerine kolay ve külfetsiz para kazanmaya iter. Bu ise girişimcileri verimli iktisadi faaliyetlere girişmekten alıkoyar. Faiz gücü elinden alındığında ticari değerleri kaybolabilen bir sermayedarın fayda sağlayan faktörlerden olmadığı ve büyük sermayeleri elinde tutmaya ne kadar hak kazandığını düşünmek gerekir. Ticaret, hizmet, sanat gibi endüstrilerin fonlanması yerine diğer sektörlerin finans sektörüne aktığı onu beslediği bir yapı oluşumuna neden olunmaktadır (Zaim, 1992).

Garar Yasağı: İslam literatüründe "belirsizlik, canını malını tehlikeye atmak" yani garar yasağı olarak bilinen bir durumda aldatma, aldanma ile para kazanımı yasaklanmıştır. Tarafların neyi, hangi bedelle, ne sürede, hangi şartlarda sattığını ve aldığını sözleşme esnasında bilmesi esastır. Sonradan vade farkı eklenemez. Şüpheli unsurlara dayanan akdin (sözleşmenin) haksız kazanca yol açacak seviyede kapalılığı barındırmaması gerekir (Bulut, 2019, ss. 21, 23).

Fakirden Zengine Doğru Gelir Transferi: Gelir eşitsizliği önemli bir sorun olarak, ülkedeki milli gelirin o dönemdeki üretim faktörleriyle bireyler arasında eşitsiz bölüşümü anlamına gelmektedir. Bu eşitsizliğin, toplumlarda psikolojik sorunların artışı, madde bağımlılığı, yenidoğan ölüm artışları gibi olaylarla paralelik gösterdiği savunulmaktadır. Eşitsizlik arttıkça sosyo-ekonomik sorunlar da artmaktadır. Önlemek adına yolsuzlukla mücadele, yatırımların teşviki, sosyo-ekonomik şartların iyileştirilmesi, istikrar gibi göstergeler sağlanarak, gelir eşitsizliğine azaltıcı müdahaleler yapılmaktadır (Sayaner ve Teyyare, 2018; Süleymanoğlu, 2017, ss. 52-53).

İslam hukukuna göre, faize izin vermek fakirden zengine mal aktarımına yol açmaktır. İslam ekonomisinde zenginin vereceği zekât ile varlığının 40/1'ini ihtiyacı olanlara bağışlayarak zenginden fakire mal aktarımı sağlanır ve gelir eşitsizliği giderilmeye

çalışılır. Üstelik aşırı zenginleşmeye izin verilmez. Yine İslam ekonomisi sistemine göre girişimci, parasını altın ya da faize yatırmak yerine yapacağı ticaret temelli girişimlerle, durağan paranın piyasada dolaşımını sağlama, yatırıma kanalize etme, iş kapısı yaratma, hizmet sağlama gibi faaliyetlerde bulunur. Böylece adil gelir düzeni için çalışılmaktadır (Sayaner ve Teyyare, 2018; Süleymanoğlu, 2017, ss. 52-53; Sayaner ve Teyyare, 2018; Ataman, 1996; Süleymanoğlu, 2017, ss. 50-53; Zengin, 2016, s. 70).

Gelir eşitsizliğine, faizsiz ekonomi modelinde önerilen önemli müdahale yollarından birisi Keynezyen (emek-sermaye-doğal kaynakların milli gelir payı) bölüşümü, vergilendirme politikalarıdır. Örneğin kamu gelirleri (düşük dolaylı vergi ve artan oranlı dolaysız vergi) politikası ile birincil gelir bölüşümüne bozucu müdahale edilirken harcama politikası (transfer harcamaları; sosyal yardımlar) ile alt gelir gruplarında iyileştirmeler yapılabilmektedir. Tersi durumda düzeltici vergi politikaları ve bozucu harcama politikaları kullanımı ya da aynı yönlü beraber kullanımları da mümkündür. Gelirler politikası gelirin bölüşümüne eşitlenme yönünde etki ederek, enflasyon ve faiz oranlarının düşürülmesiyle alt ve orta kesimin birikimleri erimeyecek bu da yatırımları artıracak ve işsizlik azalarak maaşlarda artış beklenecektir. Gelirler politikası endüstri ülkelerindeki sosyo-ekonomik büyümeden kaynaklanan sorunları bitirmek için parasal artış oranını, uzun dönemli üretim artış oranının sınırları dahilinde bulundurmaya çalışan makro ekonomik politika aracıdır. İslam ekonomisinin mal karşılığı parasal üretim prensibiyle de uyumlu görünmektedir. Gelir politikaları çoğunlukla savaş sırasında başvurulan yöntemlerden olmuştur. Fiyatları, kontrollerin müsaade ettiğinden fazla artıran işletmelere, devlet ücretinin işletildiği, "vergiye dayanan gelir politikaları"dır. Yapılan analizlere göre Türkiye'de 1990-2016 kamu harcamaları ve vergi gelirlerini artırma gibi maliye politikalarının, gelir dağılımında eşitsizliği azalttığı ve kamu borçlanmalarının artırılmasının, eşitsizliği daha az oranda artırdığı sonucuna varılmıştır. İç borçlanmanın, geliri yüksek olan kesimden yapılmasıyla ve faiz ödemesinin de bu kesime yapılacağı düşünüldüğünde eşitsizliğin artmasına neden olunacaktır. Fakat bu kesimden alt kesime transfer edilecek vergi gelirleri, gelir adaletini bir nebze sağlayabilecektir. Zekât uygulaması ile aynı anafikre dayanır. Dünyada dijitalleşmeye rağmen gelir eşitsizliği sorunu halen çözülebilmiş değildir (Sayaner ve Teyyare, 2018; Ataman, 1996; Süleymanoğlu, 2017,

ss. 50-53; Zengin, 2016, s. 70)

İkrah/Zorlama Yasağı: İkrah kelimesi "rıza göstermemek" anlamına gelir. Kişinin rızası olmadan, baskı ve zorlamayla malını, evini satmaya mecbur etmek, korkutarak servetini ele geçirme durumları ikrah içermektedir. Bu durum İslami finansın karşılıklı rızaya dayanan çalışma/iş ilkesine aykırı olmaktadır

Faiz Yasağı Politikasının Ekonomik Nedenleri:

Risk Bölüşümü Esası (Krize dayanıklılık): Faizli finansal sistem, konvansiyonel (klasik) bankacılık sisteminin anapara üzerinden sağladığı faiz gelirine dayalı, bankanın zarara ortak olmadığı, riski ve zararı tüketicinin yüklendiği, bazen de hiç risk taşımayan işlemlerle, mal üzerinden değil kaydi olarak para üzerinden yani bankanın para yaratmasıyla (kısmi rezerv) gerçekleştirilen işlemlerdir diyebiliriz. Faizsiz finansal sistem ise, katılım bankaların ticaret üzerinden kâr gelirine dayalı, kâra ve zarara ortak olarak, riski iki tarafın da üstlendiği, riski ve malı esas alan, gerçek olmayan para yaratılmayan (tam rezerv) işlemlerin oluşturduğu sistemdir. Katılımcılara gerçek işlem için gerekli olmayan kredi verilmez o yüzden kredi büyümesi reel ekonomik büyüme ile bağlantılıdır. Bu sistemde bankalar kaydi para ve spekülasyondan kaçınırlar. Faizsiz riske dayalı sistemle, anaparanın geri ödenme garantisi de yoktur. Fakat hesap sahibine birim değer ve hesap değeri karşılığı olarak bir meblağ ödenmektedir. (Okumuş, 2013, s. 61; Lehner & Pesendorfer, 2016, ss. 42-43; Hammami & Oueslati, 2017).

İktisat alanındaki çalışmalara bakıldığında klasik bankalar risk bölüşümü taşımadığından, kriz zamanı mevduat hesaplarına el koymasıyla bilinen krize daha dayanıksız bankalardır. Katılım bankalarında ise paranın reel sektörde karşılığı bulunduğundan, şeffaf ve kriz zamanlarında daha dayanıklı ve etkin bulunan bankalardır. Piyasa katılımcılarını korumaya gayret ederler (Coşkun, 2008, s. 75; Tekdoğan, 2019; Eyceyurt Batır, 2016; Lehner & Pesendorfer, 2016, ss. 42-43; Hammami & Oueslati, 2017).

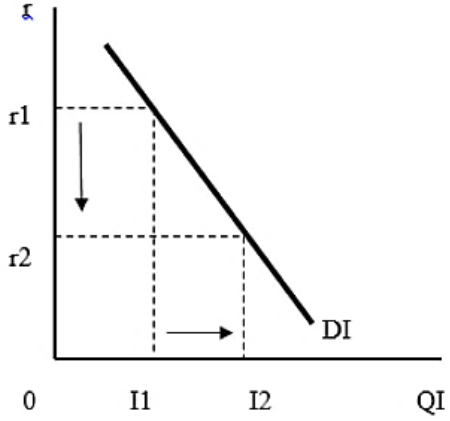
Sosyalist ve kapitalist ekonomi kıyaslaması konunun açıklanmasına yardımcı olabilir.

Sosyalist sistemde insanların risk almaya, daha fazla çalışmaya gerek duymadığı bilinir. Çünkü daha fazla emek vermek daha fazla kazanç sağlamaz, kişi iş aramak için de çaba sarf etmez çünkü gerek yoktur. Daha fazla çalışmaya/kazanmaya gerek duyulmayan bu ortamda verimlilik düşüşü gözlenmektedir. Bunu günümüzdeki kamu kurumlarıyla özel sektörde çalışmanın farkı gibi görebiliriz. Kamu kurumlarında verimlilik düşüşü gözlenir ve ileri boyutlara ulaşırsa özelleştirme gibi yollar aranır. İşte sosyalist sistemin de yıkılış hikayesinin en önemli faktörlerinden birisi budur. En büyük güç iken 1990'lara dair tarihin tozlu sayfaları arasında yerini almıştır. Katılım bankacılığı faaliyetlerini bu çerçevede değerlendirmek zorundadır. Girişimlerinde yatırım faaliyetlerinin performansına bağlı olarak kârlar değişir ve başarılı olanları toplumda ilave katma değeri temsil etmektedir. Klasik bankalardaki gibi faiz önceden belirlenen bir tutar olmayarak bir tarafın zararı halinde diğerinin taahhüt edilen getiriyi alması sağlanmaz. Taraflar risk alıp mağdur olanın mağduriyeti azaltılmaya çalışılır. Yatırımlar özendirilir. İslamiyet'in rızkın onda dokuzu ticarettedir öğüdü ile risk alan işletme kritiklerini doğru ayarladığı taktirde zarar oranını azaltabilmektedir. Bir yatırımcı, memurun tüm gelirini tek bir ticari işlemi ile kazanabilir. Bu durumlar ekonomide riskin önemini ortaya koyarken katılım bankacılığının teorideki üstünlüğünü ortaya koyuyor olabilir. (Okumuş, 2013, ss. 61-62; Lehner & Pesendorfer, 2016; Hammami & Oueslati, 2017).

Yatırım ve İstihdam Artırıcı Etki: Faiz teorilerinde, yatırım ve faiz oranları ters orantılıdır ayrıca hiçbir modelde faizler sınırlandırılmamıştır. Reel faizler sıfır olduğunda yatırımların en yüksek olacağı bir ortam farz edilmektedir. Burada faizden kasıt reel olup, enflasyondan arındırılmış faizdir. Misal %30 enflasyon ve reel faizler sıfır iken ülkede yatırım yapılabilir mi denildiğinde yapılamayacağı görülecektir çünkü enflasyonu yüksek olan bu ülkede istikrar olmayacaktır. Yıllık yatırım yapan yatırımcının, yıl sonunda parası %30 değer kaybetmiş olacaktır. Bu noktada Monetaristlere göre enflasyon düştüğü için faizler düşmüştür. Arz yönlü iktisatçılara göre ise bunun tam tersidir. Enflasyonun yapısı ağırlıklı talep enflasyonu şeklinde görülüyorsa enflasyon düştüğü için faizler düşmüş eğer maliyet enflasyonu ve ithal enflasyon ağırlıklı ise de faizin düşüşü enflasyondaki düşüşe katkıda bulunmuş olmaktadır. Şekil 2.1.'de görüldüğü gibi reel faizler (r) düştükçe ona duyarlı yatırım miktarı (I) artmaktadır. Bu nedenle sıfıra yakın reel faizler tercih sebebidir. Ayrıca

enflasyonu yüksek olan ülkenin para birimi yatırımlarda kullanılmamaya başlar. Böylece değersizleşerek daha çok enflasyon meydana getirmektedir (Süleymanoğlu, 2017, ss. 53-54; Dinler, 2016, s. 1094; Eğilmez, 2016).

Şekil 2.1: Faiz oranı ile yatırım ilişkisi

Kaynak: (Dinler, 2016, s. 1094).

İslam, imkânı olanlara servetini artırmayı emretmektedir. Bu servetten yararlandırılacak endüstriler ve çalışanlarla ekonomide hareketlenme meydana getirilir. Diğer ekonomik sistemlere kıyasla faizsiz sistemlerde, yatırımların artırılması daha çok işgücü ve istihdamı gerektirecektir. Çünkü faizsiz bankacılıkta doğrudan yatırımlar artırılarak başarı sağlanır. Fakat faiz artışıyla, bireyler yeni yatırımlar yapmak ve istihdam oluşturmak yerine, parasını faize yatırarak bir açıdan işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Mesela Kalkınma Bakanlığı 2013 yılı için %3,6 ve 2014 yılı için de %4 büyüme tahmini yapmış, büyümeye bağlı yatırım artışıyla 565 bin kişiye istihdam sağlayacağını duyurmuştur. Ancak bankanın faiz artırımı ve beklentilerle beraber aynı döneme ait istihdam artışı 450-500 bin olarak düzeltilmiştir. Faizin, yatırım ve işsizlik üzerindeki caydırıcı etkisini görmek mümkündür (Süleymanoğlu, 2017, s. 55; Dinler, 2016, s. 1094). Bu nedenle parasını faize yatırarak istihdam kaybı sağlayan kesimler ve faize duyarlı, isteyerek ekonomik hayatın dışında kalan kesimler, katılım ekonomiden pay verilerek sistemin içine çekilmektedirler.

Kâr-Zarara Katılım: Katılım bankacılık sistemi uygulamalarında ve projelerde; kurumsal finansman (üretim) desteği, finansal kiralama (leasing) ve ferdî finansman desteği gibi yöntemler, kâr zarara katılım yöntemine nispeten daha ağırlıklıdır. Teoride ise nihai amaç, kar ve zarar yöntemiyle finansmanın baskınlaşmasıdır. Bu yöntemde

borç veren ve alan kâra da zarara da ortaktır. Faizsiz sistemde ortaklık ilişkisi barındırmayan tek alacak borç ilişkisi, fon araçlarından biri olarak Karz-ı Hasen işlemleridir. *(Bkz. Karz-ı Hasen)*. Ancak burada da borçlu borcunu herhangi bir fazlalık talep edilmeden geri ödemektedir (Okumuş, 2013, ss. 59, 63).

Fırsat Maliyeti: Borçlanmalarda faizin fırsat maliyetiyle hareket eden sermayedarların ve borçlananların, parasıyla aynı fırsatları yakalayacağı şüpheli olduğu gibi zararlarına da katlanan garantili bir sistem olarak kâr zarar ortaklığına katılmalılardır. İslami finans sistemi, emeğin sermaye karşısındaki değerini de korumaktadır. Finansallaşmaya engel olmaktadır.

Verimlilik: Verimli sermaye için oluşacak faiz güdüsü, kâr güdüsünden ortaya çıkarak, gerekliliği savunulur. Fakat sermaye, verimli ve faydalı işlerde kâr sağlamaktadır. Kâr verimli sermayenin özelliği olsa da faydalı ve verimli olan her iş her zaman kârlı olmamaktadır. Mutlak kâr vaadediliyorsa da kâr-zarar ortaklığı yine adil ve makul sistem olmaktadır. Katılım sisteminde fayda ve verimlilik esastır.

Sübjektiflik: Faizin bireyin bugününü yarınına tercih etmesi şeklindeki karşılık olduğu iddiası subjektif ve yanıltıcı görülebilmektedir. Bireyler bugün kazandıklarını gelecek için ayırma temelli çalışmaktadırlar. Geleceğin ihtiyaçları bireylere ağır gelebilmektedir (Süleymanoğlu, 2017, s. 55).

İstikrar Sağlayıcı ve Enflasyon Bitirici Etkisi: Katılım bankacılığın, finansal işlemleri fatura ile belgelendirme zorunluluğu şeklindeki reel ekonomik faaliyetleri, işlemlerin kaydedilmesi ve kayıt dışı ekonominin önlenmesinde devlete yardımcı olur. Ekonomik faaliyetlerinin, gelişmekte olan ülkelerdeki arz talep dengesizliklerini azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Bu ülkelerde istikrarsızlığa neden olan enflasyon, üretimi teşvik eden katılım uygulamaları ile azaltılarak yeni istihdam oluşumuna katkı sağlayabilmektedir. Yine ülkelerin kriz dayanıklılığı artırılarak kaynaklarının israfı önlenebilmektedir. Ekonomik kaynakların sektörler arasında düzgün dağılımı ve üretim artışı da sağlanabilmektedir. Örneğin sadece inşaat sektörüne yapılacak yatırımların artırılmaması ve diğer sektörlerin yatırımlarının azaltılmaması gibi. (Süleymanoğlu, 2017, s. 55).

İstikrarın daha sürdürülebilir olduğu, enflasyon ve faizden arındırılmış bir sistemde faizin ithalat, ihracat, dış borç ve fiyatlara etkileri düşünülmek zorunda kalınmayacak, enflasyondan korunmak için önlemler alınmayacak, ileride fiyatların artacağı beklentisiyle ihtiyaç yokken ürün ve mal alınmayacak, milli paraya güven artacak, elde yabancı para tutma isteği azalacak ve gelir dağılımının bozulmasının önlenmesi gibi sonuçlar meydana gelebilecektir (Süleymanoğlu, 2017, s. 56).

Katılım kurumları 2001 krizi ve diğer krizler sonrası Türk halkına herhangi bir fatura yüklememiştir. Ülkelerin borç yükünü ve IMF bağımlılığını azaltır. Klasik bankacılıkta, kriz zamanlarında bankaların ödeyemediği faizlerin devlet tarafından ödenmesi gerekmektedir. 2001 krizi de bu finans sorunu sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet, borç toplamı aktif toplamını geçen bankalara el koyarak, onlara ait olan anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirmiştir. Bu bankalardan bazıları ve borçları; 1997 Türk Ticaret Bankası, 1998 Bank Ekspres, 1999 İnterbank, 1999 Egebank, 1999 Yaşarbank, 1999 Esbank, 1999 Sümerbank, 1999 Yurtbank, 2000 Demirbank, 2000 Etibank, 2000 Kıbrıs Kredi Bankası, 2000 Bank Kapital, 2001 İktisat Bankası, 2001 Ulusal Bank, 2001 Sitebank, 2001 Tarişbank, 2001 Milli Aydın Bankası, 2001 Bayındırbank, 2001 Kentbank, 2001 EGS Bank, 2001 Toprakbank, 2002 Pamukbank, 2003 İmar Bankası gibi bankalardır. Türk Ticaret Bankası 66 Trilyon TL zarar, Bank Ekspres 130 Trilyon TL zarar, İnterbank 227 Trilyon TL zarar, Egebank 642 Trilyon TL zarar, Yaşarbank 590 Trilyon TL zarar, Esbank 552 Trilyon TL zarar, Sümerbank 225 Trilyon TL, Yurtbank 365 Trilyon TL, Etibank 512 Trilyon TL, Demirbank 417 Trilyon TL, Bank Kapital 284 Trilyon TL, Ulusal Bank 94 Trilyon TL, İktisat Bankası 609 Trilyon TL, Site Bank 40 Trilyon TL, Tarişbank 25 Trilyon TL, Bayındırbank 166 Trilyon TL, Kentbank 1.087 Trilyon TL, Egebank 830 Trilyon TL, Toprakbank 1.522 Trilyon TL, Pamukbank 4.499 Trilyon TL, İmar Bankası 4 Trilyon TL toplam zarar etmiştir (Kıran, 2010, ss. 49-68; Uluyol, 2019).

1990'lı yıllar, Türkiye'yi ciddi etkileyen krizle birlikte gecelik faizlerin %6.200'lere çıktığı devletin üç aylık dönemler halinde borçlanabildiği, üretim yapmanın riskli olduğu fakat devlete borç vermenin son derece kârlı olduğu dönemlerdi. Klasiklerin öne sürdüğü gibi faiz oranları tasarrufu artırarak yatırımları teşvik etmemişti. Atıl paraların ekonomiye kazandırılması yerine reel ekonomi cazibesini kaybederek

daralmakta ve rant ekonomisi genişleme kaydetmekteydi. Yüksek faizle ve kısa vadeli borç veren bankaların kimisinin faaliyet dışı gelirleri %80'leri geçmiştir. Faizsiz bankacılıkta ise sistemin sağladığı güvence ile bu krizlerin yaşanması mümkün olmamaktadır. Türkiye'de Aralık 2020 itibariyle %7,2 dolaylarındaki katılım bankası varlık payı alandaki gelişimini sürdürmektedir. Moody's bu payın beş yıl içerisinde iki katına çıkacağı beklentisini açıklamıştır. (Okumuş, 2013, ss. 63-65; Lehner & Pesendorfer, 2016; Ekonomi Haberleri, 2021).

Vergilendirmede Etkinliği Sağlama Etkisi: Bankaların fatura isteme yöntemleriyle kayıt altına alınan finans işlemleri vergilendirmede de etkinlik sağlamaktadır. Devletin işlemler üzerinden vergi almasını sağlamaktadır.

Gömüleme Sorununu Çözen Etki: Ekonomide tasarrufların yatırıma yönlendirilmek yerine evde likit olarak saklanması iddihar yani gömüleme anlamına gelir. Gömüleme arttıkça tasarruflar artarak yatırıma dönüşmeyen kısım milli gelirde düşüş meydana getirmektedir. Faiz istemeyen kesimin gömüleme yaptığı miktar katılım sistemi ile ekonomiye kazandırılarak yatırımlar artırılabilir.

Ar-ge'yi Destekleyici Etki: Melek yatırımcılar genellikle mobil, oyun, e-ticaret, internet, enerji gibi sektörlerde yatırımlar yaparak yönetim desteği, eğitim hizmetleri gibi destekler sunmaktadırlar (Süleymanoğlu, 2017, s. 59).

Reel Sektöre Destek: Klasik bankacılık mevduat toplayarak ve müşteriye kredi vererek gerçekleştirilir. Böylece bankada kazancın temel kaynağı verilen kredilerin faiz geliri ve topladıkları mevduat faizi arasındaki farktır. Faizsiz bankacılıkta ise para ticari mal değildir, murabaha, mudaraba, muşaraka, icara (finansal kiralama) yoluyla kullandırılan fonlar kâr ve zarara katılım veya mal alım satımı için kullandırılır. Bu yolla kurumlar ticari faaliyetlerden gelir sağlar. Müşteri ile banka ortak statüsündedir. Fon kullandırma ürünlerinin hepsi sanayi kesimi denilen reel sektörü fonlayan hizmetlerdir. Katılım bankaları sanayi kesimini ayakta tutar (Okumuş, 2013, s. 64).

Katılım finansal işlemlerin reel aktiviteye bağlılığını şart koşarken, alkol gibi sektörlere yatırımı yasaklarken geleneksel bankalar böyle bir sınırlama koymaz.

Katılım bankaların koyduğu proje veya ekipman şartı ile kredi ödenmesi kredinin veriliş amacı dışında kullanımına engel olur. Kredi kontrolünü sağlamaktadır. Mevduatların krediye dönüşme oranı ticari bankalarda %80 iken faizsiz bankacılıkta %108'tir. Katılım bankaları reel sektörü özendirerek ekonomik istikrara katkıda bulunmaktadır. İktisadi düşünce okulları genellikle arz yanlı olmakta ve ekonomideki ana sorunun üretim olmasında hem fikirdirler (Okumuş, 2013, ss. 59-61).

Faizsiz bankacılığın hem kriz hem kriz dışı piyasalarda kıt finansman kaynaklarının verimli kullanımını sağladığı düşünülmektedir. Müşteriye mal temini sağlanırken satıcıya parası ödenerek ülke kaynakları israf edilmemiş olur. Geleneksel bankacılıkta müşteri aldığı krediyi veriliş amacı dışında kullanarak israf edebilmektedir. Mevduat paralarının özellikle kurumsal finansmanda kontrolünü sağlamak zor olmaktadır (Okumuş, 2013, ss. 59-61).

İktisadi düşünce okullarından Keynezyen iktisat dışındaki Klasik İktisat Okulu ve bunun çağdaş yorumları olan Anayasal İktisat, Monetarizm, Kamu Tercihi Teorisi, Arz Yönlü İktisat, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Rasyonel Beklentiler Teorisi, Kurumsal İktisat vd. birbirlerine kıyasla farklılıklar taşısa da ekonomide başlıca sorunun tüketim yerine üretim olduğu düşüncesine dayanırlar. Günümüzde cari görüşe ve uzun vadeli arz yanlı çözümlere dayalı ekonomiye paralel konumda duran katılım bankaları avantajlı ve sağlıklı çalışır konuma gelmektedir. Ekonomik katkıların uzun vadede sonuçlanmasına rağmen sağlıklı verim alınması önemlidir (Okumuş, 2013, ss. 59-61).

3.3.10. Türkiye'de Ekonomik Sistemlerin Seyri ve Faiz Uygulamaları

II. Meşrutiyet sonrası serbest rekabetin hâkim olduğu 1908-1913 yılları arasında yabancı şirket sayısında büyük artış gözlenen Türkiye ekonomisi, Müslüman olmayan girişimci kesimin baskın olduğu bir piyasaya sahipti. Lonca düzeninin getirdiği dayanışma ile ayakta duran Müslüman esnaflar, teşkilatın kaldırılmasından olumsuz etkilenmişti. Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrasında ise bu durumu değiştirmek amacıyla devletçi bir anlayış benimsenerek bireysel girişimciliğin desteklendiği bir dizi "milli iktisat" yaklaşımı ortaya konmuştur. Amaç Türk-Müslüman gruplara devlet desteği sağlayarak milli burjuvazi oluşturmak, yerli girişimlerde bulunan bir zümre

ortaya çıkarmaktır (Semiz, 2019; Öztel, 2007, ss. 269-271; 2000, ss. 23-24; Koraltürk ve Varlı, 2010, s. 129).

Semih Gökatalay, makalesinde İttihat ve Terakki hükümetinin giriştiği yerli burjuvazi oluşturma faaliyetleri, Osmanlı'nın yeni kurulan şirketler lehine taraf olması, şirketlerde Müslüman tüccar ve zanaatkârın yer almasını teşvik ettiği, devletin çıkarlarıyla çelişen durumlarda onlara yaptırım uyguladığı bilgilerine yer vermiştir. Bu dönemle birlikte kapitülasyonlar kaldırılmış, Düyun-u Umumiye'nin faaliyetlerine son verilmiş, koruyucu gümrük ve ticaret politikaları uygulanmıştır. Safiye Kıranlar'ın yazdığı makaleye göre yine bu zamanlar Dünya Savaşı zamanı, pek çok gıda maddesi ihracatı sınırlanırken kuru meyve ihracatı yapılan üzüm ve incir piyasasına hiç yasak konmaması ilgi çekicidir. Kıranlar bu konunun altını çizer ve yıllık ürün miktarında (rekoltesinde) düşüş görülmeyen, çokça üretim yapılan meyve piyasasında, Müslüman-Türk kökenli tüccarların sayısındaki artış nedeniyle milli iktisat politikasının uygulandığı alanlardan biri olduğunu belirtir (Bilgin ve Çağlar, 2019, ss. 145-195). Tarihi dönemler halinde ekonomi politikalarına bakıldığında ise Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte önce serbest piyasa eğilimleri sonra ikinci meşrutiyet (1914 sonrası) ile beraber korumacı milli iktisat politikalarının uygulandığı bir Türkiye ekonomisi görülmektedir. 1923-1929 sonrası kısmi liberal ekonomi dönemi yaşanmış, 1929 Büyük Buhran sonrası sermaye ve girişimci eksikliği nedeniyle Devletçilik politikası izlenmeye başlamıştır. 1950-60 dönemleri arası liberal ekonomi politikaları görülmüş ithal ikameci sanayileşme politikaları ve miktar kısıtlamaları gibi korumacı politikalar da denenmiştir. 1970 sonrası dünyayı tesiri altına alan liberalleşme ve özelleştirme politikaları Türkiye'de 1980 sonrası ithalat ve ihracat sanayiinin geliştirilmesi ile başlamıştır (Eroğlu, 2012).

1970 sonrası dünyada görülen petrol krizinin etkileri sanayileşmiş ülkelerin ihraç mallarına fiyat artışı olarak yansımaktaydı. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ise gelişmiş ülkeler tarafından kriz ihraç edilmekteydi. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin bu sanayi mallarına bağımlılığı, ithalat faturalarını şişirerek petrol fiyat artışlarından doğan zararları katlamıştır (Eroğlu, 2012, s. 292). Dünya çapında gerçekleşen ve gelişmekte olan ülkelerin etkilendiği bu kriz sonrası bazı ülkeler finanslarını aktaracak farklı alan arayışlarına başlamıştır. Böylece dünyada, faizsiz finans ekonomisinin

temelleri atılmıştır. Dünyada ilk faizsiz ve modern banka olan Mısır'daki Nasser Social Bank kurulmuştur. 1975 yılında ise 43 Müslüman ülkenin katılımıyla ilk İslami Kalkınma Bankası kurulmuştur (Onan ve Sümer, 2015, s. 298; Cole vd., 2013).

2008 krizi ardından finans sektörüne dair birtakım kaygılar oluşmaya başlamıştır. Bunlar finansın, üretim ve ticari sektörlere akması yerine sektörlerin finans sistemini beslemesiyle sürdürülebilir olmayan bir yapının oluşması, sağlıksız piyasaya neden olma, aşırı finansallaşma, sosyal ve insani durumlar önemsenmeden kazanç sağlama endişesiyle hareket eden ekonomilerin/bireylerin ortaya çıkması, dünyada gelir ve servet dağılımının bozulması ve aradaki makasın iyice açılması gibi kaygılardır. Oluşan finansal sektör krizleri, reel sektörleri etkileyerek istihdam sorunu yaratmaktadır. Bu oluşumun alternatifi insan merkezli, sürdürülebilir, kâr ve zararda girişimciye destek olan, haksız kazanca izin vermeyen, emeği yücelten İslami ekonomi ve finans modelinin uygulanmasıdır. Gelecekte beklenti risk paylaşımlı katılımcılık sistemin yayılacağı yönündedir. Bu yöndeki adımlarla, sürekli gelişen teknoloji fintek (fintech) uygulamalarının, İslami araçları dünya genelinde yaygınlaştırdığı da görülmektedir (Zaim, 2010).

Son senelerde katılım kurumları şokları başarıyla atlatarak kitlelerin dikkatini çekmektedirler. Dünyada ise finansallaşmayla birlikte kriz ve borç miktarları artmaktadır. BM Kalkınma Konferansına göre kalkınma ihtiyacı, yıllık yaklaşık 3,9 trilyon dolar ve mevcut yatırım seviyelerinin 2,5 trilyon dolar olduğu göz önüne alındığında dünyada büyük bir finansman açığı görülmekte ve giderilmesinde katılım finans kurumlarının alabileceği rol tartışılmaktadır. Alt yapı yatırımlarının finansmanı için sukuk (İslami tahvil) gibi faizsiz finans ürünleri kullanımının yaygınlaştırılması yararlı görülmektedir (Zaim, 2010).

Türkiye yaklaşık son otuz yılda katılım ortaklığına dayalı alternatif sistemlerin finans sistemine entegrasyonu için çalışmaktadır. İslami finans kurumlarının sektör payı bugün %6,3 iken Türkiye'de potansiyelinin çok daha fazlası olduğunu gösteren araştırmalar doğrultusunda bu oranların artırılması hedeflenmektedir. Katılım finans kuruluşlarının aktif büyüklüğü 2005'te 10 milyar lira iken 2020 mart itibariyle yaklaşık 319 milyar liraya (318.791 milyon TL) ulaşmaktadır. Katılım sahasında

faaliyet gösteren ortaklık sayısı 6'ya ulaşmıştır. 2015 yılında ilk kamu yatırım teşebbüsü olan *Ziraat Katılım* faaliyete geçirilmiştir. Sonrasında *Vakıf Katılım* ve *Türkiye Emlak Katılım* sisteme dahil edilmiştir. Sermaye piyasaları, sigortacılık, katılım ortaklığı, sukuk (İslami tahvil) alanlarında gelişmeler sağlanmaktadır. İstanbul'un dünyada faizsiz İslami finans ve ekonominin merkezi olması hedeflenmektedir (Zaim, 2010; Çelik, 2020, s. 5).

Kalkınmayı hızlandırmak adına İslam Kalkınma Bankası ile Türk Eximbank arasında yapılan mutabakatla ilgili olarak 2019 kasım ayı verilerine göre, Türkiye'de verilen ihracat kredilerinin en büyük payla yüzde %53'ünü karşılayan bu banka sigorta ve kredi şeklinde 36,3 milyar dolar Türk ürünlerine kredi sağlamaktadır. Bu Türk ürünleri demir çelik, otomotiv, kimya, tekstil gibi sektörlerin ihracatçıları olmaktadır. 12 bin 800 kilometre demir ağı bulunan Türkiye'nin 4 bin 100 kilometre daha bu yatırımla artırılması çalışmaları yürütülmektedir. 2023 yılında 42 ilde yüksek hızlı tren ve hızlı tren hattının faaliyete geçirilmesi hedeflenmektedir. 2020 yılında Türk Eximbank, Dünya Bankası (WB) güvencesiyle bankalar konsorsiyumundan (birliğinden) ihracatçıya 10 yıl vadeli 380 milyon avro işletme sermayesi ve yatırım kredisi ayırmaktadır (Türk Eximbank 2019 Raporu).

Yatırımların kâr sağlama seviyelerine göre sıralanması faiz düzeylerine göre gerçekleştirilebilmektedir. Faiz oranları, yatırım ve tüketim kararlarının öncelik sıralamasına yardımcı olur. İş dünyasının fonlarını bankaya yatırma yahut fabrika kurma kararlarını etkiler. Bireylerin mevduat, tahvil ya da konut şeklindeki tasarruf kararlarını da etkilemektedir (Parasız, 2009, s. 68). Girişimci için yatırım yapılabilir seviye, cari faiz oranları (finansman maliyeti) ve sermayenin marjinal etkinliği (kâr isteği) farkı ile belirlenir. Tatmin edici farklar girişimciye yatırım kararı aldırmaktadır. Faiz oranları yatırımlar eliyle ekonomide çarpan etkisi oluşturarak milli geliri artırmaktadır (Durgut ve Öztürk, 2011, s. 120).

Faizin İslam'da yasaklanan ve modernleştirilmiş şekillerde farklı uygulamaları bulunmaktadır. Bunlardan biri borç faizi (cahiliyye ribası)'dır. Alınan para karşılığında alacaklıya vade sürecinde ödenecek fazlalıktır. Fazlalığın bir karşılığı yoktur. İslam bu karşılıksız paradan kazanılan geliri yasaklar. Dünya, faizsiz finans işlemlerini bu yasaklar çerçevesinde belirli denetleyiciler eşliğinde düzenlemektedir (Yüzbaşıoğlu, 2014, s. 16). Bir diğer faiz çeşidi temerrüt (gecikme) faizidir. Borcunu

ödemeyerek temerrüde düşen borçlunun, bu temerrüt süresindeki gecikmeden itibaren ödeyeceği faizdir. Alacaklıya tazminat ödenmesi gibidir. Anaparaya eklenmektedir (Demir, 2010, s. 38). Diğer bir faiz alışveriş faizidir. Peşin veya vadeli mal ve para alım satımında oluşmaktadır. Alışveriş faizi iki türlü gerçekleşmektedir. Biri fazlalık faizi (ribe'l- fadl)'dır. Peşin alışverişlerde, malların mübadelesinde bir malın diğerinden daha nitelikli, pahalı olması durumunda oluşmaktadır. İki bedelden biri fazlalık barındırmaktadır. Bu faizde mallar ölçülebilen ve tartılabilen olmalıdır. Alışveriş faizinin bir diğeri de vade (veresiye) faizi (ribe'n nesie)'dir. Vadeli alışverişlerde bedele bakılmaksızın, satış süresinde ödenmeyerek borcun katlanmasına neden olan vade, faize neden olmaktadır. İki mal yerine geçen altın ve gümüşü değiştirirken birini sonra teslim etmeyi şart koşmak şeklindedir (Yüzbaşıoğlu, 2014, ss. 17-18). Bunlar dışında modern anlamda günümüz yaygın kullanılan faiz türleri bulunmaktadır. Biri basit faiz- bileşik faiz türüdür. Anaparaya belirli süre içinde işletilen faiz, basit faizdir. Hukukumuzda geçerli olan kural faizin basitçe işletimi, anapara üzerinden hesaplanacağıdır. Bileşik faiz ise işletilen faizin belli süreler sonunda anaparaya dahil edilerek meblağın tekrar faize tabi tutulmasıdır. Uzun süreli ödünçlerde borçlu için ağır yük haline geldiğinden hukukumuzda kural olarak yasaktır. Bu da Türkiye'deki faiz sınırlamasına bir örnek oluşturmaktadır. Dünyada pek çok ülke faize sınırlamalar getirmektedir (Demir, 2010, ss. 43-44). Diğer faiz türü net faiz-brüt faizdir. Brüt faiz taraflar arasında belirlenen ve bankaya ödenen faiz olup, net faiz ise bundan masraf, reklam maliyetleri, vergiler gibi kesintiler düşüldüğünde bankaya kalacak olan tutardır (Doruk, 2019, s.37). Nominal- reel faiz türünde ise ödünç para alan kişinin alacaklıya ödediği kira faizi yani piyasalardaki ölçülebilen faiz oranı nominal faizdir. Ekonomistler çok düşük veya çok yüksek olmasını tercih etmemektedirler. Reel faiz ise Irving Fisher'ın ortaya attığı denklemle açıklanan enflasyondan arındırılmış faizdir. Fisher eşitliğine göre reel faiz oranı, nominal faizlerden enflasyon oranının düşürülmesiyle bulunur. Bu şekilde bulunan reel faiz yaklaşık bir orandır. Ekonomi yönetiminde tam ölçüm yöntemine göre bulunan reel faiz ise (1+NFO/ 1+EO)-1 ile bulunmaktadır. (Durgut, 2011, ss. 7-9, Felderer and Homburg, 2010, s. 213, Mishkin, 2004, ss. 87-88). Bunlar dışında adından da anlaşılacağı gibi sözleşme dönemi boyunca sabit ve dalgalı olarak kısa dönemli ekonomik göstergelerle belirlenen dalgalı faiz, bir diğeri kanun koyucular tarafından işletilen ve sözleşmede oran tespiti yapılmamış olan kanuni (yasal) faiz, alacaklının

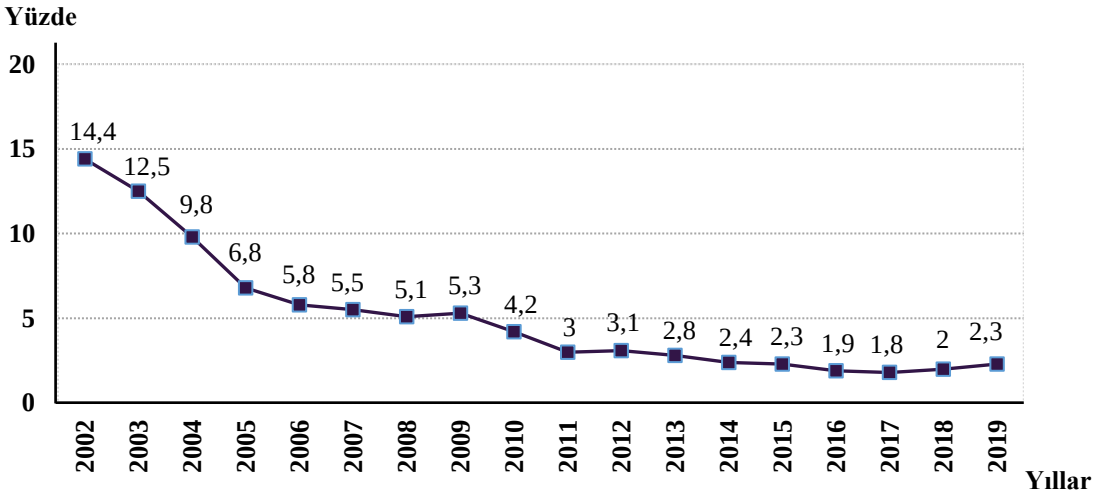
borçluya ödeyeceği faiz oranı olan negatif faiz gibi türleri bulunmaktadır. Merkez Bankası'nın negatif faiz yoluyla ekonomiyi durgunluktan kurtarmak için bankalar adına kendisinde tuttuğu hesaplardaki faizleri eksiye düşürmesi negatif faizdir. Merkez Bankası yeni gelecek mevduat için faiz vermek yerine bankalardan bedel ister. Böylece bankaları kendisine yatırılmasındansa kredi vermeye teşvik eder. Danimarka, İsviçre, İsveç gibi ülkelerin Merkez Bankaları negatif faiz oranı uygulamaktadır. Literatürde, Türkiye gibi yabancı para girişine ihtiyaç hisseden ülkelerde negatif faiz politikası uygulanmasının, yatırımların faizlerin daha yüksek olduğu ülkelere akmasına neden olacağı savunulmaktadır. GSYİH'dan negatif reel faize doğru tek yönlü ilişki tespit edildiğinden büyüme, negatif reel faiz politikasının ön koşuludur. Türkiye'de %10 seviyesindeki enflasyon oranının %2'lere düşürülmesiyle, sıcak paranın olumsuz yankılarını önleyecek şekilde negatif ya da sıfır faiz uygulanmasına ek olarak sıcak paranın vergilendirilmesinin uygun olacağı savunulmuştur (Atik ve diğerleri, 2015; Orman, 1992, ss. 67-68; Demir, 2010, s. 40). Diğer faiz çeşidi olarak efektif faiz, yapılan yatırımdan bileşik faizli yılların sonunda kazanılan faiz olurken, itibari faiz tahvillerin üzerinde belirtilen faiz oranı olmaktadır. Oranın üzerinde ya da altında satılmasıyla efektif faiz oranı hesaplanmaktadır (Demir, 2010, ss. 38-39; Orman, 1992, s. 65). Son olarak libor faizi (London Interbank Offered Rate), Londra Bankalararası Para Piyasasında kredi verme kapasitesi yüksek olan birinci sınıf bankalar arasında borç verirken uyguladıkları faiz oranıdır. Günlük olarak belirlenerek bir hafta gecikmeli olarak yayınlanır. Türkiye'de yabancı paraların değerlemesinde kullanılır (Demir, 2010, s. 35).

3.3.10.1. Türkiye Cumhuriyeti İç ve Dış Borç Faiz Büyüklükleri

Türkiye'de (baz yıla ait) faiz belirleyicileri: Durgut ve Öztürk, (2011) yılı çalışmasında 2004:1-2010:2 dönemi için Türkiye'de faiz oranı belirleyicileri üzerine yaptıkları ampirik çalışmada bazı veriler elde etmişlerdir. Bu belirleyiciler; kamu iç borç stoku, LIBOR oranlar, reel para arzı, reel döviz kuru, fiyatlar genel düzeyidir. Buna göre diğer değişkenler sabitken *Türkiye iç borçlarındaki artış faiz oranlarını aynı oranda artırmaktadır*. Bu da özel yatırımların dışlanmasını sağlamaktadır. Diğer belirleyici olarak uluslararası *LIBOR faiz oranlarının, %1'lik artışla ülke faizlerini %0,0003 artırdığı* ve ulusal faizleri küçük de olsa etkilediği görülmüş. Bu sermaye hareketliliği,

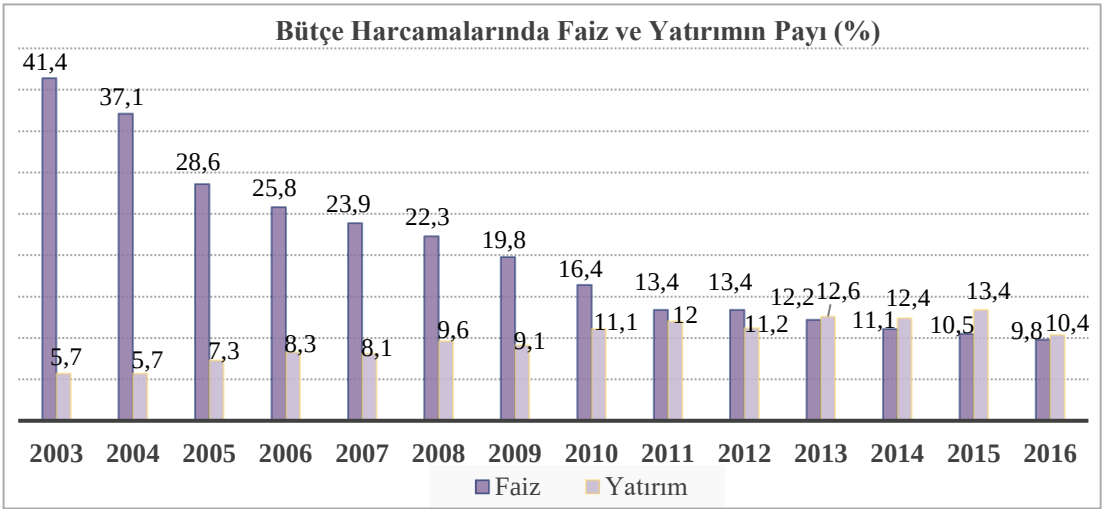
Türkiye piyasasının uluslararası piyasalara yeterince entegre olduğunu gösterir. Bir başka belirleyici olarak *para arzı artışındaki %1'lik değişimin faizleri %0,003 azalttığı* görülmüştür. Burada Keynesyen faiz teorisindeki likidite etkisi oluşmuştur. Para arzı artışı ile literatürde gerçekleşmesi beklenen üç tür faiz oranı artışından; gelir etkisi ve fiyatlar genel düzeyinde artış görülmüş fakat literatürde çok tartışılan Fisher'e ait olan enflasyonist beklentiler etkisi görülmemiştir. Yine çalışmada *döviz kurlarındaki %1 artışın faizi %0,009 artıracağı* tespit edilmiştir. Literatürdeki, esnek kur uygulayan ülkelerde serbest sermaye hareketleriyle döviz kuru artışının net ihracatı böylece milli geliri, para talebini artıracağı için faiz oranlarının artacağı tezi doğrulanmıştır. *Fiyatlar genel düzeyindeki %1'lik artışın ise faiz oranlarını %0,99 oranında düşüreceği* sonucu anlamlıdır ama faiz oranı ile enflasyonun aynı yönde hareketi beklenirken zıt sonuçlanması iktisadi beklentilerle uyumlu olmamaktadır. Nedeni olarak Türkiye'de 2004-2010 aralığında reel faiz oranlarının sürekli azalması gösterilmiştir (Durgut ve Öztürk, 2011, ss. 138-140). Türkiye Cumhuriyeti Merkez yönetiminden 2003-2016 döneminde yapılan bütçe faiz ödemesi 707,2 milyar TL'dir yani her yıl ortalama 50 milyar TL faiz ödemesi gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde bütçeden kamu yatırımlarına ayrılan kaynak ise 450,5 milyar TL'dir. Bu dönemlerin yer aldığı 2002-2019 yıllarında faizin GSYH'ya oranı en yüksek yıl 2002, en düşük olduğu yıl 2017 sonuçları Şekil 2.2.'de gösterilmektedir. Yıllar içinde bütçe faiz ödemeleri azalarak, Şekil 2.3.'de görüldüğü gibi ilk kez 2013'te faiz, yatırım harcamalarının gerisinde kalmış ve 2016 yılına kadar neredeyse faiz ödemeleri ile yatırımlar başa baş seyretmiştir (TÜRMOB, 2016, s. 2).

Şekil 2.2: Merkezi yönetim faiz harcamaları / GSYH (%)

Kaynak: (TC. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Şekil 2.3: Bütçe harcamalarında faiz ve yatırımın payı

Kaynak: (TÜRMOB, 2016, s. 2).

Bunlardan faiz ve yatırımların ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Yine TÜRMOB Raporuna göre 2003 yılında yatırımların yaklaşık sekiz katı olan faiz ödemelerine ayrılan kaynaklar, sonraki yıllarda azaldıkça yatırımların payının arttığı görülmektedir. Aynı rapora göre 2003 yılında devlet faiz ödemeleri, vergi gelirlerinin %70,9'unu kapsamakta iken, bütçe faiz hedefleri sonrası faizin 2016 yılı vergi gelirlerinin %12,2'sine kadar düştüğü belirlenmiştir (Tablo 2.1.) (TÜRMOB, 2016, s. 2).

Tablo 2.1: Merkezi yönetimin faiz ödemeleri ve bütçedeki payı (Milyar TL)

	BÜTÇE HARCAMALARI				BÜTÇE GELİRLERİ			DENGE	FAİZ/ VERGİ (%)	FAİZ/ HARC. (%)	YATIRIM/ HARC. (%)
	Faiz	Yatırım	Diğer	TOPLAM	Vergi	Diğer	TOPLAM				
2003	**58,5**	8,0	74,7	141,2	82,5	18,5	101,0	-40,2	70,9	41,4	5,7
2004	**56,5**	8,7	86,9	152,1	100,4	22,6	123,0	-29,1	56,3	37,1	5,7
2005	**45,7**	11,7	102,3	159,7	119,6	33,2	152,8	-6,9	38,2	28,6	7,3
2006	**46,0**	14,7	117,4	178,1	137,5	36,0	173,5	-4,6	33,5	25,8	8,3
2007	**48,8**	16,5	138,8	204,1	152,8	40,8	193,6	-10,5	31,9	23,9	8,1
2008	**50,7**	21,7	154,6	227,0	168,1	48,5	216,6	-10,4	30,2	22,3	9,6
2009	**53,2**	24,4	190,6	268,2	172,4	43,1	215,5	-52,7	30,9	19,8	9,1
2010	**48,3**	32,8	213,3	294,4	210,6	43,7	254,3	-40,1	22,9	16,4	11,1
2011	**42,2**	37,6	234,8	314,6	253,8	43,0	296,8	-17,8	16,6	13,4	12,0
2012	**48,4**	40,4	273,1	361,7	278,8	53,7	332,5	-29,4	17,4	13,4	11,2
2013	**50,0**	51,4	306,8	408,2	326,2	63,5	389,7	-18,5	15,3	12,2	12,6
2014	**49,9**	55,7	343,1	448,7	352,5	72,9	425,4	-23,3	14,2	11,1	12,4
2015	**53,0**	67,6	385,7	506,3	407,8	75,0	482,8	-23,5	13,0	10,5	13,4
2016T	**56,0**	59,3	455,2	570,5	459,2	81,6	540,8	-29,7	12,2	9,8	10,4
Toplam	**707,2**	**450,5**	**3.077,30**	**4.235,00**	**3.222,20**	**676,1**	**3,898,3**	**-336,7**	**21,9**	**16,7**	10,6

Kaynak: (TÜRMOB 2016, s. 2).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) 2018 yılında %25,5'e yükselttiği politika faizlerini 2020'de %9,75-12,75 seviyelerine kadar indirmiştir (Ekonomik Rapor 2019, s. 4). 2020 Kasım itibariyle TCMB tarafından önce %15 sonra %17'ye çekilmiştir. Bu arada doların seyri yükselerek devam etmiştir. 2019 yılında Türkiye'de özel kesimin borçlarının yanında kamunun malî açıkları ekonomide boşluk yaratmış ve döviz kurundaki artış dış borç faizlerinde yükü beraberinde getirmiştir. Son 15 yılda Türkiye'deki istihdam yaratmayan büyüme, ihracat ve ithalattaki artış, yüksek cari açık ve artan dış borçlara bağlı faiz ödemeleri büyük sorun haline gelerek ihtiyaç duyulan dış finansman çoğunlukla uluslararası sermaye akımlarıyla karşılanmıştır. Türkiye ekonomisi ara ve yatırım mal üretimi ağırlıklı uzmanlaşma sağlamaya başlamış fakat bu esnada ithalat bağımlılığı da artmıştır. Böylece reel sektörün döviz ihtiyacı artarak ucuz döviz arayışı ve yurt dışı borçlanması hızlanmıştır. Uluslararası sermayeye entegre olan Türkiye, dünya konjonktürü iyi olduğunda oradan beslenirken, aksi dönemlerde ise tehdit haline gelen bu durumdan kötü etkilenmektedir. Gelişen ülkelerde sermayenin niteliği, portföy yatırımı, doğrudan yatırım, vadenin uzunluğu gibi özellikler önemli rol oynamaktadır (Ekonomik Rapor 2019, ss. 84-85). Durgunluk nedenli katma değer vergisi indirimleri, sosyal güvenlik ve işveren payı transferleriyle artan kamu harcamaları, faiz dışı bütçe dengesini 2019 hedeflerinin yarısı oranında kötü yönde etkilemiştir (Ekonomik Rapor 2019, s. 4; Kaya, 2009, s. 336). 2019 sonrası veriler kıyaslandığında, Türkiye'nin brüt kamu borcu/GSYH oranı %30,8 (AB tanımlı genel yönetim borç stoku %32,5) iken faiz harcamaları bütçenin %2,3'ü olarak gerçekleşti (Bkz. Şekil 2.1.). 2003 yılında Türkiye'nin kamu borcu 202,3 milyar dolar ve 239 milyar dolarlık GSYH'ya oranı yaklaşık %85 iken 2020 yılında azalarak kamu borcu 244 milyar dolar ile 753 milyar dolarlık GSYH'ya oranı yaklaşık %32'dir. 2003 yılında faiz giderlerinin GSYH payı %12,5 iken 2019'da %2,3 ve 2020'de %2,9'dur (Bkz. Şekil 2.1.). 2020 yılı kamu borcunun 138 milyar dolarlık kısmı döviz cinsi iken kalan borcu Türk Lirası cinsindendir. 134 milyar 940 milyon TL faiz gideri yapılmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020, ss. 30, 37; bkz. Eurostat, 2020; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 9). 2021 itibariyle, 2020 yılı üçüncü çeyreğinde pandeminin de etkisiyle ABD, AB gibi ülkelerde kamu borçları oranı sorun yaratmakta iken Türkiye'nin kamu borcu stoğu dünya ortalamalarına göre bir hayli düşük görülmüştür. Ülkelerin kamu borçlarının GSYH'ya oranı, %154,2 İtalya, %130,8 Portekiz, %116,5 Fransa, %114,1 İspanya, %113,2 Belçika, %131,1

ABD, %89,8 Avrupa Birliği, %41,1 ile Türkiye şeklindedir. Bu durumun korunması Türkiye için önemlidir (Eurostat, 2021).

Yatırımların ve verimliliğinin artırılması yönündeki verilere bakacak olursak on yedi yılda özelleştirme harcamaları yaklaşık 62 milyar $ iken sadece 2009-2019 arası on yıllık kamu yatırımının 234 milyar 301 milyon dolar olduğu görülecektir. Sadece İzmir iline 2019 öncesi 10 yılda yapılan kamu yatırımı 5 milyar 65 milyon'dur. 2021 yılında ise sadece kamu enerji yatırımı 15 milyar $'dır. Yıllık yatırım programı çerçevesinde toplam yatırımlar 138.284.315.000 TL olacaktır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021, s. 3). Yapılacak yatırımların, Türkiye'nin Avrupa ortalamasından fazla olan kendi genç nüfusuna istihdam yaratması bakımından önemli olacağı görülmektedir. Avrupa ülkelerinden Almanya ile kıyas yapılırsa, Almanya'da 14-17 yaş arası 3 milyon genç bulunmakta iken bu rakam Türkiye'de 6 milyondur. Türkiye Almanya'dan 3 milyon daha fazla istihdam yaratmak zorundadır.

İktisat teorisinde faizleri artırarak enflasyonun düşürülmesi ve tersi durumda ekonominin canlanması, enflasyonun artabilmesi uygun görülür. Bu varsayımın, ceteris paribus varsayımı dışına çıkıldığında bir nebze gerçekleşebilmesi politika faizlerinin dışsal olmasına da bağlanmaktadır. Böylece etkili para politikası aracı olabilecektir. Fakat yüksek kamu açıklarının finanse edilmesi için Hazinenin TCMB ortağı haline gelmesi durumunda içselleşen politika faizi, borçlanma güdüsü tarafından belirlenmeye başlamaktadır. *Kamu maliyesi hakimiyeti* Merkez Bankalarını kısıtlayarak, çaresiz bırakır. Bu nedenle yukarıda bahsedilen kamu borç stoğunun düşüklüğü önemlidir (Mali Kural) (TCMB, 2010, ss. ii-iv). Yine *cari açıkları hakimiyet altına alma isteği* de faizlerin düşeceği sınırı belirleyebilir (Fındıkçıoğlu, 2008; Kaya, 2009, s. 336).

2020 yılı mart ayında iç borçlanma faiz oranlarına bakıldığında, 10 yıl vadeli devlet tahvillerinde en fazla yıllık faiz oranı %83,5 ile Arjantin'dedir. Bu maliyetleri %11,4 ile Türkiye, %7,9 Güney Afrika, %5,8 Rusya ve %5,6 ile Hindistan gibi ülkeler izlemektedir. Devlet tahvil faizi en düşük ülkeler ise negatif faizle %-0.93 ile İsviçre, %-0.89 Almanya, %-0.64 Fransa, %-0.60 Belçika ve %-0.56 İsveç gibi ekonomilerdir. Avrupa'nın pek çok ülkesinde eksi faizle borçlanılmaktadır. Türkiye gibi ülkeler ise iç

borçlanma maliyeti yüksek olan ülkelerdir. Ayrıca ülkelerin döviz kredi iflas riskini belirten CDS (Credit Default Swap, kredi temerrüt riski) seviyeleri, borçların geri ödenmeme riskine karşılık sigorta primi ödemesi sunmaktadır. CDS seviyesi 343 puan olan Türkiye'nin %3,4'lük sigorta primi ödemesi gibi. Bu da CDS risk seviyesi yüksek olan ülkenin diğer ülkelerden fazla döviz maliyetiyle borçlanması anlamına gelmektedir. Türkiye risk primi, 2020 yılında küresel enflasyon baskısının azalması ve düşük faiz nedeniyle önceki yıla göre azalmıştır (Ekonomik Rapor 2019, s. 86). Ülkelerin risk primleri ve jeopolitik gerilimlerin faizleri artırdığı belirtilmektedir.

3.3.10.2. Şirketlerin Faiz Büyüklükleri

Şirketlerin, banka ve finans kesiminden aldığı kredi borçları çok hızlı şekilde büyüme göstermektedir. Şirketlerin 2002 yılında bankalara, faktöring ve finansal kiralama şirketlerine olan borcu 56,2 milyar lira tespit edilmiş iken 2016 yılı sonunda 1 trilyon 584,7 milyar olmuştur. Kredi borçlarının 28 kat arttığı görülmektedir. TCMB ve TÜİK verilerine göre reel sektörün 2019 yılı iç ve dış borçları 2 trilyon 764 milyar 634 milyon liraya ulaşmıştır. 2020 yılında özel kesimde yüksek borçlulukla beraber *mali olmayan şirketler* kesimindeki yüksek borçluluk önemli görülmektedir. (TÜRMOB, 2019, ss. 84-86; TÜRMOB, 2016, s. 5-6).

3.3.10.3. Bireylerin Faiz Büyüklükleri

Tüketiciler, aldıkları kredi ve kredi kartları için bankalara Aralık 2007- Kasım 2016 arasındaki 9 yılda 286,6 milyar TL faiz ödedi. Tüketici kredileri ve kartları için bankalara ödenen yıllık faiz miktarı 2008'de 19 milyar lira iken 2016'nın 11 ayında 44,5 milyar lirayı aşmıştır. Bu da hanehalklarının tasarruf ve kullanılabilir gelirlerinin azalması anlamına gelmektedir (Tablo 2.2.) (TÜRMOB, 2016, s. 5).

Tablo 2.2: Tüketici kredileri ve kredi kartına ödenen faiz (Milyon TL)

2008	**19.013,0**
2009	20.501,0
2010	19.807,3
2011	22.414,0
2012	28.968,8
2013	32.618,0
2014	37.409,9
2015	42.856,6
2016/11 AY	44.504,0
2008-2016	**268.092,6**

Kaynak: (TÜRMOB 2016., s. 5, BDDK verileri).

Konut kredileri, taşıt kredileri, ihtiyaç kredileri şeklindeki toplam tüketici kredileri borç bakiyesi, 2002 yılında 1 milyar 973 milyon TL iken 2016'da 167 kat artarak 332,2 milyar TL'ye çıkmıştır. Bireysel kredi kartı borçları aynı dönem 4,3 milyar TL ve 82,2 milyar liradır. 2020 yılında ise tüketici kredileri ile kredi kartı borç toplamı yaklaşık 700 milyar TL'yi aşmıştır. 2002'den 2020 yılına kadar tüketici kredileri ve kredi kartı borç toplamlarının yaklaşık 112 kat arttığı görülmektedir (TÜRMOB, 2016, s. 5; Ekonomi Haberleri, 2020).

3.3.10.4. Bankaların Faiz Büyüklükleri

Şirket ve hanehalklarının borç ve faiz yükü arttıkça bankaların gelirleri artmaktadır. Bankalar 2002-2016 yılları arası kredi yoluyla toplam 882,2 milyar TL faiz (katılım bankaları kâr payı) elde etmişlerdir. 2010 sonrası toplamındaki 652 milyar lira, kredi faiz gelirleri toplamının 3/4'ünü oluşturmaktadır (Tablo 2.3.) (TÜRMOB, 2016, s. 6).

Tablo 2.3: Bankaların faiz geliri (Milyon TL)

	Kredilerden Alınan Faizler (Kar Payları)	Toplam Faiz (Kar Payı) Gelirleri
2002	10.381,9	44.396,5
2003	10.454,7	38.823,0
2004	15.543,5	40.336,9
2005	20.958,4	43.304,2
2006	28.900,3	55.848,4
2007	39.362,8	70.552,8
2008	52.109,7	85.768,1
2009	52.478,2	85.290,6
2010	47.498,2	77.396,0
2011	58.644,7	88.158,9
2012	78.588,3	109.896,0
2013	83.954,5	110.631,0
2014	106.491,4	138.666,9
2015	131.880,4	164.140,1
2016/11 AY	144.962,6	176.823,6
TOPLAM	**882.209,6**	**1.330.033,0**

Kaynak: (TÜRMOB, 2016, s. 6).

2002-2016 döneminde bankacılık sektörünün takipteki alacakları, para piyasası işlemleri, menkul kıymet gelirleri, repo ve diğer gelirle faiz ve kâr payı geliri 1 trilyon 330 milyar TL olmuştur. Bankacılık sektörünün kullandırdığı kredilerden sağladığı yıllık faiz ve kâr payı gelirleri aynı dönemde yaklaşık 11 kat, diğer alanlarla beraber toplam faiz ve kâr payı gelirlerinin büyüklüğü de yaklaşık 4 kat artmıştır (Tablo 2.4.) (TÜRMOB, 2016, s. 6).

3.3.10.5.Faiz Maliyetleri

Tüketiciler ve ticari kesimin 2003-2010 döneminde aldığı krediler, reel faizi yüksek ve giderek azalan oranlardadır. İhtiyaç kredilerinde %16,5'ten %4,6'ya, taşıtta %11,2'den %2,7'ye, konutta %12,1'den %2,3'e, ticari kredilerde ise %11,8'den %0,3'e kadar inmiştir. Enflasyon indirgendiğinde bankadan borçlanmanın maliyeti TÜFE bazlı yıllık enflasyonun üzerinde seyretmiştir. Reel faizin 2010'dan sonraki dönemde tekrar artış yönünde ilerlediği görülmektedir (Tablo 2.4.) (TÜRMOB, 2016, ss. 6-7).

Tablo 2.4: Tüketici kredileri ve ticari kredilerde faiz, enflasyon

	Cari Faiz (*)				12 Aylık Ortalama TÜFE	Reel Faiz Oranı (**)			
	İhtiyaç	Taşıt	Konut	Ticari		İhtiyaç	Taşıt	Konut	Ticari
2003	45,9	39,3	40,4	40,1	25,3	16,5	11,2	12,1	11,8
2004	31,6	26,4	27,8	26,6	8,6	21,2	16,4	17,7	16,6
2005	24,6	19,2	17,7	20,5	8,2	15,2	10,2	8,8	11,4
2006	23,9	19,2	18,3	18,8	9,6	13,0	8,8	7,9	8,4
2007	22,9	19,2	18,3	18,7	8,8	13,0	9,6	8,8	9,1
2008	21,7	19,6	18,6	18,7	10,4	10,2	8,2	7,4	7,5
2009	19,0	17,6	15,6	14,1	6,3	12,0	10,7	8,8	7,4
2010	13,5	11,5	11,1	8,9	8,6	4,6	2,7	2,3	0,3
2011	15,2	11,8	11,6	10,8	6,5	8,2	5,0	4,8	4,1
2012	13,3	13,2	12,4	14,1	8,9	4,1	3,9	3,2	4,8
2013	16,0	10,7	9,7	10,8	7,5	7,9	3,0	2,0	3,1
2014	15,6	13,4	11,9	13,5	8,9	6,2	4,2	2,8	4,3
2015	16,0	14,0	12,3	14,1	7,7	7,7	5,8	4,3	6,0
2016	17,3	15,3	13,3	15,2	7,8	8,8	6,9	5,1	6,9

Kaynak: (TÜRMOB, 2016, ss. 6-7).

(*) Sektör ortalamasında uygulanan cari faizlerin ağırlıklı ortalama maliyeti.

(**) Yıllık nominal faiz maliyetinden 12 aylık ortalama TÜFE artışı indirgendi.

4. BÖLÜM
BANKA KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE FAİZSİZ BANKACILIK İŞLEMLERİ

4.1. BANKACILIK BENZERİ İLK MODERN YAPILANMALAR

İlk bankacılık uygulamaları M.Ö. 3500 yıllarında eski Sümer ve Babil medeniyetlerinde görülmektedir. Bilinen ilk banka kuruluşu Sümerlere ait "maket (tapınak)" tır. Mezopotamya Uruk kenti yakınlarındaki ziggurat yapı tipindeki Kızıl Tapınak (Red Basilica) şeklinde de geçmektedir. Daha sonra Hıristiyan kilisesine dönüştürülen tapınakla ilgili olarak din adamlarının, borç vererek eşya kiralattığına dair bankacılık belgelerine rastlanmaktadır. Onların güvenilirliği, insanların mallarını güvende tutmak istemeleri ve tapınakların dokunulmazlığı sonucu bankalar oluşmuştur. Rahiplerin ilk bankacılar olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonraki dönemlerde bu işleri hükümdarlar, Roma'da sarraflar yerine getirmekteydi. Tarihte ilk bankacılık yasalarını düzenleyenler M.Ö. 2000 yılında Eshunnanca Krallığı olmuştur. Faizi %20 olarak belirlemişlerdir. İlk ve Orta Çağda Yunan, Roma ve Mısır uygarlıkları bankacılık sektörünü daha da geliştirerek eski Mısır faizi yasaklarken, eski Yunan'da banka denetimlerine başlanmıştır (Süleymanoğlu, 2017, s. 20; Yetiz, 2016 s. 108).

Klasik ve modern anlamda ilk banka 1609 yılında Hollanda'da kurularak bunu Venedik bankasının kuruluşu izlemiştir. Venedik bankası "contadi di banka" ismindeki banknot sistemini geliştirmiştir. Tüccarların kendilerinden borç isteyenlere "goldsmith noth" denilen senetleri vermeye başlamasıyla piyasada ilk banknot sistemi dolaşıma sokulmuştur (Süleymanoğlu, 2017, s.21).

Tasarruf bankacılığından Merkez Bankacılığına geçişte Orta Çağda gömü halinde bulunan altınlar etkili olmuştur. Bu altınların son keşfedildiği topraklar Mısır topraklarıdır. Firavunlar dönemine ait eser ve mezarlarda bolca altın bulunmaktaydı. Devlet bu gömülerden para hazinesi Darü's-Sikke'ye aktarmak için 1/5 pay alıyor gerisi altın ve define arayıcılarına kalıyordu. Kaynaklarda Darü's-Sikke, Merkez

Bankasının banknot matbaasına benzetilmektedir (Bal, 1998, ss. 22-23). Modern Merkez Bankacılığı 1668 yılında İsveç Ulusal bankası Riksbank'ın kuruluşuyla başlamaktadır. Daha sonra 1694'te İngiltere savaşın finansmanı için Merkez Bankası'nı kurmuş ve bunu 1907'de ABD Merkez Bankası'nın kuruluşu izlemiştir. Türkiye'de ise 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur (Turna, 2014, ss. 42-43; Parasız, 1997, s. 213). 20. yüzyıldan önce ihraç ya da milli bank şeklinde tanınan merkez bankaları banknot ihraçlarını düzenler, altın ve gümüş paraların esaslarını düzenler ve korurdu. Daha sonraları bir banka devlet işlemlerini yaparak, banknot çıkarma işlemlerini alınca merkez bankası oluşmuştur. 1920 Brüksel Milletlerarası Maliye Konferansı ile tüm ülkelerin Merkez Bankası kurması istenmiştir (Karhan, 2015, s.14; Akın, 1986; Atlı, Yücel ve Tanyıldızı, 2018, ss. 89-90).

4.2. FAİZSİZ BANKACILIĞIN ÇALIŞMA ESASLARI

Tarihte faizsiz bankacılık uygulamaları ilk defa M.Ö. 2123-2081 yıllarında Babil hükümdarı Hammurabi'nin kanunlarında yer almaktadır. Gelir adaletine ulaşma hedefi, borçlanma (ikraz) işlerinin nasıl yapılacağı gibi faizsiz yatırım uygulamaları yasalarla düzenlenmiştir (Yüzbaşıoğlu, 2014 s. 5). Ticaretin gelişmesi sonrası para ile ilgili kurumların oluşma zorunluluğu İslam devletlerinde beyt-ül mal (devlet hazinesi kurumu) uygulamalarını başlatmıştır. Daha sonra Osmanlı'da sarraflar ve cehbezler, ahilik ve lonca teşkilatı, galata bankerleri ve Osmanlı vakıf bankaları gibi oluşumlarla devam ederek finans dünyası gelişim göstermektedir. Orta Çağ Avrupa'sı zamanına kadar kredi ve faiz kilise tarafından yasaklı olduğundan bankacılığın çok gelişmediği söylenmektedir. Reform hareketleri ve İstanbul'un fethi sonrası Rönesans hareketlerinin başlaması ile Kilise Hukuku'nun yerini Roma Hukuku'nun alması faize bakışı değiştirmiş ve bankacılık sektörü gelişmeye başlamıştır (Karhan, 2015, s.14; Akın, 1986; Atlı, Yücel ve Tanyıldızı, 2018, ss. 89-90).

Faizsiz bankacılık uygulamaları İslam devletlerinde zekatların toplanması ve dağıtımı uygulamalarıyla 1940'larda Pakistan, Malezya gibi ülkelerde banka ve kredi kuruluşları yoluyla gerçekleştirilmektedir (Aslan, 2013, s. 53). Batılı kuruluşlara göre İlk İslam Bankası olarak 1963 yılında Mısır'da kurulan Nasır Sosyal Bankası geçmektedir (Ece, 2011, ss. 3-4). Her ne kadar faizsiz finans işlemlerinin Mısır'da

başladığı iddia edilse de Osmanlı Para Vakıf Bankaları'nın ve isminde İslam geçen 1913 Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın günümüz faizsiz finans anlayışının temel niteliklerini oluşturduğunu gösteren birçok akademik araştırma bulunmaktadır. Vakıf bankalar, yaygın faizsiz enstrümanlarıyla nakit ihtiyacı duyan girişimcilere kredi veren, gelirlerini vakıf amaçlarına harcayan, günümüz bankacılığı kaynak aktarım mekanizmasının bir benzeri olan bankalardır. Bankalardan ayrıldığı nokta, kârın kurucu yerine vakfa aktarılmasıdır. Fakat fon fazlası olanlar ile fon talep edenler arasında kurduğu köprüyle günümüz faizsiz finans temelinin öncüsü olmaktadır. İslam ekonomisi bugün; İslami fonlar, sukuk (kira sertifikaları), İslami bankacılık, tekafül (İslami sigortacılık) ve diğer İslami finans kuruluşlarının işlemlerinden oluşmaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 2021; CFC Afrika Insights, s. 9; Kaplan, 2020, ss. 89-90; Atar, 2017, s. 1038).

1975 yılında Türkiye ve 42 ülke ile birlikte İslam Kalkınma Bankası'nın kuruluşunu diğer finans kuruluşları izlemiştir. Günümüzde ABD ve birçok Avrupa ülkesinde faizsiz bankacılık ürünleri görülmekte ve en bilinenleri Citibank, Morgan Stanley Chartered, Union Bank of Switzerland, HSBC, Commerzbank, Goldman Sachs, BNP gibi bankalardır (Ece, 2011, ss. 3-4). Mali sektörde hem klasik banka faaliyetleri hem de sigortacılık, finansal kiralama, takas, factoring ve benzeri (vb.) finansman yöntemleri gibi ticari faaliyetlerde bulunarak faizsiz uygulamalara sahip katılım bankaları, literatürde özel finans kurumu, yatırım bankacılığı, faizsiz bankacılık, İslami bankacılık gibi isimlerle ifade edilmektedir. Katılım bankacılığının Türkiye'deki uygulaması tam anlamıyla İslami Bankacılık olarak nitelendirilemese de sistem dahilindedir. Çünkü İslam hukuku ve İslam ekonomisi anlayışından farklı hukuki ve ekonomik anlayışla hareket eden katılım bankalarının, bu sisteme temelde aykırı düşmemek koşuluyla yasalar dahilinde fon toplama ve kullandırmada faizi yasaklayarak kar-zarar ortaklığı ile hemen hemen tüm banka faaliyetlerini yapmaları, literatürde bu kurumların faizsiz bankacılık şeklinde adlandırılmasını sağlamaktadır (Deran ve Özulucan, 2009, s. 86). Geleneksel bankacılık çalışma yönteminde belirsizliğin hâkim olduğu, risk paylaşımsız para ticareti söz konusu iken faizsiz bankacılığın çalışma esaslarını; aracı kurum niteliği, faizin yasak oluşu, kar-zarar (mutlak risk) paylaşımı, güven kurumu niteliği, belirsizliğin yasak oluşu, faaliyet alanlarının belirli oluşu, spekülasyonun yasaklanması, faaliyetlerin şeffaflığı ve

faaliyetlerin imtiyaza dayalı oluşu şeklinde sıralayabiliriz. Bankaların tabi olduğu bu kuralların düzenlenmesini sağlayan İslami endeksler ise dünyada bu konuda bir standardın yakalanmasını sağlanmaktadır. Devlet yönetim uygulamalarının İslami değerleri taşıyıp taşımadığını belirten araştırmalara "İslamîlik endeksi" denilmektedir. Tüm dünya ülkelerini kapsamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerden daha yüksek getiri sunan hisse senedi piyasalarına sahiptir. Ortaklık ve değişken gelirli şekildeki hisse senetleri faiz kaygısı taşıyan kesimlere şirket kârından pay alarak yatırım imkânı sunmaktadır. Böylece borsada ortakların sermayesinin belirli payını temsil özelliğine sahip olunur. Spekülasyon, manipülasyonun engellenerek, bilinmezliklerden uzak, şeffaf, kamuoyunun aydınlatıldığı, haksız kazanca imkân verilmeyen, yasallığın sağlandığı etkin piyasaların oluşturulmasında İslami endeksler aktif rol oynar. Hisse senedi yatırımlarının İslami kriterlere uygun faaliyetler içermesi halinde (silah, içki, tütün, alkol, kumar, karaborsa gibi şer'i konuların dışına çıkan faaliyetleri içermeyen), bağlı olduğu İslami endeks şartlarına uygun finansal rasyolar (oranlar) taşıması ve pay sahiplerini kâr zarar ortaklığı durumunda bulundurması hallerinde çoğunluk görüşüne göre caiz kabul edilmektedir. Böylelikle mudarebe işlemlerine dahil edilirler. M. Yûsuf Mûsâ, Muhammed Ebû Zehre, Abdülvehhâb Hallâf, Mahmûd Şeltût, Abdurrahman Hasan, Ali el-Hafîf gibi isimlerin yer aldığı İslam bilginleri, hisse senetlerinin, ihraç eden şirketin k/z rasyosu ile birlikte sermayesine, ortaklığıyla senetlere yatırım yapılmasını caiz görmektedir. Yabancı ve Müslüman olmayan ülkelerde de İslami endekslere uygun faaliyetler sürdürülmektedir. İngiltere, Almanya gibi ülkelerin İslami konulara uygun yasal düzenlemeler yaptığı görülmüştür (Çolak, 2019, ss. 100-102; Demirdöğen, 2020, s. 479).

2019 yıl sonu itibariyle Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 53 banka bulunur. Bunların 34'ü mevduat bankasından (3 adet kamu sermayeli, 9 adet özel sermayeli, 21 adet yabancı sermayeli ve 1 adet tasarruf mevduatı sigorta fonuna devredilen bankalardan) oluşur. Kalan 13 banka yatırım ve kalkınma bankaları, 6'sı ise katılım bankalarıdır (TKBB, 2019, s. 45).

4.3. FAİZSİZ BANKACILIKTA SERMAYE VE İŞLEYİŞ

Günümüzde önemi giderek artan faizsiz finans yöntemleri, dünyada İslam Bankacılığı olarak isimlendirilirken Türkiye'de katılım bankacılığı olarak bilinir. Türkiye finans kuruluşları ilk olarak 1985 yılında faaliyete başlayarak 2005 yılına kadar "Özel Finans Kurumu (ÖFK)" olarak bankalardan ayrı bir statü ile finans sektöründe faaliyet göstermişler ve 2005 yılından itibaren banka statüsüne kavuşmuşlardır. Katılım bankalarının bankacılık sektöründeki aktif payı 2003 yılında %2,01 iken 2016 yılında %4,90'a çıkmıştır (Abokor, 2017, s. 89).

Bu alanda 1975 yılında, 29 kurucu İslam Ülkesiyle kurulan İslam Kalkınma Bankası (IDB_Islamic Development Bank), 2021 yılında 57 üye ülkesiyle çalışan milletlerarası mali bir teşkilatlanmadır. Bankanın gayesi II. Dünya savaşı sonrası, ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına faizsiz bankacılık prensipleriyle yardım etmek ve yeni bir ekonomik düzene kavuşturmaktır. Banka fon fazlası olan ülkelerden fon açığı olan ülkelere transferler gerçekleştirir. Hesap birimi İslam Dinarı (İD)'dır. İD, Uluslararası Para Fonu (IMF)'in özel çekme hakları (SDR)'ne eşittir. (SDR kâğıt üzerinde görünerek fiziki karşılığı olmayan uluslararası rezervdir. Kâğıt altın olarak bilinir.) 1981'de alınan karar sonrası banka hesap birimiyle oluşturulan para sepeti içerisinde Suudi Arabistan Riyali, Kuveyt Dinarı, ABD Doları, Alman Markı, İngiliz Sterlini, Japon Yeni, Fransız Frangı bulunmaktadır. Bankanın kuruluşunda 2 milyar İslam Dinarı kullanılmış, 2020 yılında Covid-19'un olumsuz etkileriyle mücadele kapsamında üye ülkelere 2 milyar dolarlık yardım paketi duyurmuştur (Şahin, 2007, ss. 30-31; Islamic Development Bank, 2020).

4.4. FAİZSİZ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE ARAÇLARI

Dünyada yaşanan krizler, global ve konvansiyonel finans sistemine güvensizliği artırarak girişimcileri yeni arayışlara itmiştir. 2009 yılında ABD'de başlayan küresel kriz ve 2012 yılında Avro bölgesinde yaşanan finans ve borç krizi faizsiz finans yöntem ve araçlarını yaygınlaştırmıştır. 1975 yılında dünyada bir tane olan faizsiz finans kuruluşu 2005 yılına gelindiğinde 300'ü bulmuştur (Ece, 2011).

4.4.1. Fon Toplama Yöntemleri

4.4.1.1. Cari Hesaplar

Alacakların ve borçların belirsiz süreli, geçici takibinin yapıldığı cari hesap; alıcı, satıcı işlemlerinin yani para transferleri, çek ve senet işlemleri, kredi ve fatura ödemeleri, döviz işlemlerinin toplandığı hesaptır. Hesap sahibine kâr payı verilmez, işleme tabi tutulmaz ve istediğinde çekilme hakkı vardır. İslami esaslara göre bu para karz-ı hasendir (Karhan, 2015, s. 34).

4.4.1.2. Tasarruf Hesapları

Kısa vadeli paranın, tasarruf ve kazanım işlemlerinin yapıldığı, basit ve likit yatırım hesaplarıdır. Düşük verim sağlarlar çünkü çoğu enflasyondan etkilenmektedir. Bu nedenle uzun vadede kullanılmak istenmeyebilinir. Yüksek riskli yatırımların baskısı taşınmayarak, kısa vadeli faizli işlemleri için tercih edilen hesaplardır (Karhan, 2015, s. 34).

4.4.1.3. Katılım Hesapları

Hesap sahibi ve banka arasında kar-zarar ortaklığına dayalı olarak riskin paylaşıldığı, fonları hizmet, sanayi ve ticaret sektörlerinin finansmanında kullanılan hesaplardır. Kar paylaşım oranı, vade türüne göre belirlenen hesaplarda değişiklik gösterir. Sözleşme öncesinde üzerinde anlaşılan kâr-zarar oranları, vade sonuna kadar değiştirilemez. Vade bozulmadan para çekilip kâr payı ödemeleri yapılmaktadır. Getiri miktarı, klasik bankalardan farklı olarak vade başında değil vade sonunda belli olmaktadır (Ziraat Katılım, 2021).

4.4.1.4. Yatırım Hesapları

Sermaye piyasasında, katılım ya da klasik banka uygulamaları ile hisse senedi, döviz, tahvil, yatırım fonu, altın, kira sertifikası gibi ürünlerin alım satımının yapılmasını sağlayan hesaplardır. Klasik bankalarda fon sahipleri faiz elde ederken katılım

bankalarında kâr olarak pay elde ederler. İslami esaslara göre buna mudaraba hesabı denilebilir (Karhan, 2015, s. 35).

4.4.2. Fon Toplama ve Kullandırma Araçları

4.4.2.1. Karz-ı Hasen (Faizsiz Borç Verme)

Kelime anlamı "karşılık vermek" olan karz; ödünç verilen mal, para, borç olarak ifade edilir. Karz-ı Hasen ise nakit ya da mal ihtiyacı karşılığında faizsiz olarak ihtiyaç sahibine sağlanan kredilerdir. İslam'ın rıza göstereceği, hayır için borç vermek olduğundan Müslümanların zor durumlarında birbirlerine borç vermesi gerekmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi İslami bankacılıkta yardım aracı olarak kullanılan karz-ı hasen, malın en iyisini ve kalitelisini ihtiyaç sahibi için harcamak olarak günümüz bankacılık araçlarının yalnızca çok küçük bir kısmını oluşturur. Önceki devirlerde halifeler, bu borçları devlet hazinesinden periyotlar halinde faizsiz olarak vermekteydi. Bu krediler zamanla ticari işlerde de kullanılmış ve kredi veren devletin kâra ortak olması Hz. Ömer devrinde olmuştur. Daha sonraları zirai krediler yaygınlaşmaya başlamıştır (Güney, 2018, s. 63; Raza vd., 2011, s. 2).

Günümüzde katılım bankaları ihtiyacı olanlara öz sermayelerinden ya da cari hesaplarından karz-ı hasen kredileri sağlamaktadır. Katılım bankalarının doğacak zarara katılmadığı tek durum bu fonlardır. Diğer tüm araçlarda ortaklık söz konusudur. Bu ödünç kredilerde herhangi bir menfaat, fazlalık beklenilmez. Taraflar arasında süre yoktur alacaklı istediği zaman alacağını isteyebilir. Kısa vadeli borçlara benzer (Abokor, 2017, s. 27).

4.4.2.2. Murabaha (Peşin alış-vadeli satış)

Kelime anlamı "artma, ticari kazanç, kâr" olan murabaha, konvansiyonel bankaların bireysel kredi işlemleri gibi katılım bankalarında yapılır. İslam hukukunda murabaha, maliyet artı kâr marjlı satış şeklindeki spot satış sözleşmesidir. Vakıflar ve günümüzde katılım bankalar peşin aldığı malı vadeli satarak kâr elde etmektedir. Prof. Dr. Zaim'e göre Türkiye'de ağırlıklı katılım uygulaması budur ve geliştirilmesi, merkeze

çekilmesi gerekir mesela bir saatlik ortaklıklar kurulabilir. Üretim desteği bakımından önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu yöntemde müşteri malın peşin fiyatı ve ödeyeceği kâr payı hakkında bilgi sahibidir. Banka müşteriye arabasını ya da istediği malı satın alarak müşterisine taksit ve vade ile kâr payını koyarak satmaktadır (Abokor, 2017, ss. 23-24).

Katılım bankalarında ödünç verilmeden ve ticari mal alışverişte konu edilmeden doğrudan nakit ihtiyacı karşılanmaz. Kredi kartı nakit para kullanımına kapalıdır. Tüketici kredileri bulunmaz. Bireysel krediler konut ve taşıt alımları şeklinde gerçekleştirilmektedir. Murabahada, malın satılmaması riski taşıyan ve riskin sıfırlandığı (alıcısı olan) yöntemleri vardır. Ayrıca murabaha dış ticaretin finansmanında da kullanılır banka iki ülke arasındaki satışı gerçekleştirir (Abokor, 2017, ss. 23-24).

4.4.2.3. Mudaraba (Risk Sermayesi/Girişim Finansmanı/Emek Sermaye Ortaklığı)

Kelime anlamı "yol tepmek" olan ve darb kelimesinden türetilen mudaraba, taraflardan birinin sermayesini (re's-ül mal/sermayedar) diğerinin emeğini ve bilgisini (mudarib/girişimci) ortaya koyarak iş ortaklığı kurmasını ifade eder. Fon kullandıran katılım bankası sermayedar, fon toplayan katılım bankası da emekçi konumundadır. Mecelle 1428. Maddesinde mudaraba zararının her halde sermayedara ait olduğu aksinin mudarib razı olsa da hükümsüz olduğu belirtilmiştir. Mudaraba diğer araçlardan farklı olarak sadece kâr bölüşümü yapılmasından eleştiri alabilmektedir. Riba (faiz) yasağını geçiştirmek için şer'i bir hile (kanunu aldatma yoluyla hile) olabileceği iddiasıdır. Ancak bu iddia teoride ve pratikte olayın mantığına ters düşmektedir. Çünkü doktrinde sermayedar sadece kâr amacını şart koşarsa mudaraba ortaklığı uygun olmamaktadır. *Sermayedar bütün zararı da üstlenir ve yatırım yapar.* Zaten mudarib kendi emeğini ve zamanını bu işe adayarak, riske atarak zarar etmemek için çalışır. Sermaye sadece mudarib tarafından yönetilir. Sermayedar ise sadece denetim yetkisine sahiptir. Uygulama anlamında ise Osmanlı şer'iye sicillerine bakıldığında fiili ortaklığın işlediği en yaygın şirket şeklinin mudaraba olduğu görülmektedir (Aslan ve Kayapınar, 2020, ss. 658-659; Yüzbaşıoğlu, 2014, ss. 43-44:

Karakuş, Aslıhan 2016, s. 11-12).

Mudaraba, komandit şirket yapısı ve risk sermayesi şirketleriyle benzerlik gösterir. Risk sermaye şirketi sektörlerden kazandığı sermayeyi seçeceği projelere yatırmaktadır. Risk sermayesi de denilen bu yöntem İslam dünyası ile sınırlı kalmayarak Avrupa Kıtasında da kullanılmıştır. 1970'lerden beri bilhassa ABD'de son teknolojilere dayalı olarak geliştirilen projelerin finansmanında kullanılmaktadır. İktisat tarihçilerinin görüş birliği olduğu, batıdaki adı "commenda" şeklinde geçen bu yöntem Orta Çağ Avrupa'sının yaygın uygulamalarındandır (Yüzbaşıoğlu, 2014, s. 45; Okumuş, 2014, ss. 38-41).

4.4.2.4. Müşareke (Şirketu'l-İnan, Kâr-Zarar Ortaklığı)

Müşareke "ortaklık" anlamına gelerek, en az iki kişinin ticaret yaparak kâr zarara bağlı iş ortaklığı kurması yöntemidir. Sermaye ve kâr eşitliği gerekmez. Bu yöntemde banka sermaye ortaya koyarken müteşebbis de emek ve sermaye ortaya koymaktadır. İki taraf da zarardan etkilenir ve yönetimde söz sahibidirler. Ortaklar farklı tutarlarda sermaye koyabilir. Mudarabadan farkı bunlardır. Ustaoğlu'na ait çalışmada olduğu gibi mudaraba ve müşareke sıklıkla karıştırılabilen faizsiz bankacılık ürünleridir (Okumuş, 2013, ss. 36-38; Ustaoğlu, 2014, s. 51-52).

4.4.2.5. Muzaraa ve Musakaat

Muzaraa kelimesi "toprağı tohumlamak, ekin ekmek" anlamlarına gelir. Muzaraa, yaygın olarak tarımsal alanlar üzerine kurulan ziraat ortaklığı tipidir. Biri arazisini diğeri işgücünü ortaya koymaktadır. Bu bakımdan mudârabeye benzemektedir. Sağlanan kâr ve ürün getirisi, sözleşmede önceden belirlenmiş oranda ortaklar arasında paylaştırılır. Musakaat ise "hayvana ve bitkiye su vermek" anlamına gelerek, meyve ya da üzüm bahçesi ürünlerinin paylaşılması için ağaç sahibiyle ortaklık kurulmasıdır. Bağ bahçe ortaklığı şeklinde bilinir. Biri ağaçlarını sermaye olarak koyarken diğeri onların bakımı, toplanması ve depolanmasından sorumlu olur. Sözleşmedeki oran dahilinde hasılat paylaştırılır (Özsoy ve Sayar, s. 118).

4.4.2.6. Bidâa

Kelime “sermaye, anapara” anlamlarına gelir. Vakfedilen paranın hayrına işletilerek, kârının vakfa teslim edildiği finansman yöntemidir. Yani kâr olduğu gibi sahibine bırakılmaktadır. Osmanlı zamanında uygulanan faizsiz kredi uygulamalarından biridir (Gönen, 2011, s. 203).

4.4.2.7. Bey’ bi’l-vefa işlemi (Rehin/İpotek Sistemi), Bey’ Bi’l-İstiğlal ve Bey’u’l-İne

Bey’ bi’l-vefa (sözlük anlamı; mübadele etmek) akdi, vadeli alacakların teminata bağlanması sistemidir. Faizsiz kredi bedeli iade edildiğinde malın geri alınmak üzerine önceden satışını konu edinen akittir. XV. yüzyıldan itibaren kullanılan bu kredi sistemi için Ömer Nasuhi Bilmen, İslam bilginlerinin çoğunluğunun rehin olarak kabul ettiğini, mal sahibi izin verince geri kalanının kullanıldığını belirtir (Döndüren, 2008: 4,9). Bey’ Bi’l-İstiğlal (sözlük anlamı; gelir elde etmeyi isteme) akdi, mal sahibinin kendisine kiraya verilmesi koşuluyla malını satmasıdır ve günümüz sukuk (İslami tahvil) işlemlerinin temelini oluşturur. Bey’u’l-İne (sözlük anlamı; pesin para, malın iyisi) akdi ise konu edinilen malın satıcıya geri satılmasıyla müşterinin daha ucuza satarak peşin paraya kavuşması ve satıcının da mal satışından kâr etmesi üzerinedir. Bu yöntemler, XI. yüzyılda faizsiz alışveriş yürütmek isteyen Maveraünnehir havzası Müslümanlarının icat ettiği ve kullandığı yöntemlerdir (Kaan, 2018).

4.4.2.8. Tekafül (Faizsiz Sigortacılık)

Tekafül “dayanışma, karşılıklı kefillik” anlamına gelmektedir. Ülkelerde farklı yorumlamalarla uygulanır. Kâr amacı olmayan kooperatif sigortacılık amacındadır. Sigorta şirketlerinin biriktirdiği faiz dışı fonlar, yatırım araçlarında değerlendirilir. Hasar katılımcıların paylarına göre bölünür ve toplumsal sigorta havuzu modeli uygulanır. Klasik sigortacılıktaki belirsizlik yoktur (Abokor, 2017, s. 32). Ülkelerde dört temel model üzerinden yürür; mudaraba, wakala, wakala-vakıf ve hibrid modeldir.

4.4.2.9. İcara ve İktina (Finansal Kiralama/Leasing)

İcara, ücret sözcüğünden gelerek "kiralama" anlamında kullanılmaktadır. Sukuk türü de olabilmektedir (icare sukuku/kira sertifikası). Murabahadan sonra faizsiz kuruluşların en önemli finansman kaynağını icara işlemi oluşturur. Orta ve uzun vadeli işlemlerdir. Leasing denilen finansal kiralama yoluyla müşteriye fon kullandırılır. Banka malı satın alarak ihtiyaç duyan kişi ve kurumlara kullandırır. Bu mallar genellikle maliyeti çok yüksek olan lüks mallar olmaktadır. Bu nedenle kişilere kiralamak daha mantıklı gelmektedir. Mesela iş makinelerinin kiralanması gibi. Yahut bir fabrika yaptırılarak banka tarafından satın alındığında müşteriye 5 yıllığına kiraya verilmesi gibi. Bu yöntemin sağladığı teminat seviyesi mevcut kredilerin risk seviyesini düşürür. O yüzden bu kârlı alan katılım bankaları için önemli bir finansman metodudur. Müşteri için de faiz haddi ve enflasyondan korunma, vergi avantajı gibi fırsatlar sunmaktadır (Abokor, 2017, ss. 27-29). İktina ise mülkiyetin devri ile sonuçlanan uzun süreli kira sözleşmesidir (Özsoy ve Sayar, ss. 117-118).

4.4.2.10. İstisna Satış (Siparişe Dayalı Satın Alma)

İstisna kelimesi "üretimde bulunma, meydana getirme" anlamına gelir. Satıcı bir malın üretilmesi için alıcının istediği malı yapıp/yaptırıp teslimini taahhüt eder. Satış Sözleşmesine göre mal bedeli peşin, taksitli ya da ileri zamanlı olarak ödenebilir. Genellikle yapımı ya da temin edilmesi uzun sürecek mallarda bu yöntem tercih edilir. Misal inşaat yaptırılması gibi (Gönen, 2011, s. 203).

4.4.2.11. Sukuk (Islamic Bonds/İslami Pay Senedi/Kira Sertifikaları)

Arapça sak (sertifika, vesika) kelimesinin çoğulu olan sukuk "sertifikalar" anlamına gelmektedir. Bono ve tahviller "senet" olarak adlandırılırken, İslami tahviller "sukuk" olarak isimlendirilirler. Sukuklar, İslami ilkelere uyularak piyasada işlem gören ve banka/kuruluşlarca çıkarılan enstrümanlardır. Son yıllarda faizsiz finansman araçları arasında popüler hale gelmiş, "gayrimenkul kira sertifikası" yahut "gelir ortaklığı senetleri" şeklinde görülen fon aracıdır. Bu İslami tahvilde alıcı sahiplik hakkı elde eder. Varlık gelirleri üzerinde hak oluşur. Genellikle sukukların temsil ettiği varlıklar

özel amaçlı bir şirkete devredilmektedir. Devletler ya da özel sektör sukuk çıkarabilir, ikincil piyasa işlemlerine konu olabilirler. Büyük finansmanlar için yaygın olarak kullanılırlar. Sabit ya da değişken getiri sağlarlar. Kâr zarar ortaklığı endeksli, risk sermayesi endeksli, kiralama endeksli ya da murabaha endeksli olarak ihraç edilebilmektedir. Diğer katılım araçlarından ayrılan özelliğiyle; spekülasyona açık, takip edilmesi gereken, konut balonu yaratabilmek gibi kriz riski taşıyan özellikte varlıklardandır (Adıgüzel, 2016; Elitaş ve Özcan, 2015, s. 560, 561; Wicaksono, 2015, s. 25; Mimouni vd., 2019).

Ergün, (2020) yılında katılım bankalarının finansal performansı ve sukuk aracı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bir çalışma ele almıştır. Bu çalışmada bankaların finansal performansını etkileyen aktif kârlılık, öz sermaye kârlılığı, net kâr marjı, dönem net kârı, likidite değişkenleriyle bir araştırma modeli kurmuştur. Çalışma sonucunda ülkelerin sukuk varlıkları ile katılım bankalarının malî/finansal performansı arasında istatistiksel anlamda pozitif yönde ilişki tespit etmektedir. Geliştirilecek sukuk projeleri ve yatırımlar, katılım bankalarının performansını önemli düzeyde etkileyecektir (Ergün, 2020).

4.4.2.12. Gelir Ortaklığı Senetleri ve Gelire Endeksli Senetler

Gelir ortaklığı senetleri, Hazine tarafından Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarılmak için satılan köprü, demiryolu, baraj gibi kamuya ait kuruluşların elde ettiği gelirlere, gerçek kişi ve tüzel kişilerin ortak olması için çıkarılan senetlerdir. Gelire endeksli senetler ise getirisi devlet gelirleriyle ilişkilendirilen yatırım aracıdır. Senetlere uygulanan asgari kupon ödeme güvencesi ile yatırımcının gelir payı değişimlerinden olumsuz etkilenmesi önlenir (Aliyeva ve Tağiyev s. 70; Okumuş, 2013, s. 67).

4.4.2.13. Teverruk

Teverruk Arapçada köken olarak "verık" kelimesi yani "basılı dirhemler" den türetilerek gümüş para, altın ve kağıt para talebini ifade eder. (İslam Ansiklopedisi, 2021). Teverruk likidite (nakit) ihtiyacını gidermek amacıyla bir kişiden vadeli olarak alınan malı başkasına peşin olarak satmaktır. Bu yöntemin en sık görüleni müşterilerin

katılım bankasından daha sonra ödemek üzere emtia satın alıp, bu emtiayı banka aracılığıyla piyasada satması ve nakit sağlaması işlemidir. Teverruk sözleşmesine bağlı bu işlemlerin önemli kısmı Londra Metal Borsası'nda yapılmaktadır. Katılım bankaları bu yöntemle borç kapatmakta ve belirlenen vadelerle ödeme almaktadırlar (Özsoy ve Sayar, s. 119).

4.4.2.14. Vekalet Modeli

Vekalet, İngiliz dilinde "wakala" olarak geçmektedir. Modelde acentelik sözleşmesi yapılarak acenteye vekalet (izin) verilir, uzmanlık ücreti karşılığında genellikle büyük depo hesapları sermayedar kişi/kurumlar adına yönetilir (Özsoy ve Sayar, s. 119).

4.4.2.15. Melek Yatırımcılık (Business/Bireysel Katılım Yatırımcısı)

Yeni kurulmuş, yüksek risk ve büyüme potansiyeli görülen yeni girişimci işletmelere, sermaye yatırımı yaparak, büyümelerini ve gelişmelerini sağlayan kişilerdir. Yenilikçiliği girişime dönüştüren bu yatırımcıların sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de en temel mevzuat olarak "Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik" melek yatırım faaliyetlerini düzenler ve teşvik sağlar (Kurnaz ve Bedük, 2017, s. 28).

4.4.2.16. Selem Satışı (Peşin Bedel-Vadeli Teslimat)

Selef kelimesi "borç, selem akdi" anlamlarına gelmektedir. Selem ise "takdim" anlamına gelir. Selem sözleşmesi bedelin peşin, malın veresiye şeklinde ileriye dönük satın alma durumunu ifade eden sözleşmedir. Banka ileri tarihte üretilecek mal için üretici ya da satıcıya para vererek mülkiyeti alır daha sonra üretimin ya da satışın yapılacağı ileri bir tarihte malın teslim edileceğini güvenceler. Vadeli opsiyon sözleşmeleri olarak da anılır (Korkmaz, S., 2019, s. 49).

Piyasada ne kadar çok selem senedi varsa o kadar çok mal yani mal para/kayıtlı para vardır. Bu da ucuzluğa sebep olur. Kaydi parayı temsil eden senetlerin piyasadaki bolluğu ise sayısı oranınca pahalılığa neden olacaktır. Mal tesliminde vade uzadıkça

satıcı daha az meblağ talep edebilecektir fakat borç para verirken vade ne kadar uzarsa o kadar pahalılık olmaktadır. Bu nedenle selem senetlerin yaygınlaşması önemli görülmektedir (Korkmaz, S., 2019, s. 49).

4.4.2.17. Diğer fon kullandırma Araçları

Faizsiz emeklilik sistemi, endeksleme, yatırım müzayedesi, hizmet masrafı, bankaların ödeme yapacağını yazılı olarak taahhüt ettiği; nakdi olmayan fon kullandırma araçları (Akreditif işlemleri, teminat mektubu/kefillik, kabul-aval kredileri), Komodite (petrol, altın gibi kalite farkı olmayan araçların Chicago ve New York gibi pazarlarda anlık olarak satılmasıyla katılım bankalarının kısa vade nakit ihtiyacını karşılaması), Joala Yöntemi (Mal yerine hizmet satışı işlemiyle, satıcının gelecekte vereceği hizmetin bedelini şimdiden belirlemesi) gibi araçlardır (Öndeş vd., 2018, s. 902).

4.5. OSMANLI'DA FİNANSAL HİZMETLERİN GELİŞİMİ

4.5.1. Beyt-ül Mal

İslam Devletlerinde bankacılık hizmetleri Beyt-ül Mal ile başlamaktadır. Beyt-ül Mal, "devlet hazinesi/devlete kalan miras" anlamına gelerek devlet taşınır ve taşınmaz mallarının hem hukuken hem fiziken korunduğu mekânı ifade etmektedir. Hz. Peygamber zamanında zekâtın farz kılınmasıyla, hemen toplanması ve dağıtımı mümkün olmadığından belli bir süre saklanması gerekmekteydi. Bu amaçla Hz. Peygamber'in evi diğer illerde de başka müstakil meskenler bu işe ayrılmıştır. Hem devlet idare merkezi Medine'de hem de diğer illerde hazinenin varlığı zorunlu hale gelince Medine'de Beyt-ül Mal'ın temelleri atıldı. Beyt-ül Mal şubelerinde toplanan para posta ya da havale (süftece; borç karşılığının başka yerde ödenme emrini içeren belge) yoluyla ulaştırılmıştır. Hz. Ömer zamanında da bağımsız mali bir kurum haline getirilmiştir. Osmanlı'da devlet hazinesi anlamında kullanılan Beytülmal'da görevli mukataa görevlileri, maaş dağıtımı, zekât gelirlerinin dağıtımı, vârissiz vefat edenlerin terekelerinin devlete aktarılması gibi işlemler yapmışlardır (Öner, 2019, ss. 76, 91; Bilgin ve Bozkurt, 2010, ss.1, 4; Kazancı, 2019, s. 110; Aslan, 2013, ss. 8-10).

4.5.2. Sarraflar ve Cehbezler

Ekonomilerde mübadele hacmi ve parasal hacim arttıkça, yatırım ve ticaret oranları yükselmektedir. Yatırım ve ticaret oranlarının genişlemesiyle para ve kredi talebi büyümüş bu talep lonca üyesi sarraflar, galata sarrafları ve köşk sarraflarının sayısını artırmıştır. Galata sarrafları değerli madenleri alıp satarak bu sikkelerden kâr sağlamış ayrıca banka hizmeti görmeye başlamışlardır. Sarrafların üzerinde işlem yaptığı bank ve sıra sözcüklerinden türetilen banka kelimesi, İtalyan dilinde banco (masa, sıra) şeklinde literatürde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk bankerlerinden olan Levantenler, sarraflık mesleğini uzun zaman hakimiyetlerinde tutarak Galata bankerlerinin çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Onların dışında Rum, Yahudi, Ermeni sarraflar da bulunmaktadır. Sarraflar öylesine yayılmaktadır ki sayelerinde Osmanlı Devleti'nde Batı gibi köklü olmasa da bankacılık hizmetlerinin temeli atılmaktadır (Karhan, 2015, s.16). Özellikle kaimenin basılmasıyla paradan para kazanmak daha cazip hale gelmiş ve ticarette çok etkin hale gelmişlerdir. Murabaha Nizamnamesi ile faiz hadlerine sınırlamalar konulsa da yeni yöntemlerle para ticaretlerine devam etmişlerdir (Bilgin ve Çağlar, 2019, s. 11; Aslan, 2013, ss. 10-11).

4.5.3. Ahilik ve Lonca Teşkilatı

XIV. yüzyıl esnaf örgütü olan bu teşkilata sanat erbabı ve ahlaklı ahiler alınırdı. Bir Sultanzade de sanat tahsili aldığı için ahilik teşkilatı üyesi olabilirdi. Örgütün, sarrafların birbirine kefil olması şartıyla onları lonca teşkilatına aldıkları bilinmektedir. Ahilerin Osmanlı zamanına kadar Anadolu'da siyasi etkileri çok büyük olmuştur. Ahilik teşkilatının ahi sikkesi denilen para birimini darbettiği düşünülür. Sikkelerde alçak gönüllülük esası nedeniyle hiçbir ahinin adı yer almaz fakat 1296 yılında Ankara'da etkili bir teşkilatlanma başlatan örgütün sikke basamayacağı düşünülmemektedir. O dönemde basılan pek çok sikke bulunmaktadır. Hatta sikkelerde yer alan Hz. Ali'yi temsilen bastıkları üçgenin ahilere ait olduğu düşünülmektedir (TCMB, 2011, ss. 115-116; Köse, 2010, s. 17). Yardım sandıkları, vakıflar ile ihtiyacı olanlara faizsiz finansman sağlama faaliyetleri ve yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Aslan, 2013, s. 11).

4.5.4. Galata Bankerleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük sermaye sahibi olup bankası olmayan kişilere banker denilmekteydi. Galata'da yerleşik olup 19. Yüzyılda bankerlik işletmelerini kuran, gayrimüslim sarraf/banker/bezirganlar İstanbul'da Bizans Dönemi'nden itibaren kıymetli maden pazarlayan, faizle para kazanan tefecilerin uzantıları şeklinde yaşamaktaydılar. Galata bölgesinde yerleşik olduklarından burada çalışan bankerlere "Galata Bankerleri" denilmiştir. Devlet zor dönemlerine girdiğinde Osmanlı'nın iç borç ihtiyacını karşılamış ve büyük kredileri kefile bile ihtiyaç duymadan verecek kadar güç kazanmışlardır. Öylesine güçlenmişlerdir ki devlete borç vermenin ötesinde devlet adamlarıyla bireysel parasal ilişkiler kurmuş, Osmanlı dış borçlarına aracılık yapmış, XIX. yüzyılda borçları yüzünden krediye sıkça ihtiyaç duyan Osmanlı faizle borç bulmak zorunda kaldığında bankerler istedikleri faiz oranlarını belirleyecek güce ulaşmış, bazı yasal düzenlemelerde söz sahibi olmuş, önemli yerli işletmelerde (su hatları, belediyecilik, vapur işletmeciliği gibi) büyük görevler almışlardır. Galata Bankerlerinden bazıları; Camondolar, Baltazziler, Lorando Bernard Corpi, Georgi Tubini, Zanni Stefonvich, Shiliz-zi Glavani, Eustache Evyenidis, Raoul Crespin, George Zarifi, Mısırlıoğlu Bogos Bey ve Köçeoğlu Agop önde gelen ailelerdendir (Özel, 2017).

4.5.5. Osmanlı'da Para Vakıfları

Osmanlıda bankacılık alanında en bilinen uygulama XV. yüzyıl vakıf geleneği olmaktaydı. Hem sosyal hem ekonomik yönden kalkınma sağlayan vakıflar, gelir payı bölüşümünde adaleti sağlamaya yönelik faaliyet yapmaktaydı. Para vakıfları (Nükûd-ı Mevkûfe) hem girişimciye gereken faizsiz kredi finansmanın sağlanması hem de işlemden elde edilen gelirin hayra harcanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Bölge entegrasyonu zayıf kalan köy pazarlarındaki dükkân ve ambarlara yaptıkları yatırımlarla pazarların sayısının artması, yerel ticaretin canlılığını göstermektedir (Türkoğlu, 2013; İnalcık ve Quataert, 2006, s. 616). İlk vakıf olan Fatih Sultan Mehmet Han'ın kurduğu 24 bin altın tutarındaki para vakfının geliri yeniçerilere bağışlanmaktadır. 1456-1551 yılları arasında İstanbul'da kurulmuş 1161 vakfın çeşitli amaçlarla yardım faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Yine İstanbul'un et talebini

karşılamak için Kanuni Sultan Süleyman kendisinden önce de bu işle uğraşan vakıfları birleştirerek 698 bin akçelik bir vakıf kurmuştur. Bu vakfın gelirleri İstanbul'daki kasaplara sermaye olarak verilmiştir. Sağlık, eğitim, ticaret, bayındırlık, güvenlik, kültürel ve dini hizmetlerin önemli bir kısmını yerine getiren gelişmiş para vakıf sistemine "vakıf-bankalar" demek mümkündür (Tabakoğlu, 2004, s. 29). Fonların işletilmesinde kullanılan yöntemler, İslami Bankacılık ürünleri olan karz-ı hasen, mudaraba, murabaha, bidâa, bey işlemi (mal rehni ile borç) ve yaygın olarak muamele-i şeriyye yani kanuna uygun işlemleri kapsayan usul (daha sonra murabaha ve muamele olarak isimlendirilen) ürünleridir. Gemi ve kervanlarla uzak ülkelere giderek ticaret yapan tüccarların faydalandığı murabaha usulünde piyasa rayiçlerine göre yıllık %10-15 oranlarında kâr kısıtlaması uygulanmasıyla ekonomide uzun vadeli istikrar sağlanmıştır. Yine tüccarların faydalanması için yasal faizlere %15'e kadar izin verilmekte ve sağlanan gelir tıpkı vakfedilen kâr gelirleri gibi dini ve sosyal hizmetler için kullanılmaktadır. Aslında kredi teşvik edilmemekte, riba ortamı asgari seviyede tutulmak istenmekte ve esnafın kendi işyerini açmasıyla öz sermayesini artırması gibi katılım (reel piyasa) faaliyetlerinin desteklendiği görülmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde resmi faiz hadlerinin üzerine çıkarak %20-50 arası faiz uygulayan tefecilere rastlanmaktadır (Tabakoğlu, 2004, ss. 29-30). XVII. yy. sonrası para vakıflarından daha çok faydalanan kesimler büyük sanayi kuruluşları değil, aşçı, bakkal, börekçi, berber, demirci, ekmekçi, saatçi, şerbetçi, yaycı gibi küçük boy esnaflar şeklinde göze çarpmaktadır. Aldığı borcu ödeyebilecek güçte olmasına dikkat edildiği de görülmektedir. Ek olarak hayır ve yardım amaçlı uygulamalara rastlanmaktadır. Kişiler gelir seviyesi ve mevkilerine göre kervansaray, yol, köprü, medrese, kapalı çarşı gibi eserler inşa ettirmekteydi. Zengin kişinin kırılan ve bozulan eşyanın bedelinin ödenmesi amacıyla vakıf kurarak, ödeyecek gücü olmayan hizmetkârın kırdığı vazo için para bırakması gibi incelikli uygulamaları da bulunmaktadır (Ayverdi, 2016, s. 42; Gürsoy ve Yağcı, 2019, s. 49). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda 20.000'e yakın vakıf varken, nakit para vakfının caiz olup olmadığı tartışmaları altında Cumhuriyet'e 5859 adedi miras kalmıştır. Bu uygulamaların günümüz katılım bankacılığı uygulamaları olduğu görülmektedir (Döndüren, 2008, s. 4; Türkoğlu, 2013, ss. 189-194; Tabakoğlu, 2016, s. 193; Gürsoy ve Yağcı, 2019, ss. 51-59).

Para vakıfları; sayıları binleri bulan, çağın şartlarına göre çok kapsayıcı, devletin yükünü hafifleten, doğumdan ölüme kadar yapılan sosyal harcamaları gerçekleştirerek gelir dağılımının daha adaletli dağılımını sağlayan aynı zamanda faizlerin düşmesine yardımcı olan, halkın tüm kesimine hitap eden, ekonomilerde âtıl üretim sorunu taşıyan kamusal malların tedariği sorununu çözen ve istihdamı artırıcı etkiler gibi ekonomiye pek çok etkide bulunan kurumlardır. Bu deneyimler aslında kapitalizmin, pek çok ülkedeki negatif yansımaları olarak görünen adaletsizlik, fakirlik, açlık, gelir adaletsizliği, çevresel sorunlar ve sürdürülebilirlik konularında çözümler sunmaktadır (Gürsoy ve Yağcı, 2019, ss. 47-60).

4.5.6. İstanbul Bank-ı Dersaadet (Banque de a Constantinople)

Osmanlı'da bankacılık faaliyetlerinin başlangıcı olarak, İstanbul'un fethi sonrası Avrupa ekonomisi ile Osmanlı ekonomisinin tanışması olayı kabul görmektedir. Akdeniz ve Karadeniz bağlantılı İstanbul'da ticaretin göbeğinde bankalar ve bankerler vardı. 1847'de İngiliz sterlinine karşı Osmanlı parasının değerini sabit tutmak için Osmanlı dış borç ödemelerinin düzenlenmesi adına iki Galatalı bankere, Bank-ı Dersaadet kurmaları için imtiyaz verilmişti. Böylece Türkiye'nin ilk bankası olan İstanbul Bankası kurulmuştur (Kınalı, 2012, s. 8).

4.5.7. Osmanlı Bankası

Osmanlı'da bankacılık faaliyetlerinin başlangıcı diğer bir görüşe göre 1856 yılında Fransız ve İngiliz ortaklığıyla kurulmuştur. Osmanlı Bankası sonrası 1875'e kadar devletin kredi ihtiyacını karşılamak için on bir yabancı sermayeli banka kurulmuştur. Bunların en önemlisi modern anlamdaki ticaret ve mevduat bankası olarak kurulan Osmanlı Bankasıdır. 1863 yılında Bank-ı Şahane-i Osmani adını alarak emisyon bankası vasfını kazanmıştır. Yani Devlet Bankası niteliği kazanmış, banknot çıkarma imtiyazına/tekeline sahip olmuştur. O nedenle bu bankaya Osmanlı Merkez Bankası denilmektedir. 2001 yılında Garanti Bankası'na devredilmiştir. Bunu 1863'te Devletin ilk ulusal bankası olan Ziraat Bankası'nın kuruluşu izlemiştir (Kınalı, 2012, ss. 9-11).

4.5.8. Adapazarı İslam Ticaret Bankası

1913 yılında Osmanlı'nın ve dünyanın ilk İslami bankası olan Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Banque Islamique D'ada-Bazar) kurulmuştur. Komandit şirket olarak kurulan banka 1919'da anonim işletme haline geçerek 1937'de Türk Ticaret Bankası A.Ş. ünvanına sahip olmuştur. Türkiye'nin ilk özel milli bankasıdır. Temel amacı faizle borç verenlere karşı çiftçiyi ve esnafı koruyarak onlara faizsiz kredi vermektir. Bunun dışında Osmanlı vakıfları gibi sosyal hizmetler yaptığı görülmektedir. Örneğin Eminönü'nde yayalar için üst geçit yaptırması gibi. Bir banka adında ilk kez "İslami" ibaresi geçmektedir. 1926 yılı İdare Meclisi Raporunda; 1913 yılında Hıristiyanların, bankalarının Adapazarı Bankasından ayrı tutulmaları için, bankamızın ünvanına getirilen İslam sıfatına diye devam eden bölüm bulunmaktadır. Daha sonra rakipleri azalınca bankadaki İslam ibaresi de kaldırılmıştır. Nihayet on iki sene içerisinde 1472 kuruşluk bin adet hisse senedini piyasaya sürerek 13.629,69 Osmanlı Lirasına sahip mütevazi bütçeyle kurulmuştur. Mütevazi oluşumuna rağmen Birinci Dünya Savaşının güçlüklerine göğüs gerebilmiş ve varlığını korumuştur. 2002 yılında feshedilen ve yetkileri alınan banka, katılım faaliyetlerinin Türkiye'deki ilk oluşumudur. Ancak Türk Ticaret Bankası A.Ş. adını aldıktan sonra Cumhuriyet tarihindeki katılım bankaları arasında sayılamamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu boyunca 19 adet yabancı banka ve 26 adet milli banka kurulmuştur. Yerli sermayeli bankaların çoğunluğu yabancı bankalara karşı koyamayarak faaliyetini sonlandırmıştır (Kınalı, 2012, ss. 9-11; Aslan ve Özdemir, 2017, ss. 17-20; Oğuz, 2020; Kutluata, 2011, ss. 78-91; Ödeş, 2020, s. 19).

4.6. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

4.6.1. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Katılım Faaliyetleri

TCMB 2010 yılında, Devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) gibi teminat çeşitlerini artırarak katılım bankalarının sukuk ihraç edilebilmesi için Uluslararası İslami Likidite Yönetim Kurumu (IILM) kuruluşunda bulunmuştur. 2011'de katılım bankaları ile açık piyasa işlemleri ve bankalararası para piyasası işlem sözleşmesi imzalayarak, bankaların sermaye yönetimlerine katkı sağlamayı amaçlamıştır. 2016 yılında dini

açıdan katılım bankalarına uygun hale getirilmiş geç likidite penceresi repo olanağından bankalar yararlandırılmaya başlanmıştır. Böylece 2012'de hazinenin ve 2014'te IILM'nin ihraç ettiği sukukları toplamaya başlamıştır. 2013'te Sukuk (Kira sertifikaları) karşılığında katılım bankalarına repo imkânı sağlamış, 2015'te teminatların iskonto oranlarını düşürmüş, depo işlemlerinde DİBS ve sukuk bulundurma oranını %50'den %30'a düşürmüştür (Kazancı, 2019, s. 225-226).

Tablo 3.1.'de TCMB tarafından katılım bankalarına sunularak kullanılan ve kullanılmayan ürünler gösterilmektedir.

Tablo 3.1: TCMB'nin sunduğu ürünlerin katılım bankaları ile uyumları

TCMB PARA POLİTİKASI VE PARA PİYASASI ARAÇLARI		**Konvansiyonel Bankalar Tarafından**	**Katılım Bankaları Tarafından**
Zorunlu Karşılık Yönetimi		Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dini olarak (faizsiz ekonomi kurallarına) uygun görülmemektedir
Açık Piyasa İşlemleri	Kesin Alım/ Kesin Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen uygun
	Repo/ Ters Repo	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen tartışmalı
	Likidite Senedi İhracı	Uygulamada olmadığından kullanılmamaktadır	Uygulamada olmadığından kullanılmamakta ve dinen uygun değil
	TL Depo Alım/ TL Depo Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmamakta ve dinen uygun değil
Döviz Piyasası İşlemleri	Döviz Karşılığı Efektif Teslimi	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen tartışmalı bulunmaktadır
	TL Karşılığı Döviz Alım/Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen uygun
	Döviz Depo Alım/Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmamakta ve dinen uygun değil
	TL Depo Karşılığı Döviz Depo Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmamakta ve dinen uygun değil
Son Kredi Mercii İşlemleri	Geç Likidite Penceresi Depo Satım	Kullanılmaktadır	Kullanılmamakta ve dinen uygun değil
	Geç Likidite Penceresi Repo	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen tartışmalı
	Gün İçi Limit	Kullanılmaktadır	Kullanılmakta ve dinen tartışmalı bulunmaktadır

Kaynak: (Kazancı, 2019, s. 227).

Kazancı, (2019) yılındaki çalışmasına göre Merkez Bankası tarafından katılım bankalarına tanınan ürünler, Tablo 3.1.'de görüldüğü üzere faiz üzerine tasarlanmış konvansiyonel bankacılık ürünleridir. İslam endeksine uymayan nedenlerden ötürü katılım bankaları ürünlerin çoğundan yararlanamamakta, kullandığı kısımlar ise

tartışmalı ürünler olmaktadır. Kazancı çalışmasında bu ürünlere alternatif ürünler sunmuştur. Daha önce bahsettiğimiz İslami sözleşme türlerine uygun, genel olarak sabit getiri oranı belirlenmeyen, konvansiyonel bankaların da yer alabildiği; mudaraba, vekalet, teverruk, karz, icare, gelir ortaklığı sözleşme türlerine göre bankacılık ürünleri bulunmaktaydı. Bu ürünlerin yeni düzenlemelerle kullanılabilmesine ihtiyaç duyulduğu çalışmada tespit edilmişti. Merkez Bankasına likidite yönetiminde, katılım ürünlerinden iki tanesi mudaraba yatırımı ve tekaruz'u TCMB, bankalararası para piyasası işlemi olarak kullanabilecektir. Bir diğer ürün enflasyona endeksli karz sözleşmesidir, zorunlu karşılık işlemlerinde ve gün içi limitte Merkez Bankası tarafından kullanılabilecektir. Emtia murabahası yine zorunlu karşılık işlemlerinde, TL depo alımda, döviz depo alımda kullanılabilir. Bir diğer ürün olarak teminatlı murabaha yöntemi repo/ters repo işlemlerinde, TL depo satım işlemlerinde, döviz depo satım işlemlerinde, son kredi mercii işlemi olarak geç likitide penceresi depo satımında ve geç likidite penceresi repoda kullanılabilir. Bir diğer ürün İcare sukuk ihracı ve gelir ortaklığı senedi ihracıdır. Bu da açık piyasa işlemlerinden likidite senedi ihracı için kullanılabilir. Diğer ürünler katılım bankasında vekalet ve mudaraba yatırımı ürünleri; TL depo satımda ve döviz depo satımda, geç likidite penceresi depo satımında kullanılabilir. Merkez bankasında vekalet yatırımı ürünü; TL ve döviz depo alımı, geç likitide depo satımında kullanılabilir. Merkez bankasında taraflı tekaruz anlaşması; geç likidite penceresi depo satım ve gün içi limit işlemlerinde kullanılabilir. Murabaha yöntemiyle swap; TL depo karşılığı döviz depo satımında kullanılabilir (Kazancı, 2019, ss. 228-274).

Kazancı, (2019) yılı çalışmasına göre emtia (mal) murabahası TCMB'nın para politikası hedeflerinde kredi yoluyla aktarıma izin veren en etkin üründür. Bu yöntem Londra Metal Borsasının aracılığında İslami endekse uymayan sakıncalar içerdiği için 2019'da Türkiye'de kurulan Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) sayesinde uygun hale geleceği anlatılmaktadır. Bu borsa sayesinde tarım üretimi ve ürün fiyatlarının, yurt dışındaki gıda fiyatlarından daha az etkilenmesi ve yurtiçinde belirlenmesine katkı sunulacaktır. Emtia murabahası etkinliğini politika getiri oranından almaktadır. Sabit bir getiri oranı belirleme imkanını sunmaktadır. Emtia murabahası dışındaki tüm ürünlerde sabit getiri olanağı yoktur.

Geleneksel bankacılık işlemlerini yöneten Merkez Bankası, belirlediği politika faizine göre sermaye yönetimi yapmaktadır. Politika faizini ise gelecekteki enflasyon beklentisine göre belirlemektedir. Politika faizi belirlenen faiz koridoru aralığında günlük bazdaki ekonomik gelişmelerle banka tarafından düzenlenmektedir. Merkez bankasının ikili finansal sistemde yani hem katılım hem klasik sistemde kullanacağı araçlar ve erişebileceği amaçlar şu şekildedir. *Klasik bankacılık sisteminde:* Politika faiz oranı, likidite yönetimi, faiz koridoru, zorunlu karşılıklar araçlarıyla, fiyat istikrarını sağlama ve finansal istikrarı sağlama amaçlarını yerine getirecektir. *Faizsiz bankacılık sisteminde ise araçları:* Politika getiri oranı (enflasyon hedefi+ reel gayri safi yurtiçi (GSYİH) artışı), faizsiz likidite (sermaye) yönetimi, getiri koridoru (politika getiri oranının dalgalandığı koridor), faiz kazandırmayan zorunlu karşılıklar olarak *amacı* üretim artışıyla fiyat istikrarı sağlama, reel sektörü teşvik ederek finansal istikrar, büyüme ve paylaşımda adaleti sağlamak olacaktır (Kazancı, 2019, s.282). Merkez Bankası faizsiz getiri oranı, getiri koridoru, faizsiz zorunlu karşılıklar gibi ürünlerle katılım bankalarını geliştirerek, asıl görevleri olan reel sektöre dayanak olmalarını sağlayabilecek ve böylece istikrara katkıda bulunacaktır.

4.6.2. Türkiye'de Tam Teşekküllü Modelle Hizmet Veren Katılım Bankaları

Türkiye'de faaliyet gösteren banka türleri; yatırım bankacılığı, ticaret (mevduat/kredi) bankacılığı, kalkınma bankacılığı, katılım bankacılığı ve merkez bankası şeklinde görülmektedir. Diğer bankacılık türü olan, vergi cenneti dediğimiz, kuralların daha esnek olduğu ülkelerde bulunan kıyı bankacılığı ise ülkemizde bulunmamaktadır.

Türkiye'de İslam Bankacılığı sistemi, 1913 yılında kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası adıyla ilk defa faaliyete geçtiğinden bahsetmiştik. Faizsiz bir bankanın kurulmasına izin vermeyen kanunlar düzenlenerek, 1983'te 7506 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Özel Finans Kurumlarına (ÖFK) ilk yasal zemin hazırlanmıştır. 1983 sonrası faizsiz bankaların TCMB ile ilişkileri başlamıştır. Fakat ÖFK'lar bankacılık hizmeti sunmasına rağmen bankalardan farklı tutulmaktadır. Daha sonra banka statüsü kazansalar da isimlerinde banka kelimesi geçmemesi sıkıntı oluşturunca 2005 yılında Bankacılık Kanunu düzenlemesiyle Türkiye'ye "Katılım Bankaları" statüsü kazandırılmıştır. 2006 yılında katılım bankaları arası iş birliğini

sağlamak üzere Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) kurulmuştur (Kazancı, 2019, s. 94-95; Şahin, 2007, s. 4). Sektör, 1975 yılında Devlet Sanayi İşçi ve Yatırım Bankası, 1983 Özel Finans Kurumları, 2006 Katılım Bankacılığı şeklinde gelişme göstermiştir (Yıldırım, D. Ç. ve Yıldırım, S., 2018, s. 2; Kaplan, 2020, ss. 94-95).

Faizsiz bankacılığın XX. yy. sonrası İslam ülkelerinde hayata geçirilmesinde, önceki yüzyıllarda tüccarlık yapan Yahudilerin sürüldüğü yerlerde faizsiz kredi vermesi, sistemin ilk uygulama sahasını oluşturmaktadır. Literatüre göre sistemin alt yapısını oluşturan mudara ve muşaraka'nın hukuki alt yapısını Hanefi hukukçular tamamlayarak, XI. ve XIII. yy'lar arasında Venedikli tüccarlar sistemi Avrupa'ya taşımışlardır. Mudaraba böylelikle İtalyan ve İspanyollar arasında önemli uygulama aracı olmuştur. Âtıl kalan Müslüman tasarrufları ile modern hizmetlerin birleştirilmesi ise Mısır'da 1963-1967 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu bankanın İslami kurallara uygunluğu tartışma yaratınca, ülkelerin çabalarıyla İslam Kalkınma Bankası faaliyete geçirilmiştir. Böylece katılım bankacılık alanındaki uygulamalar, Türkiye'nin 1975 yılında İslam Kalkınma Bankası (İKB) kurucuları arasında yer almasıyla başlamıştır. Türkiye 1984 yılında İKB'nin en büyük ortaklarından biri haline gelmiştir (Doğan, 2018, s. 1; Kaplan, 2020, ss. 94-95).

Türkiye'de ve dünyada faaliyet gösteren katılım bankaları tam teşekküllü bankalardır. Tamamen İslami bankacılık araçlarıyla hizmet verirler. Türkiye'dekiler Albaraka Türk Katılım, Emlak Katılım, Türkiye Finans Katılım, Kuveyt Türk Katılım, Vakıf Katılım, Ziraat Katılım Bankaları'dır. Bu katılım bankaları, toplam mevduatlar içinde 2006 yılında %3.47 paya sahipken bu oran 2016 yılında %5,58'e yükseltilmiştir (Şahin ve Tetik, 2020, s. 309; Yay, 2018, s. 126).

Dünyadaki 1526 katılım finansının 526'sını katılım bankaları oluşturmaktadır. İslam Kalkınma Bankası'nın Özel Sektörü Geliştirme Kurumu (ICD) tarafından yayınlanan 2020 yılı aralık ayı raporuna göre; Katılım bankalarının 1 trilyon 933 milyar dolar finansal varlığı vardır. Türkiye ise 63 milyar dolarlık varlığıyla dünya katılım finans sektöründe dokuzuncu sırada yer almaktadır (ICD Raporu, Aralık 2020). Türkiye'deki altı katılım bankası bankacılık sektörü aktiflerinde %7,2 ile 432 milyar 332 milyon

lira, toplanan fonda %9,3'lük payla 328 milyar 131 milyon liraya sahiptir. 2025 yılı hedefi %15'tir (İstanbul Ticaret Odası, 2021).

2020 yılındaki çalışmadan alınan verilere göre, İslami finansın dünyadaki en büyük ikinci enstrümanı sukuk ihracıdır. Türkiye %7,45 oranla dördüncü sıradadır. Âtıl varlıklardan faydalanmak için sukuk yapısını inceleyen Türkiye, iç piyasayı derinleştirme ve uluslararası borç piyasalarında daha maliyet etkin alternatif sukuk ihracı gerçekleştirmektedir. Aynı amaçla Endonezya kamu vakıfları destekli sukuk ihraç ederken, Türkiye de altın destekli sukuk ihracı yapmaktadır (Orhan, 2020, s. 31; TKBB, 2019, s. 69).

İslami finans sektörü araçlarından tekafülün dünya piyasa payı %13'tür. Türkiye'de katılım sigortası (tekafül) işletmeleri, TKBB gibi şemsiye kuruluş olan "Katsider" ile temsil edilmektedir. Katsider verilerine göre bu işletmeler; Neova Sigorta A.Ş. tam bankacılık modeliyle, Bereket Sigorta A.Ş. pencere modeliyle, Doğa Sigorta A.Ş. pencere modeliyle, Bereket Emeklilik ve Hayat A.Ş. tam bankacılık, Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. tam bankacılık, HDI Sigorta A.Ş. pencere modeliyle, Ziraat Sigorta A.Ş. pencere modeliyle, Unico Sigorta A.Ş. pencere modeliyle, Vakıf Emeklilik A.Ş. pencere modeliyle, Ziraat Hayat ve Emeklilik A.Ş. pencere modeliyle ve Groupama Emeklilik A.Ş. pencere modeliyle katılım sigortacılık hizmeti vermektedirler (Orhan, 2020, s. 32). Pencere modelli işletmelerde klasik sigortacılık yanında katılım sigorta hizmetleri de verilmektedir. İlk iki şirket olan Neova ve Bereket Sigortalar, sigortacılık sektörünün %80'ini elinde bulundurmaktadır (Orhan, 2020, ss. 31-32).

Türkiye'de diğer bir finans unsuru olan İslami fonların bankacılık payı %2,8'dir. Son senelerde sektördeki en büyük büyümeye sahip yapı olmuştur. Dünyadaki 1292 fon, %67,4 milyar dolarlık büyüklüğe sahiptir. Bunun yaklaşık %31'i Malezya'da, %9 İrlanda, %5,1 Lüksemburg, %5 ABD şeklinde sıralanmaktadır. Türkiye en büyük paya sahip ilk 11 ülke içerisinde değildir. (Orhan, 2020, s. 32).

BDDK 2020 verilerine göre katılım bankaları 227 milyar 510 milyon lira finansman sağlamış ve bunun %32,7'sini küçük ve orta boy işletmelere (KOBİ) kullandırmıştır.

Tüm bankacılık sektörünün %23,8'i olan oran, reel sektör ve katılım bankalarının sıkı ilişkisini yansıtmaktadır. Klasik (konvansiyonel) bankalardan daha fazla varlık alımını fonlamaktadırlar. Böylece ortaklıklar gelişmekte, yeni buluş ve teşebbüsler desteklenmektedir. Kaynaklarının bir kısmı ilk olarak döviz kazandırıcı hizmetlerin finansmanına kullandırılmak üzere dış ticaretin gelişimine destek olmaktadır. Moody's'e göre ilerleyen yıllarda İstanbul Uluslararası Finans Merkezi, büyüme adına önemli ve yeni bir katalizör haline gelecektir. Borsa İstanbul bu amaçla 2018 yılında katılım bankacılığı tahvil işlemlerini başlatarak katılım faaliyetlerini derinleştirmektedir. Katılım bankalarının net dönem kârı 2018 yılında 2,1 milyar TL iken 2019 yılında %16 artarak 2,4 milyar TL'ye çıkmıştır. 2019 yılı özkaynak toplamı ise 29,7 artış göstererek 21,8 milyar TL'ye yükselmiştir (İstanbul Ticaret Odası, 2021; TKBB, 2019, s. 61).

Eken ve Öztürk, (2019) yılı çalışmasına göre, 2010-2016 yıllarında Türkiye'deki katılım bankaları, diğer bankalara göre hızlı büyüme sağlıyorken yeterli pazar büyüklüğüne ulaşamamıştır. Bunun nedeni olarak katılım bankalarının, finans teorisine tezat risk-getiri paylaşımı yürütmesi gösterilmektedir. Finans teorisine göre yatırımcı, aynı risk düzeylerinde yüksek getirili ürünü tercih ederken, aynı getiri düzeyinde de düşük riskli ürünü tercih eder. Katılım sermayedarlarının özkaynak kârlılığı, mevduat bankalarına göre daha makuldür. Başka bir açıdan ise katılım hesap sahipleri, klasik hesap mudilerine göre daha yüksek riskle yatırım yapmalarına rağmen daha az kazanç (getiri) sağlamaktadırlar. Markowitz'in "Modern Portföy Teorisi" varsayımıyla incelenirse, katılım hesap mudilerinin banka ortağı gibi yüksek riskle/düşük getiriyle kâr zarara ortak olduğu, mevduat mudilerinin ise düşük riskle/yüksek getiriyle banka alacaklısı konumunda olduğu söylenebilmektedir. Bu da katılımın istenilen pazar payına ulaşmasını engellemektedir. Bu durumda katılımın yasal, kurgusal yapısının düzenlenmesi ve aynı risk seviyesindekilerin aynı getiriyi elde etmesi gerekmektedir. Böylece özkaynak karlılığı ile kâr payı getirisi farkı yakınlaştırılacak ya da eşitlenecektir. Getirilen model önerisine göre katılım hesaplarında, bankacılık ürünü olarak tanımlamak yerine açık uçlu fon şeklinde finansal yapılandırmaya gidilmesidir. Katılım hesap sahipleri "dar hissedar" olarak ve banka sahipleri "geniş hissedar" olarak daha dengeli ve adil şekilde (etik uygunluk)

tanımlanacaktır. Sonucunda katılım sermaye ve getirinin dengeli paylaşımı uygulamada da yer edinecektir (Eken ve Öztürk, 2019).

4.6.2.1. Ziraat Katılım (2015)

Sermayesinin tamamı (%100) devlete ait katılım bankası olup ödenmemiş sermaye tutarı 1.750.000.000 TL'dir. Türkiye'de 104 şube yurtdışında ise bir şubeye sahiptir (Ziraat Katılım, 2021). 2021 yılı ilk çeyreğinde 7 adet sukuk (kira sertifikası) ihracı gerçekleştirmiştir. Aralarında ilk kez yapılmış olan enflasyona endeksli kira sertifikası da bulunur. Bu ihraçlardan 2,7 milyar lira fon sağlamıştır. Ziraat katılım bankası 2015 yılından beri nitelikli yatırımcılara, 79 adet kira sertifikası ihraç ederek toplan 28 milyar liralık işlem yapmıştır. 2021 yılı ilk çeyreğinde 125 milyon lira kâr elde etmiştir. Türkiye ekonomisine sağladığı toplam finansman 62,9 milyar liradır. Bankanın 2021 ilk çeyreğinde geçen seneye göre %5 büyüyerek 63,6 milyar liraya ulaşmıştır. 2019 itibariyle 30.803.790.000 TL, net kârı 386.190.000 TL gerçekleşerek 88 şube ile hizmet vermektedir. Türkiye'nin 2019 yılı en yüksek net kârına sahip (516,7 milyon TL) ikinci katılım bankasıdır. 2018 yılına göre net kârını en çok artıran (%60) birinci banka olmuştur. Kuveyt Türk %28 artıran ikinci bankadır (Türk Yunus, 2021; Kaplan, 2020, s. 96; TKBB, 2019, s. 61).

4.6.2.2. Vakıf Katılım (2019)

Ortaklık yapısı %99 Vakıflar Genel Müdürlüğü, %0,25 Beyazid Han-ı Sani (II. Beyazit) Vakfı, %0,25 Mahmud Han-ı Sani Bin Abdülhamid Han-ı Evvel (II. Mahmut) Vakfı, %0,25 Mahmud Han-ı Evvel Bin Mustafa Han Vakfı (I. Mahmut) ve %0,25 Murad Paşa Bin Abdusselam (Murat Paşa) Vakfı'ndan oluşan devlet destekli kamu katılım bankasıdır. Sermaye Tutarı 5.720.000.000 TL'dir. Türkiye'de 98 şubesi bulunmakta ve kamu sermayesi ile kurulan ilk katılım bankasıdır. 2019 yılı aktif toplamı 27.198.135.000 TL ve net kâr 254.071.000 TL ile 97 şube kapsamında hizmet vermektedir. 2019 yılında en yüksek net kâra sahip dördüncü katılım bankasıdır (324,9 milyon TL) (Vakıf Katılım, 2021; Kaplan, 2020, s. 96; TKBB, 2019, s. 61).

4.6.2.3. Emlak Katılım (2019)

Sermayesinin tamamı Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı'na ait devlet destekli katılım bankasıdır. Sermaye payı 2021 itibariyle 750.000.000 TL'dir. 2019 itibariyle aktif toplamı 6.181.234.000 TL ve net kârı 28.562.000 TL'dir. 1 şube ile faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin 2019 yılında en az net kâra sahip ve faaliyetine Mart 2019'da başlayan katılım bankasıdır. Net karı 45 milyon TL'dir. Faizsiz finans konusunda danışmanlık hizmeti vermektedir (Emlak Katılım, 2021; Kaplan, 2020, s. 96; TKBB, 2019, s. 61).

4.6.2.4. Albaraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş.

1984 yılında kuruluşunu tamamlayarak 2021 ilk çeyrek itibariyle ortaklık yapısı %62,12 yabancı ortakların, %36,02 halka açık kısmın ve %1,86 yerli ortakların payı şeklinde özel ticari bankadır. 2019 yılı aktif toplamı 46.295.214.000 iken net kârı 11.465.000 TL'dir. Banka 230 şube ile hizmet vermektedir. 2019 yılı en yüksek kâra sahip beşinci katılım bankasıdır (63,4 milyon TL) (Albaraka Türk, 2021; Kaplan, 2020, s. 95).

4.6.2.5. Kuveyt Türk Özel Finans Kurumu A.Ş.

1983 tarih ve 831/7506 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuş özel banka ve anonim şirketidir. Sermayesinin %62,24'ü Kuveyt Finansa, %18,72'si Vakıflar Genel Müdürlüğüne, %9'u İslami Kalkınma Bankasına, %9'u Wafra Uluslararası Yatırım Şirketi'ne ve %1,04'ü diğer ortaklara aittir. Ortak Kuveyt Finans faizsiz kurumlar arasında dünyada birinci sırada yer almaktadır. Yurtdışında pek çok şubeye sahip banka; tekstil, emlak, metal sektörlerinde yatırıma yönlendirici ve istihdam sağlayıcı rollerde bulunmuştur. (Kuveyt Türk, 2021).

2019 itibariyle toplam aktifleri 95.860.200.000 TL ve net kâr 777.496.000 TL olmak üzere 425 şube olarak hizmet vermektedir. Türkiye'deki katılım bankaları içinde, 2019 yılında en yüksek net kâra sahip bankadır. Net kârı 1,109,8 milyon TL'dir (Kaplan, 2020, s. 95; TKBB, 2019, s. 61).

4.6.2.6. Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.

Anadolu finans, family finans gibi kurumların birleşmesiyle kurulmuştur. Ev tekstili, mobilya, kablo gibi çeşitli faaliyet alanlarında çalışan Boydak grubuna ve Ülker grubuna ait kurumdur. 2005 yılında ismi Türkiye Finans Katılım Bankası şeklinde değiştirilmiş özel ticari bankadır. 2008 yılında %60'lık hissesini, Suudi Arabistan'ın en büyük bankası The National Cemmercial Bank almıştır. 2021 yılı ortaklık payları %67,03 The National Cemmercial, %22,40 Diğer Ortaklar, %10,57 Gözde Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A. Ş'ye aittir. 2019 itibariyle toplam aktifleri 50.630.730.000 TL net kârı 200.606.000 TL olarak gerçekleşerek 310 şube ile faaliyet göstermektedir. 2019 yılı net kârı 378,2 milyon TL ile en yüksek kâra sahip üçüncü katılım bankası olmaktadır (Türkiye Finans, 2021; Tuhan, 2014, s. 79; Kaplan, 2020, s. 96).

Türkiye'deki katılım bankacılık verilerine bakıldığında, altı katılım bankasının internet bankacılığı müşterisi 2017'de yaklaşık altı yüz bin iken 2019 yılında üç milyon altı yüz bine ulaşmıştır. İşlem hacminin ise üç yılda üç kat arttığı görülmektedir. 2010 yılında şube sayısı 607 iken 2019 yılında 1179 ile neredeyse iki katı artış bulunmaktadır.

4.6.3. Türkiye'de Pencere Modeliyle Hizmet Veren Klasik Bankalar

Türkiye'deki klasik (konvansiyonel) bankalardan hemen hemen hepsi farklı kâr oranlarında ve farklı üst limitlerde, müşterilerine faizsiz finans desteği sağlamaktadır. Faizli bankaların, faizsiz alışveriş yapan müşterilerine sağladığı bu imkâna *pencere modeli* denilmektedir. İslami endekslere uygunluk durumları tartışılır olsa da kira sertifikaları, gelire endeksli senetler, gelir ortaklığı senetleri, katılma hesabı, altın ve diğer kıymetli madenler, madenlere dayalı sermaye piyasası araçları, gayrimenkul sertifikası gibi piyasa araçları ile fon kullandırmaktadır. Bunlardan bazıları; Garanti Bankası, Akbank, Halkbank, Ziraat Bankası, Vakıfbank, İş Bankası, Denizbank, Odeabank, Türkiye Ekonomi Bankası ve Yapı Kredi Bankası'dır. (Türkiye Bankalar Birliği, 2021; Garanti Bankası, 2021).

4.7. KATILIM BANKALARI İLE KLASİK BANKA HİZMETLERİNİN PERFORMANS KARŞILAŞTIRMASI

Abedifar, Hasan ve Tarazi'nin (2016) yılı çalışmasına göre, geleneksel ve İslami bankalar birbirine tamamlayıcı rol oynayamazlar çünkü müşteriler ve yatırımcılar için birbirleriyle rekabet halindedirler (Abedifar, Hasan ve Tarazi, 2016, s. 199). Piyasada rekabet halinde görülebilen katılım bankalarının çalışmadan da görülebileceği gibi diğer bankalardan bazı farkları bulunmaktadır. Bu farklardan ilki katılım bankaları (KB) mal ticareti yaparken klasik bankaların para ticaret yapmasıdır. Katılım bankalarının bu ticareti kâr esasına dayanırken klasik bankalarınki faiz esasına dayanmaktadır. Katılım bankalarında getiri vade sonunda belli olurken bankaların getirisi baştan bellidir. Katılım bankaları İslam iktisadının ürünü iken klasik bankalar kapitalist iktisadi sistemin ürünüdür. KB'ları mal satarken bankalar mevduat toplayarak kredi satmaktadır. KB'ları ödemeyi satıcıya yaparken bankalar ödemeyi müşteriye yapar. Aynı zamanda KB'larında kaynakların verimli kullanımı sağlanır ve reel sektör finansmanı sağlanır bu da istihdamı artırmaktadır. KB'larına borçlanıldığında risk bölüşülür ama banka borçlanmasında risk kredi alana aittir. KB'larında finansal kiralama yapılabilir, şirket kurabilirler fakat bankalar finansal kiralama yapamazlar (Deran ve Özulucan, 2009). Yine KB'ları topladığı fonları faizsiz araçlarla reel ekonomiye kazandırırken bankalar topladığı fonları reel ekonomi dışında kaydi olarak da değerlendirebilirler. Klasik bankaların kredi karşılıklarını tutma yani piyasada alıcı ve satıcıyı buluşturma zorunluluğu yoktur. Kaynağını bilmedikleri harcama için kredi verebilmektedirler. Bunun için herhangi bir ticari belgeye gerek duyulmamaktadır. Paranın nereye harcanacağı ile ilgilenmezler. Fakat KB'ları yapılan ticareti fatura ve belgeleriyle hazırlar vergi gelirlerinin artmasını sağlayarak kayıt dışı ekonomi oluşumunu azaltmaktadırlar. KB'larının belgelenebilir mal ve hizmet sunma zorunluluğu varken bankaların yoktur. Yine KB'ları KOBİ'lere sağlanan üretim ve yatırım finansmanlarıyla ihracatın ve istihdamın artması sağlanmaktadır (Deran ve Özulucan, 2009). KB'ları bu özellikleriyle maliyeti düşürücü katkıda bulunurken bankalar maliyetleri yükseltici etkide bulunmaktadırlar. KB'ları etik, ekolojik ve sosyal kaygıların entegrasyonunu sağlar ve düzeltici müdahalede bulunurken bankalar ekolojik kaygılar gütmezler. KB'larının politikaları sadece halkı değil endüstrileri de genişletmelidir. Bu nedenle KB'ları gelecekteki sürdürülebilir politikalara uygun

yapılardır (Lehner & Pesendorfer, 2016, s. 43). KB'ları öz sermaye ile çalışırlarken bankalar yabancı kaynaklarla çalışma eğilimi göstermektedirler. KB'larında iflas, el değiştirme, zarar olayları çok nadir yaşanırken bankalarda sık yaşanmaktadır. Yine katılım bankalarında kaynak maliyetleri düşük ve mevduatları istikrarlıdır (Bitar ve diğerleri, 2019). Kriz sürecinde İslami bankalar zarara da ortak olarak işletmelerin ticaretten kopmamalarına destek olur. Zor dönemlerinde de teşebbüslere imkân sağlayarak firmaların kapatılmasını engelleyebilmektedirler. Klasik bankalar ise işletmenin zarar ettiği tespit edildiğinde verdikleri krediyi geri çekmek isterler ve tekrar kullandırmazlar. Bazı firmaların iflası ile bu durum sonlanmaktadır (Coşkun. 2008, s. 75; Lehner & Pesendorfer, 2016, ss. 42-43). KB'ları DİBS'lere yatırım yapılmaması ve büyük oranda mal alımı için finansman kullandırılması sonucu kredi portföyünün daha güvenli olmasıyla krizlere karşı daha dirençli hale gelmektedir. Oysa klasik bankalar DİBS'lere yatırım yapar ve krizlere daha dayanıksız hale gelebilmekte ve iflaslarıyla devletlere yüklü miktarlarda borç bırakmaktadırlar. Finansal krizlerden çıkışta KB'ları aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı noktasında verimli kullanım sonucu faizli bankalara oranla etkin ve hızlı performans sahibi olarak görülmektedir. Klasik bankalar ise net kârlılıkları açısından başarılı bulunmaktadırlar (Alada, 2018, Özer ve Şekeroğlu, 2017). KB'larının somut varlıklar üzerinde çalışması ve belirli faiz oranı yerine kâra ortak etme faaliyeti sonucu olarak krizlerden az etkilendiği düşünülmektedir. Kriz sürecinde körfez ülkelerindeki faizsiz bankacılık sektörünün; net kârlılık, özsermaye kârlılığı ve aktif kârlılıkta daha başarılı ve performansının yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Başarılı performansları ve iktisadi kalkınmayı hızlandırmasıyla katılım bankaları özellikle son yıllarda ilgi toplamaktadır (Çoban, 2016, ss. 13-15; Özkara, 2010, ss. 85-87; Güçlü ve Kılıç, 2020, s. 89; Doğan, 2013, s. 175; Alada, 2018; Akkaş, 2017, s. 6).

Katılım bankalarının işleyişine dair birtakım olumsuzluklar da bulunmaktadır. Katılım bankalarının sektördeki payının artırılması ve ekonomiye daha fazla katkı sağlaması adına atılması gereken bazı adımlar olabilmektedir.

Faizsiz bankacılık alanında faaliyet gösteren katılım bankalarının yatırımları çekmesini sağlayacak fintek (finansal teknoloji) araçlarının sayısının ve çeşitliliğinin çoğaltılması, modernizasyonu ve pazarlanması çalışmaları artırılabilir. Böylelikle faiz hassasiyeti taşınması ile tasarrufların yastıkaltı yapılması gibi nedenlerle âtıl durumda

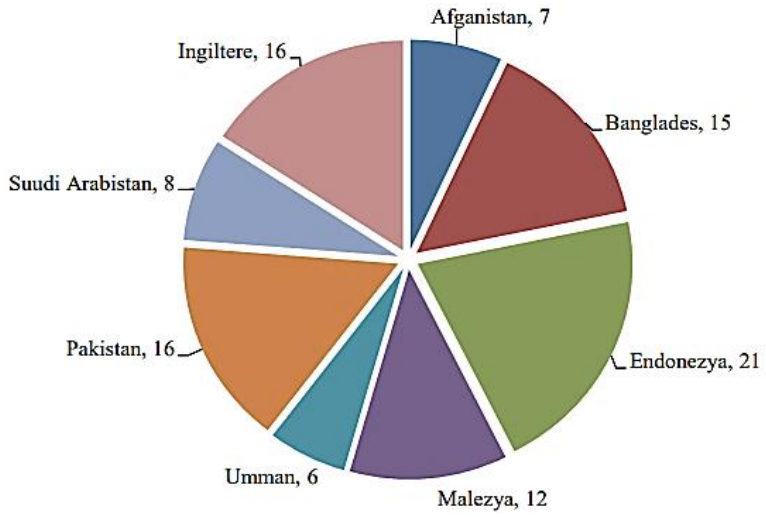
kalmış fonlar katılım bankaları sayesinde dolaşıma sokulabilecektir. Avrupa fintek endüstrisi diğer bölgelere göre daha organize durumda olmaktadır. Klasik bankalar da bu altyapı bakımından daha iyi sistemlere sahip bulunmaktadır (Demirdöğen, 2020; Öndeş vd., 2018). Katılım bankalarının klasik bankalara kıyasla temel sorunu likidite durumlarıdır. Likit aktiflerin toplam aktifler içerisindeki payının arttırılarak, bileşenin değerinin yükseltilmesi sağlanabilir (Bitar ve diğerleri, 2019). Katılım bankalarının finansman maliyetleri müşteriler tarafından yüksek bulunmakta ve doğrudan finansman ihtiyacının karşılanamaması, bankalara olan talebi düşürmektedir (Öndeş vd., 2018). Bankalar fintek hizmet ve ürünleriyle ilgili tasarruf sahiplerini bilgilendirilerek sisteme dahil edilmeli ve sisteme olan güveni artırmalılardır. Bazı Müslüman ülkelerdeki müşteriler bile sunulan farklı İslami bankacılık ürünleri hakkında net fikre sahip olmamaktadır (Güneş, 2015, s. 67; Raza, Shah and Khurshid, 2011, s. 6). Doğan, (2013) yılı çalışmasına göre katılım bankalarının, klasik bankalara kıyasla takipteki kredilerinde azalmaya giderek, kâr getiren kalemlerini artırması gerekliliği görülmektedir (Doğan, 2013). Müşterilerin şubelere gitmek yerine teknolojik araçları seçmeleri nedeniyle yurt içi ve yurt dışı şube ve personel sayılarını artırmaktansa teknolojik araçların geliştirilerek müşterilere hızlı, detaylı, yetkilendirilmiş, güvenli ve sıkıntısız bağlantı sunulması gerekmektedir (Doğan, 2018). Katılım bankalarının ATM sayıları artırılmalıdır (Öndeş, Sumer ve Şimsek, 2018). Uzun vadeli yerli ve uluslararası fintek ürünlerinin geliştirilmesi sağlanabilir. Bazı kaynaklarda çalışanlar tarafından şeriat uyumlu yeni işlem türlerinin anlaşılmadığı ve dokümanlarda karışıklıklar olabildiği belirtilmektedir. Bu konuda muhasebe politikaları ve denetim standartlarında tekdüzeliğin arandığı anlaşılmaktadır (Al-Askar, 2005). İslami bankaların şer'i denetlemelerine daha itinalı yaklaşılması ve müşterilerin bu bankalara güveninin sağlanması gerekmektedir. Özellikle faizli klasik bankaların, sunduğu faizsiz araçlara, çalışanların şer'i kuralları bilen vasıflı birey olmaması nedeniyle daha tereddütle yaklaşılması ya da itirazlara muhatap olunması gibi durumlar oluşabilmektedir. Bu konularda alınacak tedbirler bankacılığın gelişmesine kuşkusuz katkıda bulunacaktır (Raza, Shah and Khurshid, 2011, s. 6). Katılım bankalarının ortaklık prensibiyle yaygın faaliyet göstermesi beklenirken topladığı fonların ağırlıklı kurumsal ya da bireysel finansman destek yöntemiyle olması sisteme eleştirileri artırmaktadır. Kar-zarar ya da emek sermaye ortaklığı yöntemleriyle fon kullandırılırsa sisteme olan güven artabilecektir.

İktisatçıların bazısına göre kapitalizmde istikrarsızlığa neden olan, tam faiz politikası uygulamayan ülkelerin olmasıdır. Onlara göre ülkeler ya tam faiz uygulamalı ya da hiç uygulamamalıdır. Çünkü tam faiz uygulamadıkları taktirde faizsiz işlem yapan kesim faiz şartlarında ezilmektedir. Bu anlamda faiz koridoru bazı ülkelerde, ABD uygulamaları gibi tam gereken şekilde uygulanmadığında etkin sonuç alınamayabilir. Hoepner, Rammal & Rezee, (2011) yılı çalışmasına göre ülkelerin, tekli sistemle çalışma fırsatına sahip olmalarının, daha iyi bir finansal performans elde edilmesini sağlayacağı ifade edilmektedir. Bu anlamda literatürdeki çalışmalar, İslami bankaların da geleneksel bir bankacılık çerçevesi altında faaliyet gösterdiklerinde tam verimlilik seviyesinde faaliyet gösteremeyeceklerinin, verimliliklerinin azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla İslami yatırım fonları, Müslümanların çoğunlukta olduğu ekonomilerde diğer yerlere nispeten daha iyi finansal performans elde edebilir (Gedikli, 2016, s. 30; Anusara ve diğerleri, 2018, s. 124; Hoepner ve diğerleri, 2011, s. 7). Günümüzde tam faizsiz sistemle yönetilenlerin yanı sıra genellikle ülkelerin, kapitalizmden yarı kapitalizme doğru geçişi sürdürerek, İslami bankacılık paylarını artırdıkları görülmektedir. Faizsiz bankacılıkta pencere modeli, konvansiyonel bankalar tarafından yaklaşık 20 yıldır uygulanmaktadır. Solé (2007) yılı çalışmasında İslami pencereyi "müşterilerin yalnızca şeriat uyumlu enstrümanları kullanarak iş yapabilecekleri klasik (konvansiyonel) bir banka içindeki pencere" şeklinde tanımlamaktadır. Bağlı ortaklık yapısından farklı olan bu modelde klasik banka sermayesinden finansman sağlanmaktadır. İslami bankacılığa pencere açan klasik banka, piyasa değerlendirmesi yaparak yarı bağımsız ayrı bir bankaya tamamıyla ayrılmayı düşünebilir. Aynı zamanda az sayıda servisle, sınırlılık nedenli problemler yaşayarak sektörün karlılığının az olduğu yanılgısına sokabilir. Güney Doğu Asya ve Batı ülkelerinde pencere modelli faizsiz finansmana geçiş aşamaları görülmüştür (Solé, 2007).

Wasti, A. & Hodgins, P. (2013) yılı çalışmasında pencere sisteminin olumlu ve olumsuz yanlarını tartışmışlardır. Konvansiyonel bankanın deneyiminden yararlanmak, ilave işçilik ve teknik imkân ihtiyacı duyulmaması, insan kaynağı ihtiyacının az oluşu, prosedürleri deneyerek düzenleme, pilot çalışma modelleri oluşturma, likidite desteği sağlama gibi avantajları tespit edilmiştir. Bunun yanında konvansiyonel ve faizsiz bankacılığın benzer yanları risklerin düzenlenmesini

zorlaştırmakta, risklerin belirsizleşmesi zorluğu, karma yapıdan ötürü uluslararası standartları raporlama prosedürlerinde yaşanan güçlük, farklı yasal çerçeveler nedeniyle bağlı hizmetlerde belirsizlik yaşanması, bankalar bağlı olduğundan faizsiz finans kurulu altındaki sermaye yeterliği gereklilikleri Basel Sermaye Yeterlilik Standartlarını yerine getirmektedir. Ayrıca faizsiz pencere bankalarındaki şeriata uyum sorunları da tartışma yaratmaktadır. Faizsiz ekonomi üzerine çalışan Dr. Mozer Kahf, büyük şartlar sunularak faizsiz pencere bankalarının kabul edilebileceğinden bahseder. Banka yönetiminin ve fon kaynaklarının kamuoyuna duyurulması gerekmektedir. Sözleşmelerinde de faiz ya da ceza vermeden finansal kiralama (leasing) yapması gerektiğini belirtmektedir. Banka mevduatlarının söz verilen yahut dönüşü olmayan çek hesaplarında tahsilatı istenmektedir. Yine faaliyetlerin İslam kuralları çerçevesindeki projelerde kullanılması istenmektedir. Örneğin kumar ya da içki üzerine faaliyetlerde fonlar kullanılamaz. Faizsiz pencerelerin hazine bonoları için faiz ödememesini de belirtmektedir. 2010-2011 yılları arasında Bahreyn, BAE, Katar gibi ülkeler faizsiz pencere bankalarının oluşumunu yasaklayıcı kanunlar çıkarmışlardır (Wasti, A. & Hodgins, P., 2013; Wahab, 2019, ss. 16-19). Türkiye'de pek çok geleneksel (klasik) bankada pencere modeli bulunmaktadır. İslami pencere modelinde ülkelerin dağılımı Şekil 3.1.'de gösterilmiştir. İslami pencere uygulamasının yaygın oluşu göze çarpmaktadır. Afganistan'da faizsiz tam teşekküllü banka bulunmazken pencere sistemiyle 2019 yılında hizmet veren 7 banka bulunmaktadır. Diğer ülkelerde bu sayının arttığı görülmektedir.

Şekil 3.1: Pencere Modelinde Ülkelerin Dağılımı

Kaynak: (Wahab, 2019, s. 19)

4.8. İSLAMİ BANKACILIĞIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

Türkiye Katılım Bankaları hakkında Deloitte'nin 2014 yılında yapılan araştırmasına göre Türkiye'de katılım bankalarının tercih edilme nedenlerinde ilk sırada "çalışanlar ile sıkı ilişkiler" daha sonra "dini duyarlılığın yönlendirmesi" sonrasında ise sırayla "saygılı hizmet", "hayırsever çalışan" ve "bilgili, yetenekli personel" şeklinde sıralanmaktadır (Özdemir, 2019, s. 106). Türkiye'de katılım bankalarıyla ilgili önemli görülen diğer bir konu müşteri portföylerinin yaklaşık %30'unun katılım bankaları dışındaki faizli bankaların portföylerinde de olmasıdır. Buradan yola çıkarak %30'unun dini olarak faiz hassasiyeti göstermediği halde katılım bankalarını tercih edebileceği ya da faizli bankaların vadesiz hesaplarında, bireysel ödemelerde vs. işlem yapabilmiş olabilecekleri gibi sebepler de düşünülebilmektedir. %70 oran sonucunda ise müşterilerin ekonomik taleplerinin rekabette önemli bir etken olduğu, katılım bankalarının kazanmak için yönelebileceği ciddi kesimler ve potansiyel durumuna dikkat çekilmektedir (Özdemir, 2019, s. 107).

Literatürde yer alan çalışmalardan Bilman, (2020) yılı çalışmasına göre, Türkiye'de katılım bankalarının kredi hacmi genişlemesi, BİST işlem hacminde oluşan canlanmanın Granger nedeni olmakta aynı zamanda tersi yönlü ilişki de mümkündür. Yani BİST (Borsa İstanbul)'daki gelişim de Türk katılım bankacılığı sektörünün kredi hacmi büyüklüğündeki gelişmenin Granger nedeni olmaktadır. Çalışmada varılan bu önemli bulguya göre gündeme getirilen politika, Türkiye'de finansal gelişmeyi özendirmek amacıyla İslami bankacılık sektörünün önemli bir enstrüman olabileceği yönündedir. BİST işlem hacminin genişlemesini teşvik için yapılacak yasal ve kurumsal düzenlemeler ve toplum genelinde finansal okur-yazarlığın artırılması gibi gelişmelerle Türk İslami bankacılık kredi hacminde genişleme meydana gelebilecektir (Bilman, 2020, s. 367). Literatür çalışmalarına bakıldığında Türkiye'de, finansal okur-yazarlığın tabana yayılması bir yana dursun, İslami finans alanında yapılan akademik çalışmaların, Avrupa'da yapılan çalışmalara göre, sayıca çok yetersiz olduğu görülmektedir. Literatür taramaları ve yapılan çalışmalarda Avrupa'nın, İslami bankacılık/finans alanında her geçen gün araştırmalarının sayı ve kapsamını artırdığı görülmüştür (Şahin, 2020, s. 181). Dünyada ise İslam iktisadı ve finansı araştırmalarının özellikle son beş altı yıl içinde ilerleme hızı şaşırtıcı düzeyde artmıştır.

Buna nispeten dünyadaki üniversitelerde lisans ve yüksek lisans düzeylerinde akademik programlar açılmış, çalışma merkezleri kurulmuştur (Shafiq, 2019). İslami finans endüstrisi varlık büyüklüğü 2017 yılında 2 trilyon doları bulmuş ve %76'lık dilimi katılım bankacılığı, kalan kısmı hisse senedi ve sukuk piyasalarından oluşarak büyümelerini sürdürmektedir (Güçlü ve Kılıç, 2020, s. 89; Kartal, 2018).

Abedifar, Hasan ve Tarazi, (2016) yılında, 20 ülke üzerinden 1999-2011 yılları arasını inceleyerek İslami bankaların göreli önemini çalışmışlardır. Finansal derinleşme ve ekonomik refah arasında önemli pozitif ilişkiler tespit etmişlerdir. İslami bankacılık sektörü, tüm bankacılık sektörünü ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir. İslami bankalar, finansal dışlamayı azaltarak hizmetlerin daha geniş nüfusa ulaşmasını sağlayabilmektedir (Abedifar, Hasan ve Tarazi, 2016, ss. 198-199).

Köseoğlu ve Yücel, (2020) yılı çalışmasında katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli istikrarlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. 2005Ç4-2020Ç2 arası uzun dönem eşbütünleşme katsayılarına göre, sabit sermaye oluşu, katılım ve istihdam bankalarının kullandırdığı kredilerde %1'lik bir artış, ekonomik büyümede sırasıyla %0.715, %0.422 ve %0.021 artışa neden olmaktadır. Çalışmaya göre katılım bankalarından ekonomik büyümeye doğru (kısa ve uzun dönemli) tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunur. Böylece Türkiye'deki âtıl fonlar bankacılık sistemine kazandırılır. Bu yönüyle çalışmada katılım bankaları, geleneksel sistemin ikamesi değil tamamlayıcısı olarak görülmüş. İkinci bir öneri ise katılım bankaları yeni finansal ürün ve hizmetler sunarak kullanılmayan potansiyelini ortaya çıkarmalıdır (Köseoğlu ve Yücel, 2020).

Temir, (2020) yılı çalışmasına göre covid-19'un Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Türkiye'nin net dış borç ödeyen taraf olması, kısa vadeli sermayenin ülkeden çıkışı, oluşan döviz açığının yalnızca hizmet gelirleriyle karşılanabiliyor oluşu gibi sebepler, döviz rezervlerinin erimesine yol açmaktadır. Bu da iç piyasalarda oluşan küçük çaplı (belki ithal) taleplerin bile döviz kuru üzerinde baskı oluşturmasıyla sonlanmaktadır. Covid-19'un sermaye piyasası üzerinde oluşturduğu arz talep şoku; büyük oranda döviz kuru, emtia, ara mal, petrol fiyatı değişiklikleri gibi nedenlerle "enflasyon üzerinde" baskı yapmaktadır. Atılması

gereken en önemli adım, hükümetlerin finansal yapıdaki hareketliliği artırıcı girişimleri ve KOBİ'leri desteklemesidir. Sermaye piyasaları, üretimde düşük katma değerli yapıdan yapısal dönüşümle çıkıp sağlıklı bir işleyişe kavuşturulmalı ve KOBİ'lerin zarar durumunda dahi imalat sanayiine yönelik girişimleri desteklenmelidir (Temir, 2020, ss. 64-65). Bu da faizsiz sistemin nihai hedefleriyle uyumlu olmakta ve sistem için büyüme olanağı oluşturacaktır. Türkiye'de KOBİ'lerin katılım bankacılık ile desteklenmesi, covid-19'un taşıdığı yıkıcı sorunlara çözüm bulabilecektir.

Bir katılım enstrümanı olarak, 2019 yılında Türkiye'de lisanslı depoculuk sistemi olarak kurulan Türkiye Ürün İhtisas Borsasına (TÜRİB) bağlı olarak emtia (mal) murabahası ile riskli kredi verilmesi sağlanabilmektedir. Burada yapılan işlemler Tarım Kredi Kooperatiflerinin satın aldığı sözleşmeli hububat, baklagil, yağlı tohumlar, zeytin/zeytinyağı, fındık, pamuk, kuru kayısı ve antepfıstığı gibi tarım ürünlerinin lisanslı depolarda saklanmasıyla, bunların elektronik ürün senedine (ELÜS) dönüştürülmesi ve TÜRİB'de alım satımının sağlanması gibi işlemlerdir. İslami endekslere uygun kurulmuştur. Londra Metal Borsasının bu yerli kurum kurulmadan önceki faizli işlem etkisi, şimdi İslami finansmana uygun hale getirilmiştir. Türkiye gıda fiyatlarının yurtdışı ürün fiyatlarından etkilenme oranı bir nebze düşürülmüştür. Hakan Atilla yeni kurulmuş olmasına rağmen 2019 faaliyet raporunda TÜRİB'in 3 milyon tonluk alım satıma aracılık ettiğini bildirmektedir (*Bkz. Kazancı, 2019*). (TÜRİB Faaliyet Raporu, 2019; Kazancı, 2019, ss. 241-244).

TÜRİB Yönetim Kurulu Başkanı Sarp Kalkan bu konuda "Rakamlar elektronik ürün senedi piyasasının son iki senede %400'ün üzerinde büyüdüğünü gösteriyor. Bu artış hızı, TÜRİB'in sağlayacağı güven, lisanslı depo sayısındaki artış ve lisanslı depo sistemine dahil edilen ürün çeşidi arttıkça daha da ivmelenecek" şeklinde aktarmaktadır (TÜRİB Faaliyet Raporu, 2019, s. 8). Kurumun ulaşmak istediği nokta, tarım pay sahiplerinin bir araya geldiği, uluslararası sisteme entegre olmuş bir mübadele platformu olmaktır.

Dünyada İslami finans endüstrisi dört endüstri kolu üzerinden incelenmektedir. İslami bankacılık, İslami fonlar, sukuk ihraçları ve İslami sigortacılıktır. Türkiye 2020 *İslami*

bankacılıkta dünya ülkeleri arasında %2,6 pay ile yedinci sırada bulunurken, *kurumsal sukuk* ihracında Malezya'dan sonra ikinci ülke, *toplam sukuk* ihracında ise Malezya, Suudi Arabistan ve Endonezya'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. (2018 yılı kamu sukuku ihracında ilk dört ülkenin büyüklükleri; %32,82 Malezya, %31,94 Suudi Arabistan, %13,38 Endonezya ve %7,45 Türkiye şeklindedir (İslam İktisadı, 2020; Ergün, 2020, s. 92).

Hassan ve Aliyu, (2018) yılı çalışmasında Türkiye özelindeki finansal durumu araştırmıştır. Çalışmada, işgücünün milli gelire katılımının, banka performansıyla doğrudan bağlantılı olduğundan bahsedilmektedir. Yine ülkedeki nüfusun sosyo-ekonomik durumu banka performansına bağlanmaktadır. Bu nedenle düzenleyiciler, istihdam oranını düşürmemek için banka performansını gözetmek zorundadır. Aynı zamanda yöneticilerin, belirsizliğini azaltmak ve istikrarı artırmak amacıyla risk ve ödül sözleşmeleriyle çalışanlarını motive etmeleri önerilmektedir (Hassan ve Aliyu, 2018, s. 36).

Demirdöğen, (2020) yılı çalışmasında Avrupa fintek (finans-teknoloji ürünleri) endüstrisi Türkiye ve diğer ülkelere göre daha organize durumda bulunmuştur. Bu durum sektörün önündeki en büyük engellerden görülmektedir. 2008 krizinin ise kısmen bu sanal ürün piyasalarından dolayı patlak verdiği düşünülmektedir. Dünya'nın 2016'da GSMH'sı yaklaşık beş trilyon dolarken, finansal türevler ondan on katı büyüklükte hesaplanmaktadır. Burada temel gösterge "faiz" olmaktadır. Faiz, finansal piyasanın on kat hacimlenmesini sağlamıştır. Bu türev piyasaları gibi ikincil kazanç kapıları şer'i standartları sağlamadığı için faizsiz ekonomilerde kapalıdır. Fakat gelecekte düzenlemelerle birlikte açılacağı düşünülmektedir (Demirdöğen, 2020; Çolak, 2019). Fintekler büyük hacimli, kolay ve kesintisiz ulaşılan, şubesiz, bireye önem veren, kısıtlamasız ürünlerdir. Fintek kuruluşları; kart sistemleri, mobil ödemeler, robo-danışmanlar, akıllı kontratlar, varlık yönetimi, neobankacılık gibi bilgisayarlı altyapı hizmetleri sunmaktadırlar. Öte yandan fintekler denetime tabi olmadığı için ticari bilgilerine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Sağlanan organizasyon bütünlüğünde, kuşkusuz gelişmiş para piyasasına sahip Avrupa'nın klasik bankacılık altyapısının etkisi olmaktadır. Bu nedenle İslami finansal stabilizasyonda en gelişmiş ülke İngiltere görülmektedir. Londra borsası dünya finans

akışına yön vermektedir. Aynı çalışmaya göre İslami finans alanı konvansiyonel alana göre hızlı büyüse bile ikna edici boyutlara gelememiştir. İslami finansın sistemsel sorunları bulunmakta ve bazısını aşmak mümkün olmayacaktır. İslami finans ürünlerinin kendine özgü olmaması, konvansiyonel ürünleri taklit etmesi buna sebep olarak gösterilmektedir. Bu yüzden İslami finans kurumlarının açılımları önemli görülmektedir. Gelecekte finans dünyasını şekillendirecek ana girişimin fintek araçları olduğu düşünüldüğünden İslami finans sektörüne gereken açılım bu noktadan sağlanabilecektir. Böylece İslami Fintech'ler (fintekler) global piyasa kısıtından sıyrılabilecek, vahşi rekabetçi karlılığa gerek duymayacak, şubeleşme sorunu yaşamayacak, özgün ürün üretebilecektir. Blokzincir ve kripto paranın yükselişiyle bu alanda yapılacak yatırımlar, özellikle blokzincir uygulamaları sukuk alanında önemli açılımları daha sorunsuz hale getirmekte, farklı ihraçlardaki sorumlulukları netleştirerek pazarda hızlı büyümeye yardımcı olmaktadır. Mikrofinans yatırım fonu olan Blossom Finance 2018 yılında ilk blokzincir tabanlı sukuk olarak SmartSukuk'u uygulamaya sokmuştur. Ethereum akıllı sözleşmelerine bağlı bir platformda otomatik sukuk ihracı yapılır. Malezya yatırım hesap platformu, Bahreyn fintech körfezi, Dubai fintech kovanı ve İngiltere'de yeni başlatılan İslami fintech paneli, sektörü destekleyen girişimlerden bazılarıdır. Türkiye'de de organize olmuş İslami fintek endüstrileri dünya banka sıralamasında dikkat çekerken, gelişimine olan ihtiyaç devam etmektedir (Demirdöğen, 2020, ss. 470-471; TKBB, 2019, s. 71; Islamic Finance Outlook, 2020, s. 8).

5. BÖLÜM
DÜNYA FAİZSİZ FİNANS UYGULAMALARI

5.1. İSLAMİ BANKACILIĞIN GELİŞİMİ VE DENETİMİNİN SAĞLANMASI

Türkiye'de XX. yüzyılın son yarısından itibaren incelemeye alınan İslam iktisadı ve finansı, dünyada aynı yüzyıl başında ekonomi politik açıdan (tarihi, siyasi ve sosyolojik boyutlarıyla birlikte) incelenmekteydi. Bu tarihten önce de dünyada İslami finans araçlarının kullanıldığı görülür. İhtiyaç doğrultusunda geliştirilen patent sistemine dair ilk uygulamalar X. yy.'dan itibaren projelerini satmak yerine mudaraba yöntemiyle emek-sermaye ortaklığına gidilmesi şeklinde görülmektedir. 1950 sonrası ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve bazı ülkeler de bu sistemi kullanmışlar 1970'lerden bu yana "risk sermayesi" finansman yöntemine geçmişlerdir. Son çıkan teknolojiler için girişimciye finansman sağlayan bu kullanım şekli ile ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Kanada gibi ülkelerde risk sermayesi modeli ileri seviye teknoloji geliştirme için itici bir güç olmaktadır (Döndüren, 2008, s. 10; Orhan, 2020).

1970'lerde bugünün katılım bankalarını meydana getiren olay İslam Devletleri Dışişleri Bakanlarının toplanması ve 1974'te Cidde'de İslam Kalkınma Bankası'nın kurulması ile olmuştur. 1975 yılında yaşanan kritik bir gelişme sonucu dünyanın tam donanımlı ilk katılım bankası Dubai İslam Bankası ve geniş pazara sahip Kuwait Finance House gibi pek çok banka kurulmuştur. (Özdemir, 2019, ss. 48-49; Al-Askar, 2005, s. 2; Muscat, 2015, s. 21).

Mohsin 1987 yılı çalışmasına göre Uluslararası İslami Bankacılık Derneğince Suudi Arabistan'da 12 milyar dolar, Ortadoğu'da 40 milyar dolar tasarruf istif edilmiştir. Bu rakamlar Suratgar 1984 yılı raporunda da desteklenmektedir (Al-Askar, 2005, s. 4). Bu araştırmalar sonucu son otuz yılda büyümeye başlayan Uluslararası İslami Bankacılık Piyasası zamanla gelişmiştir.

1981 sonrasında yatırımların finansmanında yeterli gelmemeye başlayan İslam Kalkınma Bankası'nın yerine Müslüman ülkeler örgütlenerek Cenevre şehrinde *Dar*

Al-Mall Al-İslami Faisal Group isimli holdingi kurdular. Daha sonda *Dallah Baraka Grubu* kuruluşu ve bazı grupların bir araya gelerek *İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI)*'yı kurmalarıyla faizsiz finansman sistemleri dünyada yaygınlaşmıştır. Bu kuruluş bağımsız faaliyet gösteren faizsiz şirketleri belli standartlara kavuşturmak ve katılım bankacılığını geliştirme görevlerini yürütmüştür. Sektör 1994, 1999, 2001 ve 2007 krizlerinde gösterdiği dayanıklılık ile rakip konumuna gelmektedir (Özdemir, 2019, ss. 49-50).

İslami Finansın Standardizasyonu ve uygunluğunun denetlenmesi: Ülkelerin İslami standartları yerine getirmelerini sağlayan İslami finans kuruluşlarından ilki İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI)'dur. İslami enstrümanların yanlış yöntemlerle uygulanmasını engellemek, değişen topluma ayak uyduran modern uygulamaların İslam fıkhı ile uyumunu devam ettirmek amacıyla ülkeleri ideal muhasebe ve denetim standartlarına AAOIFI gibi kuruluşlar kavuşturmaktadır (Khalil, 2020, s. 66). Bir diğer kuruluş İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)'dir. Bu kurul 2002 yılında Malezya'da kurulmuştur. AAOIFI, faizsiz kurumlara finansal raporlamada en iyi standartları sunarken IFSB standartları, İslami ürünlerin risk tanımlaması, risk yönetimi, istikrar, girişimin desteklenmesi, gelişimin kolaylaştırılması gibi amaçlarla, riskin açıklanması ile ilgilidir. İkisi de şeffaflık ve iyi yönetişimi teşvik konularında benzer faaliyetleri de yürütürler (Avşar, 2019, s. 58). Bir diğer yapılanma İslami Bankacılık ve Finansal Kurumlar Genel Konseyi (CIBAFI)'dir. Dünya genelinde çalışarak, İslam bankacılık anlayışını yaygınlaştırmak ve sektörün ilerlemesini engelleyecek yanlış anlaşılma ve dezenformasyonları önlemeyi amaçlayan konseydir. Müşterilerin İslami bankacılık ve finans anlayışını geliştirmek için eğitim vermek, seminer sunmak, teknik yardım sağlamak, konferans vermek gibi faaliyetlerde bulunurlar (Iqbal ve Molyneux, 2005, ss. 61-62). Diğer kuruluşlardan biri İslam Kalkınma Bankası (IDB)'dır. Banka Suudi Arabistan'da 1975 yılında kurularak bünyesinde dört kurum barındıran çok uluslu bir kuruluştur. Bunlar İslami kalkınma, yatırım ve ihracat, özel sektör gelişimi ve İslami araştırma enstitü/kuruluşları olarak çalışmaktadırlar. Bankanın amacı üye ülkelerin ve Müslüman toplumların sosyo-ekonomik gelişimini sübvanse etmektir. Proje ve finansman destekleri sağlamak, üye olmayan Müslüman ülkelere fon sağlamak, doğrudan yabancı yatırımları özendirmek, ticaretin kapsamını artırmak, özel

girişimleri genişletmek ve modernleştirmek gibi faaliyetlerde bulunurlar (Avşar, 2019, ss. 57-58). Bir diğer yapılanma Uluslararası İslami Finansal Piyasa (IIFM)'dır. İslami finans piyasasında finansal araçlar için ikincil bir piyasa bulunmaması nedeniyle İslami bankalar daha büyük likidite riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Önceki tarihlerde bankalararası para piyasası yokluğu likitide yönetimini zorlaştırmaktaydı. Böylece İslami bankalar, geleneksel bankalardan daha büyük oranlarda likitide tutma zorunluluğu altında olarak olumsuz rekabetten etkilenmekteydi. Bu nedenle 2002 yılında Bahreyn merkezli olarak kurulan kurum, İslam sermayesinin ve para piyasalarının alt yapısını geliştirerek, pazarları teşvik etmiştir. Araçların sınır ötesi ticaretini teşvik eden, kâr amacı gütmeyen bir organizasyondur. Amacı aktif finansal piyasa geliştirmek, ikincil piyasa ticareti için enstrümanların yayınlanması ve belgelerin standardizasyonu için piyasa katılımcılarına kılavuzlar yayınlamaktır. Yeni İslami araçları ve ürünleri onaylamaktır. Endonezya, Malezya, Bahreyn, Sudan, Avrupa İslami Yatırım Bankası gibi çok sayıda ülke Merkez Bankası ve bölge bankalarından destek alarak yapıların, belgelerin, sözleşmelerin birleştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır (Avşar, 2019, s. 59; Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 62). Diğer son kuruluş ise İslam Ülkeleri Uluslararası Derecelendirme Ajansı (IIRA)'dır. Bahreyn'de 2002 yılında kurularak IDB (İslam Kalkınma Bankası) tarafından onaylı kuruluş, sermaye piyasalarının geliştirilmesine yönelik olarak dünya genelinde etik finansman adına derecelendirme notları ile güç sağlama amacındadır. Türkiye Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi kuruluşlar tarafından tanınmaktadır (Avşar, 2019, s. 59).

5.2. İSLAMİ BANKACILIK UYGULAMALARI

5.2.1. Pakistan

Faizsiz finans kurumları günümüzde yaklaşık 135 ülke ve 505 kurum ile faaliyetlerini sürdürmektedir (Kutval, 2017, s. 118). Faiz ile işlem yapmayan bankacılık sistemi 1955'te ülkede zekât toplanarak uygulanmaya başlanmıştır. Pakistan Cumhurbaşkanı 1979 yılında üç yıl içinde faizleri kaldırmak istediklerini açıklamıştır. 1985 yılından sonra hiçbir bankacılık şirketinin faiz kabul etmesine izin verilmemiştir. Daha sonra bu konuda pek çok girişim olsa da faiz kaldırılamamıştır. Ülkenin hisse senedi ve

sukuk piyasası "gelişmekte olan" bir seviyededir İslami bankacılık payını 2023'e kadar %25 oranına kadar çıkarmak istemektedirler (Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 58; Yıldız, 2019, s. 33; İSEDAK, 2019, s. 4).

5.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Faizsiz bankacılık üzerine gerçekleşen dönüşümler Orta Çağ döneminde İslam dünyasında mudaraba, Batıda ise commenda sistemini meydana getirmiştir. ABD 1980'li yıllar sonrası "risk sermayesi modeli (girişim sermayesi)" şeklindeki faizli işlem yapmayan, bankacılık uygulamalarıyla çok benzer sistemleri kullanmıştır. Risk sermayesi sisteminin (venture capital), "commenda"dan ortaya çıktığı ve mudaraba ile aynı kökten geldiği sıklıkla vurgulanan düşüncelerdendir. Bu tarihten önce ülkede yatırım ve konut finansmanı ile sınırlı kalan İslami finansal hizmetler verilmekteydi. ABD'de faizsiz işlem yapan Mutual Trust yatırım şirketi, Lariba Finans Kurumu, Rehberlik Finans Kurumları, JP Morgan gibi pencere hizmeti veren yapılar bulunmaktadır. Kurucusu ve yönetimi Müslümanlardan oluşan American Finance House Lariba bankası en yüksek hacimdeki kurumlardandır. İslami kurallara uygunluk konusuna çok önem vermektedir. Standart Chartered Bank, Maybank, Warba Bank, İtalyan bankası Intese Sanpaolo, Suudi şirket MASIC gibi bankalar olmak üzere 2019 itibariyle ülkede 25 İslami finans kuruluşu Amerika'da faaliyet gösterir (Yıldız, 2019, s. 34; Kaplan, 2020, s. 94; Ödeş, 2020, s. 17).

5.2.3. İran

1983 yılında İran, faize dayalı bankacılık sektörünü yavaş yavaş bırakarak tam faizsiz bankacılığa geçti. Bugün Sudan'dan sonra 34 banka ile en çok bankaya sahip olan devlet İran'dır. İran bankaları kâr ve zararını müşterilerine dağıttığı için 34'ü de bugüne kadar hiç zarar etmemişlerdir. Önceki yıllarda klasik bankaların İran'da uzun geçmişi vardır. Ekonomisinin İslami ilkelere göre düzenleneceğini ilan etmesiyle bugün İslami Bankacılık 3 ülkede uygulanmakta ve dünyanın %28,6'lık faizsiz finans payı ile birinci sırada yer alan ülkesi olmaktadır. Diğer ülkelerde İslami Bankalarla geleneksel bankalar yan yana kurulmuştur. Merkez Bankasının kâr ve zarar oranlarına taban ve tavan seviyesi belirlemesi de İran sistemini diğer ülkelerden ayırmaktadır.

Bunun yanında İran bankacılık sisteminde, iç ve dış şoklara karşı kırılganlığının azaltılması ve sistemin, reel sektör finansal ihtiyaçlarını daha etkin karşılaması için ciddi boyutta makro reformlara ihtiyaç duyulmaktadır. Performans eksikliği kısmen, İran bankacılık sisteminin geleceğini etkileyecek olan İslam bankacılığı eksiklikleriyle açıklanmaktadır. İran'ı %24,9 ile Suudi Arabistan takip etmektedir (İslam İktisadı, 2020; Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 60; Yıldız, 2019, s. 33; Afshari, 2020; Hoepner, Rammal & Rezee, 2011, s. 4; Wahab, 2019, s. 8; Al-Askar, 2005, s. 2; Ödeş, 2020, s. 11).

5.2.4. Endonezya

İslami endüstride büyük pay sahibi olan Endonezya'nın, 2016 yılındaki indekste 48 ülke içinden 6. sırada olduğu görülmektedir. İlk faizsiz İslam bankası olan Muamalat Bankası 1990'da kurulmuştur. Ülkede 2017 itibariyle, 13 tam teşekküllü banka, 166 İslami Kırsal Banka ve 21 İslami bankacılık penceresi bulunmaktadır. İslam iktisadı ülkede son on yılda hızla büyüyerek sistematik bir önem kazanmıştır. Yine de o dönemde İslami finans endüstrisi payı, geleneksel finans endüstrisinin piyasa payından daha küçük kalmıştır. Toplam bankacılık payının %5,3'ünü İslami bankacılık oluşturur. Endonezya sigorta piyasasının %6,2'si tekafül (faizsiz sigortacılık), tahvil piyasasının %11,8'ini sukuk aracı oluşturmaktadır. Endonezya'da İslami finans endüstrisi büyüme ve potansiyeli çok yüksek görülmektedir yine de finans pazarını küreselleştirme ve pazar payı konusunda Dubai, Malezya, Bahreyn, İran, Katar ve Suudi Arabistan'ın gerisinde kalmaktadır (İKAM Raporları, 2017, ss. 1, 3, 32-34).

5.2.5. Bangladeş

Dünyadaki dördüncü en büyük Müslüman ülke olan Bangladeş, İslam ekonomisi temelli finans sektörü ile 2019 yılı itibariyle, 1134 şubeden, tam teşekküllü 8 İslami banka, ana akım bankalarla birlikte faaliyet gösteren 44 İslami Bankacılık şubesi, 11 İslami sigorta şirketi ve 2 İslami banka dışı finansal kuruma sahiptir. Ülkenin İslami varlıkları, bankacılık sektörünün yaklaşık olarak beşte biri kadardır. Mudaraba vadeli mevduatlar toplam mevduatların önemli bir kısmını oluşturur. Ülkede İslami bankaların finansal performansı geleneksel bankaların performansından iyi

durumdadır. Bangladeş'te İslami bankacılık ve finansın büyük bir potansiyeli vardır. Fakat İslami bankacılık finansal altyapı eksikliği, somut yasal dayanak eksikliği, şeriat hukuku uzmanlarının yokluğu, İslami sermaye piyasasının eksikliği, Merkez Bankasının İslami araçları etkin kullanmaması, insanlarda araştırma merakı uyanmaması ve insanlarda farkındalığın bulunmaması gibi yetersizlikler görülmektedir. 2018 öncesi son on yılda İslami Bankacılığın hızlı büyümesi, finans, ekonomi gelişmeleri ve ulaşılabilir sosyal hedefler sunması, politika yapıcıların dikkatini çekmiştir. İslami bankacılık sürekli büyümesine rağmen nüfusun büyük bir kısmı hala bankasız kalmaya devam etmektedir (Kabir Hassan ve diğerleri, 2019, s. 2; Anusara ve diğerleri, 2018, ss. 119-121; Mahdi & Rahaman, 2020).

5.2.6. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)

Dünya İslami bankacılık oranı %8,7 olup dördüncü en gelişmiş faizsiz bankacılık ürünleri sunan ülke Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Ülkede faiz kısıtlamaları uygulanmaktadır. Ceza kanununa göre belirli oran dahilinde ticari alacak ve vereceklere faiz uygulanmakta fakat ticari olmayan borç ilişkilerinde faiz işlemleri yapılamamaktadır. Ticari düzeyde olmayan faiz borçlanmaları yasa dışı sayılmakta ve cezaya tabii olmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nin de aralarında bulunduğu Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ülkelerinde, 145'ten fazla finansal kuruluş bulunur. Bu kuruluşlar tüm İslami finans kuruluşlarının yaklaşık yüzde 40'ının Körfez ülkelerinde bulunduğunu göstermektedir. Devletler, dünya finansal varlıklarının %40'ını kontrol etmektedirler. İslami finansın geliştirilmesi konusunda pek çok rapor ve akademik çalışmaları bulunur (Akkaş, 2017; Kaplan, 2020, s. 93; Alandejani ve Asutay, 2017).

5.2.7. Malezya

Ülkede kırsal yerleşimlerde barınan Malaylılar, nakdinin çoğunu yastık altı saklama, kıymetli madene yatırma, toprak ve hayvan satın alma gibi geleneksel tarzda tasarruflar yaparak değerlendirmekteydi. Daha sonra sürdürülebilir ve İslami mevduat çeşitlerini sunan Tabung Haji oluşumu ortaya çıkarak ülkede sermaye akışını kolaylaştırmış ve sermaye değeri kayıplarını önleyecek girişimlerde bulunmuştur.

Sonucunda ilk İslami banka girişimleri görülür. 1993 yılına gelindiğinde de klasik bankaların şeriata uygun faizsiz ürünler sunabilmesinin önü açılır. 1997-1998 Güneydoğu Asya krizinin yıkıcı etkileri karşısında İslami bankacılık sektörü güçlendirilir. Geleneksel ve İslami bankacılığa sahip dünyadaki ilk ülke olarak, 2016 yılı küresel arenasında lider konumdadır (Muscat, 2015, ss. 22-25; Ghani, 2019, s. 14). İslami bankacılığın bankacılık içindeki payı 2006'da %16 iken 2016'da %33,2'ye yükselmiştir. 2006 yılı İslam mevduatlarının toplam bankacılık payı %14,7 iken 2016 yılında %27,9'a yükseltilmiştir. 2016 yılında 15,4 milyar ABD Doları olan uluslararası sukuk ihraç değerinin, %50,2'si olan 7,73 milyar ABD Doları Malezya tarafından gerçekleştirilirken, %8,2'si olan 1,26 milyar ABD Doları Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir (Yay; 2018, s. 127). Bankacılık, sermaye piyasası, sigorta işlemleri, banka dışı finans kurumları da dahil finans sisteminde türlü reformlar gerçekleştirilmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere İslam ekonomisinde sınırlı kaynakların aşırı kullanımını önleyici sosyal adımlar/tedbirler uygun bulunmaktaydı. Malezya, yeryüzü kaynaklarının aşırı kullanımından kaçınmak için geliştirdiği, "sürdürülebilir ve sorumlu yatırım sukuk planı" kapsamında yeşil sukuk ihracı için gerekli ekosistemin yaratılması projeleri geliştirmiştir. Bu kapsamda 2018 yılında beş yeşil sukuktan kazandığı 3,7 milyar ringgit ihraç büyüklüğün, 2,4 milyarlık kısmını yenilebilir enerji üretimine ve yeşil bina yapımının finansmanına kullanmıştır. Aynı yıl lisanslı İslami banka sayısı 16'ya ulaşmıştır (Rasid, 2020; Hoong vd., 2016, s. 4; Yay, 2018, ss. 125-127; Khalil, 2020; Mulkiaman, 2016, ss. 45-98; Şahin, 2020, ss. 52-53).

İslami bankacılıkta %11,1 oranla bugün, en gelişmiş İslami finans sistemlerinde dünya üçüncüsü olan Malezya, sukuk ihraçlarında diğer ülkelerden önde gelerek liderdir. Malezya'nın aralarında bulunduğu Güney-Doğu Asya ülkeleri, 303 milyar dolar sukuk ihracı yapmaktadır. Bunu 204 milyar dolar ile Körfez ülkeleri takip etmektedir. Ülke piyasası olgun seviyede, geliştirilmeye açık ve İslami fon yönetiminde güçlü bir ekosisteme sahiptir. Malezya'nın İslami bankacılıktaki bu gelişimi, Merkez Bankası ve hükümetin destekleriyle gerekli yasa ve kuruluşların oluşumuna bağlanmaktadır (İslam İktisadı, 2020; Yay, 2018; Barom, 2013; İSEDAK, 2019, s. 4).

5.2.8. Katar

1982 yılında Qatar Islamic Bank (Katar İslam Bankası) ile faizsiz işlemlere başlanmış ve 2005 yılında Qatar National Bank, Doha Bank, The Commercial Bank of Qatar, HSBC gibi konvansiyonel bankalara faizsiz enstrümanlar sunma yetkisi verilmiştir. 2011 yılında bu iki yönlü işlem yapabilen bankaların elinden birtakım yetkiler alınmıştır. Yeni İslami şube açma yetkisi, İslami mevduat kabul edilmemesi, faizsiz işlemler yapmamaları istenmiştir. Katar, araştırmacılara göre, yüzölçüm olarak küçük, küresel ve bölgesel ekonomi olarak büyük bir ülkedir. Son yıllarda İslami finans alanında gelişmiş bir sektörle iyi bir performans sergilemektedir. Körfez İşbirliği ülkeleri arasında öne çıktığını görmek mümkündür. Küresel finansın gelişiminde belirgin role sahip bu ülkelerin genel olarak İslami finans eğitiminde/akademik yazında güçlendirilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2019, s. 55; Akkaş, 2017, ss. 14-15, 34; Alandejani ve Asutay, 2017; Hassan ve Aliyu, 2018, s, 36).

5.2.9. Sudan

Sudan'ın finansal sistemi, İran ve Pakistan'ın ardından 1990 yılında İslamlaştırılmıştır. İlk İslami bankası olan Faisal İslam Bankası 1977'de kuruldu. Bankanın ilk İslami sigorta şirketini kurmasıyla, ülkede tekafül (İslami sigortacılık), savaş riskiyle mücadele etme ya da mahsul güvenliği gibi enstrümanlarla müşteri ihtiyaçlarına cevap vererek uzun ve derin bir geçmişe sahip olmuştur. 2014 yılında yine Sudan ikinci olarak ve Malezya birinci ülke olmak üzere kısa vadeli faizsiz bono (sukuk) düzenleyicisi olmuşlardır. Bu endüstride hala önemli fırsatlar sunmaktadır. Şer'i denetime uygun olarak yönetilen Sudan'da 853 şube ve 37 İslam bankası bulunmaktadır. 2018 yıl ortasında Sudan bankaları kâr marjı %69 civarlarında açıklanmıştır (Wahab, 2019, s. 7; Yesuf, 2017).

5.2.10. Kuveyt

Kuveyt anayasası 1980'de değiştirilerek BAE'nin faiz yasalarına göre düzenlendi. Belirli bir hadde kadar faize izin verilmekte üstü cezaya tabi tutulmaktadır. 1991 Körfez Savaşı öncesinde Kuwait Finance House Bankası 4 milyar dolarlık aktifiyle

dünyanın sayılı faizsiz kurumlarındandı. Banka sektöründe Körfez ülkeleri arasında Bahreyn ve BAE'den sonra Kuveyt 3. sıradadır. Kuveyt Finansal Kurumu ve Katar İslam Bankası da dahil edilerek bunlar dışında faizle işlem yapmayan banka bulunmamaktadır. Kuveyt hükümeti petrol bağımlılığını azaltmak için özel sektörü destelemek istemektedir (Yıldız, 2019, s. 32; Alhabashi, 2015, s. 285; Aslan, 2013, ss. 67-70; Alandejani ve Asutay, 2017).

Alhabashi, (2015) yılı çalışmasında, KOBİ (Küçük ve Orta boy İşletme)'lerin bu vizyonda anahtar olarak kullanabileceği ve sektörün İslam ekonomisiyle uyumundan bahsetmektedir (Yıldız, 2019, s. 32; Alhabashi, 2015, s. 285).

5.2.11. İngiltere

Batı ülkeleri arasında büyük faizsiz finansal pazarlardan biri olarak İngiltere, İslami bankacılıkta şeriat kurallarına uygun şekilde hareket etmektedir. Faizsiz bankacılık sistemini düzenleyen kanunlara sahiptir (British Embassy Bishkek, 2015, s. 3). İngiltere'deki kurumlar ve Ortadoğu'nun banka kurumları bir araya gelerek kritik bir finans merkezi kurmuş ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Ülkede ilk faaliyet gösteren kurum, konut finansmanı yapan Al Baraka olmuştur. Böylece Londra Metal Borsası, murabaha yöntemini esas alarak mevduatlarını işleten, 90'lardan sonra mudaraba yöntemiyle varlığa dayalı finansman yöntemini geliştirerek sukuk ihracına başlayan bir borsa olmuştur. İngiltere'de hükümet desteği ile global bir faizsiz endüstri geliştirilmiştir. Dünya İslami finans merkezi olma yolunda dikkate değer çabaya sahip Londra'yı, Hong Kong, New York ve ada ülkesi Singapur'un (Malezya ve Endonezya'ya komşu) takip ettiği buna nispeten Kuala Lumpur ve Dubai'nin daha yerleşik İslami merkezler olduğu görülür. 5 tam teşekküllü faizsiz bankası olan İngiltere'de 20'den fazla finans kurumu vardır (Şahin, 2020, ss. 140-141; Dzuljastri ve diğerleri, 2013, s. 1145; Hoepner ve diğerleri, 2011, s. 2).

Ülkede İslami finans eğitiminde dört meslek enstitüsü, yaklaşık 70 üniversite ve işletme okulu hizmet verir. İngiltere bu hizmetleriyle İslami finans eğitiminde dünyada liderdir. İslam iktisadında en çok tez yazılan ve araştırma yapan Durham Üniversitesi'ne sahiplik eder (Ahmid ve Ondes, 2019). İngiltere, yenilikçi anlaşmalar

konusunda da 2015 yılında ihracat kredi departmanı, Emirates Havayollarının dört Airbus A380 uçağı satın alımına, finansman sağlamak için 913 milyon dolarlık sukuk garantisi sağlamıştır. 2007-2015 yılları arasında fiyatı 51 milyar dolar eden 57 adet sukuk ihraç etmiştir. (British Embassy Bishkek, 2015, ss. 4-5; Hoepner, Rammal & Rezee, 2011, s. 2; Şahin, 2020, s. 56). Bugün İngiltere, Malezya ve Körfez İşbirliği Konseyine üye ülkeler dışında faizsiz finansın en önemli merkezidir. Faizsiz pencere hizmeti sunan, en yüksek banka sayısına sahip ülkelerdendir (Özdemir, 2019, s. 53; İslam İktisadı, 2020; Wahab, 2019, s. 20). İngiltere'de faaliyet gösteren İslam Bankalarının bazıları; İngiltere İslam bankası, Katar İslam Bankası, Avrupa İslami Yatırım Bankası, HSBC Bank, Pakistan Ulusal Yatırım Bankası, Riyad Bank, Suudi Amerikan Bankası, Arap Bankacılar Birliği, Habibsons Bank Ltd., Arab Bank Corp, Katar Ulusal Bankası, Arap Afrika Uluslararası Bankası, Bahreyn Ortadoğu Bankası, Halal Mortgages, Dallah Al Baraka'dır (Şahin, 2020, ss. 140-141; Dzuljastri vd., 2013, s. 1145; Hoepner vd., 2011, s. 2; Ainley vd., 2007).

5.2.12. Almanya

2015 yılına kadar ülkede İslami banka bulunmamaktadır. 2015 yazında ilk İslami banka kuruldu. Bu tarihten önce Türkiye'nin katılım bankası olan Kuveyt Türk (KT) Katılım Bankası 2004 yılında Manheim'de bir şube ile bankacılık faaliyeti göstermeye başlamıştır. Bunun dışında tam teşekküllü İslam bankası bulunmazken ülkede kuruluşu 2006 yıllarına dayanan faizsiz bankacılık kuruluşları/enstitüleri vardır. Kuveyt Türk 2015 yılından sonra tam lisans başvurusu kabul edilerek Almanya'nın ilk tam teşekküllü İslami bankası olmuştur. 2018 yılında geleneksel bankacılık hizmetleri yerine dijital bankacılık hizmetleri vermeye başlamıştır. Banka sorumluluk ve şeffaflık, faizsiz kredi, çok spekülatif olmayan operasyonlar, helal yatırımlar şeklinde kendini tanımlamaktadır. Deutsche Bank, Doğal Dünya Endüstri Grubu, ABC Uluslararası Bankası plc. Ve Tokyo Bankası-Mitsubishi UFJ, Ltd. Almanya'da faaliyet gösteren diğer İslam Bankalarıdır. Son yıllarda Avrupa ülkelerinde yayılmaya başlayan faizsiz finansman uygulamaları, ilginç bir büyüme ve yayılım göstermektedir (Allali ve Casper, 2017, ss. 5-6, 19; Şahin, 2020, s, 111, 119, 140-141; Kaplan, 2020, s. 93).

5.2.13. Fransa

Tam teşekküllü İslami bankalar bulunmaz. Ortadoğu'da kurulan Katar İslam Bankası ve La Banque İslamique se Developpe au Royaume Uni. İslami bankalarının iki şubesi burada faaliyet göstermektedir. 2008 yılında Fransa, İslami finansı daha açık hale getirmek ve Körfez ülkelerdeki yatırımcıları Paris pazarına çekmeye öncelik tanımıştı. Aynı yıl şeriat uyumlu fonlara ve Paris'te sukuk listelerine izin veren pozisyonlar yayınlanmıştır. Fakat en büyük Müslüman topluluğa sahip Batı Avrupa ülkesi Fransa, İngiltere'nin aksine, İslami finansın iç pazarda geliştirilmesinde pek ilerleme kaydetmemiştir (Şahin, 2020, s, 111; Grassa & Hassan, 2015, ss. 65, 73).

5.2.14. Suudi Arabistan

Dünyada payı %24,9 olan Suudi Arabistan'ın, kendi ülkesinde yaklaşık %70 ile gelişmiş bir İslam bankacılığı sistemine sahiptir. İran'dan sonraki en gelişmiş İslami bankacılık piyasasına sahiptir. Ülke yatırım ortamı, yabancı yatırımcı için borsa açılması, sağladığı İslami kredi piyasasına (sukuk) erişim potansiyeli ve halka arzlar, gelişmekte olan gayrimenkul, proje finansmanı gibi varlıklarda önemli atılımlarla büyümektedir. Sukuk ihracında Malezya'dan sonra en yüksek hacme sahip ikinci ülkedir (İslam İktisadı, 2020; Kaplan, 2020, ss. 92, 93). Dünyanın en büyük ikinci bankası Suud Al Rajhi Bank'a sahiptir. Ülkede faiz üzerine sert tedbirler uyguladıklarından faiz üzerine komisyon ücreti eklenmesi gibi uygulamalara rastlanır. Bankanın en yaygın ürünü leasing (kiralama)'dır. Faizsiz işlemlerin yaygınlaşması üzerine pek çok dünya ülkesiyle iş birliği içerisinde olan ülkede Dallah Grup da önemli faaliyetleri yürütmektedir (Özdemir, 2019, s. 54; Akkaş, 2017, ss. 16-19; Kaplan, 2020, s. 92).

5.2.15. Mısır

Mit Ghamr, Nasr Sosyal Bankası, Uluslararası Yatırım ve Kalkınma İslam Bankası gibi faizsiz hizmet veren bankalara sahip olup, 1977'de %51 hissesine Mısır'ın ve %49 hissesine Suudi Arapların sahip olduğu Faisal İslam Bankası kurulmuştur. Mısır'da faiz sınırını geçmemek üzere faizli işlemlere izin verilmekte ve geleneksel bankacılık

ile ona alternatif olarak katılım bankacılığı hizmetleri verilmektedir. Mısır için katılım bankacılığının oynadığı kritik rol üzerinde durulur. 2019 yılında Mısır'da faaliyet gösteren 40 bankadan üç tanesi tam teşekküllü İslami bankadır (Özdemir, 2019, s. 55; Kaplan, 2020, s. 92).

5.2.16. Diğer Ülkeler

Bu ülkelerden ayrı olarak bazı ülkelerde faizsiz finans sistemi bulunmaz. Bu ülkelerden biri Hindistan'dır. Merkez Bankasının 2016 yılında İslami bankacılık işlemleri için talebi olduğu halde ülkede faizsiz bankacılığa izin verilmemektedir. Diğeri Etiyopya'dır. Ülkede tam teşekküllü İslami kurallara uygun bir finans kuruluşu yoktur. Faizsiz bankacılık pencere sistemleri uygulanmaktadır. Yapılan araştırmalarla halkın faizsiz ürünlerden haberdar olmadığı görülmektedir. Bu konuda hükümetin, faizsiz sisteme halkın ilgisini uyandıramadığı yorumları yapılmaktadır (Hailu, 2017). Bunun dışında Libya, Yemen ve Afganistan gibi ülkelerde de faizsiz bankacılık sistemi bulunmamaktadır.

Tüm bu bilgiler nezdinde kapitalist ve sosyalist sistemlere alternatif görülen İslam ekonomisi sistemine (Akça ve Bozatlı, 2019, s. 1191) Müslüman olan ve olmayan ülkelerin ilgi göstermesiyle İslami bankacılık enstrümanlarının İslam ülkeleri dışında da yaygınlaşması dikkat çekicidir. İsviçre, Danimarka, ABD, Filipinler, Lüksemburg, Türkiye, İngiltere, Güney Afrika, Kazakistan, Pakistan, Körfez Ülkelerinde faizsiz olarak çalışan 2018 itibariyle 200'den fazla bankanın olduğu görülür. Yine Müslüman olup da faizsiz bankacılık sistemi barındırmayan ülkeler de vardır. Yemen, Libya, Afganistan gibi sayıca daha az olan ülkelerdir. Bunlar dışında faizli bankacılık işlemleri yapmasına rağmen İslami pencere sistemi kullanarak, faizsiz hizmet birimleri kuran bankalar da bulunmaktadır. HSBC/İngiltere, CITI Bank/ABD, Goldman Sachs/ABD, Deutshce Bank/Almanya, Kleinwort Benson, Union Bank of Switzerland/İsviçre, Amro Bank/Hollanda, ANZ Grindlays/ Avustralya, United Bank of Kuwait, Arab Banking Corporation, Barclays Bank, Commerz Bank, Kleinwort Benson gibi bankalardır (Onan ve Sümer, 2015, s. 297; Ağkan, 2018, s. 237). Genel anlamda bu sistemi en çok kullananlar, Müslümanlar özellikle klasik sistemi yasaklayan İran, Pakistan, Sudan gibi ülkeler olsa da faizsiz sistemin Müslüman

olmayan ülkelerde de yaygınlaştığı görülmektedir. Avrupa'da sıkça görülen sistem olarak "ikili finansal yapı"ya sahip yani İslami bankaların, klasik bankalarla beraber faaliyet gösterdiği bankaları belirtmiştik. Bunda kuşkusuz büyüme oranlarının payı vardır. Ernst&Young Uluslararası Danışmanlık Şirketi tarafından hazırlanmış "Küresel İslami Bankacılık Rekabetcilik Raporu"na göre 2011 yılında İslami bankacılık aktifleri, %24 büyüme sağlayarak, bu aktif büyüme hızıyla diğer bankacılık sektörlerinden %50 daha hızlı büyüme kaydetmiştir. Büyüme hızı açısından, ikili sistemde yer alan Suudi Arabistan, Malezya, Katar, Türkiye, Endonezya gibi ülkeler başı çekmektedir (Ernst&Young, 2013). Faizsiz bankacılık alanındaki bu gelişmeler araç ve ürün çeşidini artırarak ek bir finansman modelini ortaya çıkarmaktadır (Eskici, 2007, s. 16; AbuBakr, 2021; Ergeç vd., 2020).

2007 sonrası faizsiz bankacılık alanında Ortadoğu, Avrupa, Güney Afrika, Rusya ve Asya'da yatırım ve ticari bankacılık ürünlerinde yaygın hizmetler verilirken Avustralya, Almanya, İngiltere, ABD gibi ülkelerde daha çok yatırım fonu ve hisse senetleri faaliyetlerinde yoğunluk kaydedilmiştir (Arabacı, 2007, ss. 8-9).

Katılım bankacılığın İslam ülkelerindeki payı %20-%49 civarındadır. 2019'da Suudi Arabistan'ın payının %70'lere çıkacağı düşünülmekteydi öyle de oldu. Malezya ise katılım mevduatında 100 milyar doları aşkın birikime sahiptir. Katar'da ise 2019 yılı katılım bankacılık payının %34'ü aşması beklenmekteydi. 2019 yılındaki rapora göre dünyada toplam İslami finans varlıkları 2,4 trilyon dolar değerdedir. 1,1 trilyon doları Körfez ülkelerine aittir. Günümüzde ABD, İngiltere, İsviçre katılım ürünleri istenen seviyeye ulaşmış bulunmaktadır (İslam İktisadı, 2020; Özdemir, 2019, s. 50).
2011 yılına ait bir akademik çalışmaya bakıldığında, İslami finans varlıkları 10 milyar dolardan fazla olan yedi ülke görülür. Bunlar Bahreyn, Kuveyt, Malezya, Suudi Arabistan, BAE, Katar ve İngiltere'dir (Hoepner, Rammal & Rezee, 2011, s. 14). 2020 yılına gelindiğinde ise ICD (İslam Kalkınma Bankası Özel Sektörü Geliştirme Kurumu) raporunda ise *katılım finansı varlıklarında* dünyanın ilk on ülkesi sırasıyla İran 698 milyar dolar, Suudi Arabistan 629 milyar dolar, Malezya 570 milyar dolar, Birleşik Arap Emirlikleri 234 milyar dolar, Katar 144 milyar dolar, Kuveyt 132 milyar dolar, Endonezya 99 milyar dolar, Bahreyn 96 milyar dolar, Türkiye 63 milyar dolar, Bangladeş 45 milyar dolardır. Ekonomisinin tamamı katılıma dayanan İran varlık

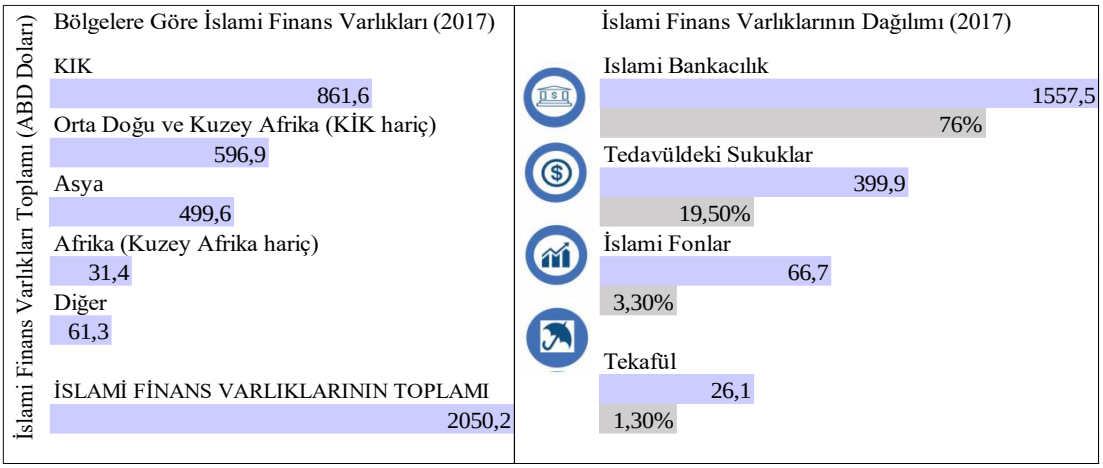
raporunda başı çekerken diğer %100 İslami bankacılık sektörüyle yönetilen Sudan ve Afganistan'ın listede yer almadığı görülmektedir (İslam Kalkınma Bankası Özel Sektörü Geliştirme Kurumu-ICD, 2020). Dünyada faizsiz hizmetler sunan 72 ülkede 526 faizsiz banka bulunmaktadır. Toplam yönetilen fonların yaklaşık %80'ini tek başına oluşturan İran, Suudi Arabistan ve Malezya en büyük faizsiz fon pazarları olmaktadır. 2019'da Hıristiyan nüfus ağırlıklı İngiltere, ilk 7 içindeki yerini korumuş, öncesinde üst sıralara yerleşebilen ABD ve Lüksemburg listeden düşerek pazardaki yerini koruyamamıştır. 2020 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ilk on ülke arasında yerini aldığı görülmektedir.

Iqbal ve Molyneux, (2005) yılı çalışmasına göre İslami Bankalar, Müslüman müşterilerin piyasa ihtiyaçlarına yanıt olarak ortaya çıkmış olsa da dini kurum değildirler. Diğer bankalar gibi onlar da kâr peşinde koşan kurumlardır ancak farklı finansal aracılık metodu izlerler. Bu modelin büyüleyici özellikleri dünya çapında ilgi görmektedir. İnsanlığın beşte biri için tercih edilen bankacılık türü olsa da herkese daha geniş bir finansal ürün skalası (yelpazesi) sunmaktadır. Çeyrek asrı aşan tatbikattan sonra bu deneyimi değerlendirme zamanıdır (Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 1; CFC Afrika Insights, s. 6; TKBB, 2019, s. 65; ICD Raporu, Aralık 2020).

Literatürde yer alan diğer çalışmalardan ise İslami yatırım hizmetlerinin Müslüman çoğunluklu ekonomilerde daha sorunsuz ve hızlı geliştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Hoepner, Rammal & Rezee, (2011) yılı çalışmasına göre, Malezya ile zamanın en büyük altı İslami finans merkezi olan Körfez İşbirliğinin beş ülkesi, uluslararası piyasaların hisse senetleriyle rekabet edecek seviyeye gelmeyi başarmıştır. Hatta hisse senedi piyasası kriterlerinden daha iyi performans göstermiştir. Fakat daha az gelişmiş bankacılık hizmetine sahip ülkelerde çoğunlukla, klasik bankaların hisse senedi piyasasıyla karşılaştırıldığında İslami fon portföylerinin önemli oranda alt seviyede ve kısıtlı kaldığı görülmüştür. 2016 yılında çoğunluğunu Sahra altı Afrika ülkelerinin oluşturduğu toplam 147 sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla İslami fonlar finans merkezlerine yakınlıktan faydalanmakta, uzmanlaşmaya neden olmakta ve İslami fonların Müslümanlarda mali avantaja sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır (Hoepner, Rammal & Rezee, 2011, ss. 26-27; CFC Afrika Insights, s. 6).

İslam İşbirliği Teşkilatı (İSEDAK)'ın 2018 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, İslami finans varlıklarının Müslüman ağırlıklı çevrelerdeki gelişimi ve bölgelere/sektörlere göre dağılımı Şekil 4.1.'de görülmektedir.

Şekil 4.1: İslami Finans Varlıklarının Yatırım Aracına ve Bölgelere Göre Dağılımı (2017)

Kaynak: (İSEDAK, 2019, s. 23).

Körfez İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler olan Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE, Umman, Katar ve Kuveyt Dünya İslami finans varlıklarında ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra diğer Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri varlık büyüklükleri gelmekte, Asya ile beraber dünyada doğu ağırlıklı bir varlık görümüne sahiptirler. Bununla beraber günümüzde Batı'da gelişen İslami bankacılık sektörü görülmektedir.

Sektör 2019 yılında maruz kaldığı pandemi kesintisinin etkilerini de yansıtmaya başlamıştır. 2020 yılına dair net verilere ise tarih itibariyle henüz ulaşılamamıştır. 2019 yılında kimi ülkelerde olumsuz etkiler gösterdiği düşünülürken kimi ülkelerde sektörün olumlu etkiler göstererek büyüdüğü düşünülmektedir. Son dönemlerin toplam sukuk ihracına bakıldığında, 2018 yılının ilk beş ayında 57,7 ABD Doları olurken 2019 yılı aynı döneminde 67,9 milyar dolara yükselmiştir. Toplam sukuk piyasasının faaliyetleri Endonezya, Türkiye ve daha az oranda Suudi Arabistan ile Katar tarafından desteklenmiştir. Bunu Kuveyt, Malezya, Pakistan, Sudan, BAE ülkeleri takip eder. Bu ülkeleri baz alan literatür çalışmaları ve Avci, (2020) yılındaki çalışma göstermektedir ki ekonomik büyümeden sukuk aracına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani ekonomik büyüme, sukuk piyasası gelişimini sağlamaktadır. Bu gelişim ise daha önce bahsettiğimiz gibi katılım bankalarının

finansal performansını artırmakta ve bu katılım kredi hacmi genişlemesi ise, borsa işlem hacminde (çift yönlü) genişleme meydana getirebilmektedir (Islamic Finance Outlook, 2020, s. 15; Avci, 2020, ss. 72-73; Tolefat, 2008).

6. SONUÇ

Tasarruf ve tüketim aracı olarak kullanılan para ilk zamanlarda ticaret ağırlıklı kullanılmaktaydı. Sonraki zamanlarda insanlık kısıtlamalara ihtiyaç duymuş ve Hammurabi Kanunlarından bu yana faiz, düzenlemelere tabi olmuştur. İslam toplumlarında riba olarak geçen faiz yasağına, diğer dinlerde ve semavi olmayan dinlerde de sıkça rastlanmaktaydı. Kötü olduğu düşünülen yahut ibadetini yapmadığı düşünülen insanlardan (Hindular) faiz ödemesi istenmekteydi. Demek ki eski toplumlarda sadece dini değil cezai/hukuki ve ekonomik olarak da faiz yasağına ihtiyaç duyulmuştur. Büyük düşünürler Aristo ve Eflatun'dan beri karşı çıkılan faizin temeli, Avrupa'da ticaret yapmaları yasaklanan Museviler tarafından Yahudi olmayanlardan faiz alınmasıyla başlamaktadır. Yahudilerin Avrupa'ya yaptığı göçlerle beraber ekonomilerin de şekillenmesi ve artık kilise yasaklarına rağmen Avrupa'da ve Amerika'da faizin uygulanışı dikkat çeker. Avrupa'da o sırada yayılmakta olan Protestanlık akımı faiz yasaklarını kaldıracaktır. İslam'da ise diğer semavi dinlerin ilk kitaplarındaki gibi faiz yasağı kabul edilir ve Bakara suresi 275. ayette alışveriş ve faizin farklarından bahsedilmektedir.

Çalışmada faizin yaygın toplumsal ve ekonomik etkileri tespit edilmiştir. Temel olarak faizin tarihi gelişimi ve İslam ekonomisi uygulamaları aktarılmıştır. Chapra, (2008) yılı çalışmasında, geleneksel ekonomi, IVII. ve IVIII. yüzyıllardaki Aydınlanma Hareketi'nden önce olduğu gibi, Yahudi-Hıristiyan dünya görüşüne göre gelişmeye devam etseydi, geleneksel ve İslami ekonomisi arasında önemli bir fark olmayacağını belirtmektedir. Ancak Aydınlanma Hareketi'nden sonra Avrupa'daki tüm entelektüel disiplinler, tam olarak başarılı olamamasına rağmen, seküler, değer-nötr, materyalist ve sosyal-Darwinist dünya görüşünden etkilenmiştir (Chapra, 2008, s. 16). Böylece dinler dışında bir ekonomik sistem dünyada çoğunluğa hitap etmeyi başarmıştır. XXI. yüzyıla ulaşıldığında Dünya ülkeleri, yarı sosyalist müdahaleci tutumu benimseme ve İslam iktisadı/finansını benimseme yönünde adımlar atmaktadırlar. Bu adımlar arasında İslam bankalarının kurulması, araçlarının yaygınlaşması yer almaktadır. Bu çaba, kendini gerekli insan kaynağının yetiştirilmesi, İslami finans endüstrisinin genişletilmesi ve buna ayrılacak ek finansman giderleriyle göstermektedir. Bu finansman, onunla elde edilebilecek faiz gelirinden vazgeçme anlamına gelmektedir.

Faizsiz sisteme ayrılan alan aynı zamanda faizli sistemden vazgeçilen alan yahut kazanılmayan faiz geliri olarak dönmektedir. Buna iktisat literatüründe bir şeyi elde etmek için vazgeçilen en iyi alternatif yani fırsat maliyeti denilmektedir.

İslam ekonomisi genel olarak bakıldığında ürettiğin kadar tüketme eğilimi üzerine kurulmuş bir sistemdir. İlk ve Orta Çağ devirlerinde bu amaca uygun şekilde, mal paranın kullanılması ve altın standardı sistemiyle karşılığı olan paralar ticarette geçerliydi. Daha sonra para yerine geçen itibari paraların ortaya çıkmasıyla, altın, gümüş karşılığında herhangi değeri olmayan temsili (kaydi) paralar, piyasada kullanılmaya başlanmıştır. Ticari bankalar günümüzde kaydi para üreterek müşterilere kredi sağlamaktadır bunu da kısmı rezervlerine dayanarak yaparlar. Rezervin çoğu kredi olarak müşterilere pazarlanmaktadır. Örnek olarak önce iki kişiye pazarlanır sonra bu para dört kişiye ve sekiz kişiye şeklinde pazarlanarak para arzı (üretimi) artırılır. Fakat İslami bankacılık uygulamalarında çalışmada anlatıldığı gibi kaydi esaslı para sistemi yerine reel sektöre dayalı ticaret esaslı para sistemi oluşturulur Bu da tam rezerve dayalı bir sistemdir. Paraya faiz geliri eklenerek rezervin çoğu tekrar tekrar müşterilere kredi şeklinde verilmez. Mal olarak satış yapılır. Klasiklerin miktar teorisinde ifade ettiği gibi her arz edilen paranın reel piyasada mal olarak karşılığı bulunur. Böylece ekonomik krizler ve parasal şişkinlikler oluşmamaktadır. İslam ekonomisi tüketim ve üretim dengesinin sağlanmasını, faizi haksız kazanç görerek ve onu engelleyerek sağlamaktadır. Faiz yasağının ülkelere kazandıracağı varsayımlar; gelir dağılımı adaleti ve adil kazancın tesisi, kullanmayacağın ürünü almayarak ya da üretim yapmadan aşırı tüketmeyerek kaynak israfının önlenmesi, parasal şişkinliklerin ve reel sektör yoksunluğuyla oluşacak krizlerin engellenmesi, bankaların batmasının ve cari açığın engellenmesi, tüketim toplumundan üretim toplumuna geçiş, aşırı servetleşmenin önlenmesi, haksız kazancın önlenmesi ve aşırı fakirleşmenin engellenmesi gibi hedeflere ulaşılabilecektir. İslam ekonomisi bu uygulamaların adil dağılımını zekât gibi vergilerle/maliye politikası araçlarıyla da desteklemektedir.

İslam ekonomisinin bu uygulamalarına bakıldığında kapitalist sistemle ve onun faiz uygulamalarıyla çeliştiği düşünülebilir. Karşı karşıya getirilebilirler. Hatta ikisinin beraber uygulanması şöyle dursun, akla faizin vazgeçilemez olduğu fikri gelebilmektedir. Bu durumda İslami finans tercih edilmeyecektir. Fakat bu çalışmayla

birlikte görülmüştür ki, faizin vazgeçilemez bir kazanım değil aslında faizsiz enstrümanlara yer açacak oranlarda vazgeçilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deran ve Özulucan, (2009) yılı çalışmasında benzer sonuçlara ulaşmaktadır. İslami bankalar, bir açıdan alternatif diğer açıdan da faizli bankaların yapamadığı işlemleri yaparak onların tamamlayıcısı görevini gerçekleştiren, finansal sektörü derinleştiren yapılardır. Pek çok ülke bugün farklı nedenlerle faizsiz sistemi dini gerekçeler dışında ama şeri kurallara göre uygulamaktadır. Artan oranlarda faizsiz sisteme yer vermeye devam etmektedirler. Faizli bankalar, faizsiz ürünler için bankalarında pencere açıp müşterilerine şeri hükümlere uygun hizmet sunmaktadırlar. Bunu yaparken hedeflerde, tasarruflarını yastık altı yaparak faizden uzak duran müşteri potansiyelini bankaya çekme, KOBİ'lerin gelişimini ve desteklenmesini sağlama, krizlere karşı daha sağlam bir piyasa oluşturma, reel ekonomiyi finanse etme, İslami finans alanında gelecek vaad eden potansiyeli görme, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir sosyal sorumlulukların önemini kavrama ve yatırım yapma nedenleriyle faizsiz sistemin geliştirildiği görülmektedir. İslami finansın en hızlı büyüyen sektörü sabit getirili sukuklardır. Dünyanın gelecekte su yokluğu ile karşı karşıya kalması konusunda finansman endişelerini dile getiren ve yenilikçi sukuk (İslami tahvil) araçlarını sunan yayınlar gündeme getirilmektedir. Bu konuda Malezya üzerinden vaka çalışmaları yürütülmektedir (Islamic Finance Outlook, 2020. s. 8; Şahin, 2020, ss. 52-53). Yine hedefler arasında israfın göz ardı edilemeyecek seviyeye gelmesi, gelecekte beklenen kıtlıklar, bireye sağlanan ticari kredilerin satışla belgelenebilir ve para akışı kayıtlı işlemlerle kayıtlı ekonomi oluşturulması (tam rezerv) ve bunun sonucunda vergi gelirlerinin artırılması, maliye politikalarını etkinleştirme, İslami bankaların artan aktif büyüklükleri ve kâr oranları cazibesi, gelir dağılımını düzeltici önlemler gibi İslam bankacılığının sunduğu bu avantajların, Devletlerce ilgi toplayarak kapitalist sistemle beraber uygulandığı görülmüştür. Bu gelişmeler sonucu çalışmada ve literatürde, İslami bankacılığın artarak yaygınlaşacağı öngörülmektedir.

İslami kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyen birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bunlar bazı ülkelerdeki sistemi destekleyici yasal prosedürün eksikliği, İslami ve klasik bankaların İslam hukukuna uygun hareket etmemesi, ana bankacılık sektöründen gelen rekabet (bazı ülkelerin sahip olduğu klasik gelişmiş bankacılık altyapısı ve araçları), alandaki eğitimin eksikliği ve yaygın olmayışı gibi nedenlerdir.

İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçre, Hollanda başta olmak üzere Avrupa ülkelerindeki akademik çalışmalar incelendiğinde, çok sayıda akademisyenin ve ilim insanının İslam ekonomisi ve finansı alanına ilgi duyduğu, sayılarının giderek arttığı gözlenmiştir. Avrupa ile kıyaslandığında Türkiye'nin bu konuda daha çok akademik çalışma yürütmesi gerektiği anlaşılmıştır.

İslami finans endüstrisine sahip ülkeler üzerinde nitel yönteme göre yapılan araştırmalar sonucu, her bir ülkenin diğeri üzerinde nispi üstünlük sağladığı görülmektedir. Katılım varlıkları finansında İran başı çekerken, Suudi Arabistan, Malezya, BAE, Katar, Kuveyt, Endonezya, Bahreyn, Türkiye, Bangladeş 2020 yılında dünyanın ilk on sıralamasında yer alan ülkesi olmuşlardır. Büyüme oranları açısından Malezya, Katar, Suudi Arabistan, Endonezya ve Türkiye sektörde diğer ülkelerden hızlı büyümüştür (İslam Kalkınma Bankası Özel Sektörü Geliştirme Kurumu-ICD, 2020). Malezya sukuk (İslami tahvil) ihracında körfez ülkelerinin lideriyken, İngiltere pencere modelli çok sayıda bankasıyla Avrupa'da lider olmuştur. Ülkelerin ve bankaların İslami kurallara uygunluğunu denetleyen, İslami ülkeleri bir araya getiren işbirliği toplulukları bulunmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği, işbirliği amacıyla 2021 yılında mutabakat zaptı imzalamıştır. Fakat dünya ülkelerinin bu karşılıklı bağımlılığının belki de İslam bankacılığı ve finansı üzerine küresel bir forum aracılığıyla daha iyi koordine edilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Abedifar, P., Hasan, I., & Tarazi, A. (2016). Finance-growth Nexus and Dual-banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks. *Journal of Economic Behavior & Organization* (132), 198-215.

Abokor, A. H. (2017). *Türk Katılım Bankalarındaki Yabancıların Payının Aktif Karlılığı Üzerine Etkisi,* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AbuBakr, S. (2021). (Erişim T: 1.5.2021). https://katilimfinans.com.tr/turkiye-islami-finans-konusunda-nasil-lider-olabilir-makale,12671.html

Acemoğlu, D., Gallego, F. ve Robinson, J. A., (2014). Institutions, Human Capital, and Development, *The Annual Review of Economics.* (economics.annualreviews.org)

Adıgüzel, İ. (2016). *Türkiye'de Sukuk Piyasası, Tarihsel Gelişim, Mevcut Durum ve Geleceğe Yönelik Öneriler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Afshari, Z. (Mayıs 2020). *İran'da İslami Bankacılık ve Finansın Geçmişine Bir Bakış.* Ülke Raporları 7, İstanbul: İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi) Raporları 13.

Ağkan, F. (2018). AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 235-245.

Ahmad, P. D. (2015). Does Islamic Banking Help in Economic Development of Muslim Countries? *MPRA (Munich Personal RePEc Archive)*, 2(6), 1-33.

Ahmid, A. ve Ondes, T. (2019). Bibliometric Analysis Of Phd Dissertations Written In Islamic Banking And Finance In The United Kingdom. Journal of Islamic Economics and Finance, 5(1), 63-91.

Ainley, M., Mashayekhi, A., Hicks, R., Rahman, A., & Ravalia, A. (2007). Islamic Finance in the UK: Regulation and Challenges. Financial Services Authority, 1- 33.

Akalın, K. H. (2007). Orta Çağ İktisat Zihniyetinde Adil Fiyat Kuramı. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi,* 11(2), 25-48.

Akça, H. ve Bozatlı, O. (2019). "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* (42), 1188-1218.

Akın, C. (1986). *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma.* İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Akkaş, E. (2017). *Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*. İstanbul: İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İkam).

Alada, V. (2018). 2008 Küresel Finansal Krizinin Geleneksel ve Faizsiz Bankacılık Kârlılıklarına Etkisi: Körfez Ülkeleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4(2), 71-96.

Alandejani, M. & Asutay, M. (2017). Nonperforming Loans in the GCC Banking Sectors: Does the Islamic Finance Matter? *Research in International Business and Finance,* (42), 832-854.

Al-Askar, S. R. (2005). Client and Employee Perceptions of Islamic Banking in Saudi Arabia, Durham E-Theses. Doctoral Thesis: UK.

Albaraka Türk. (2021). https://www.albaraka.com.tr/ortaklik-yapisi.aspx.

Al-Hassani, S. T. S. (2010). *1001 İcat Dünyamızda İslam Mirası.* Türkiye: Foundation for Science Technology and Civilisation. (Https://www.studentet.mk/cfare-i-ofruan-muslimanet-botes-monedhat-pjesa-5/)

Alhabashi, K. (2015). Financing For Small And Medium Enterprises: The Role Of Islamic Financial Institutions In Kuwait. Thesis. University of Gloucestershire.

Aliyeva ve Tağiyev, (2017). Capital Market, The Value Appraisal Exposed to The Risk in Investment Instruments, *The Journal of International Scientific Researches,* 2(5), 68-76.

Allali, A. A. ve Casper, M. (2017). *Islamic Finance Made in Germany-A Case Study on Kuveyt Türk (KT Bank): Germany's First Islamic Bank.* Münster: Westfälische Wilhelms-Universität Münster, 1-51.

Anusara, J., Chanthamith, B., Rasel, Md., Sultana Ayrin ve Sultana Arifin. (2018). Islamic Banking and Finance in Bangladesh: Potential, Challenges and Future Development. *American Journal of Business, Economics and Management,* 6(4), 119-126.

Arabacı, N. (2007). *Katılım Bankalarının Türkiye'de Bankacılık Sektöründeki Yeri, İşleyişi ve Performans Analizi.* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Aristoteles (2000). *Politika.* Remzi Kitapevi

Aslan, N. ve Kayapınar, H. (2020). The Principles for the Resolution of the Disputes Arising in the Mudarabah Contract -Based on the Ottoman Practices- *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 20(2), 651-666, e-ISSN 2564-6427.

Aslan, Ö. (2013). *İslam Bankaları ve İslam Bankacılığı Kapsamında Yer Alan Finansal Araçlar.* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aslan, H. ve Özdemir, M. (2017). *Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politiği,* İstanbul: SETA Yayınları.

Atağan, G. ve Yükçü, S. (2011). Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi,* (1), 58-68.

Atağan, G. ve Yükçü, S. (2014). Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi.* (7), 28-48.

Ataman, B. C. (1996). Neo Keynesci Bölüşüm Teorisi: Ücret-Fiyat Sarmalı ve Gelirler Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 51(01). Doi: 10.1501/SBFder_0000001904

Atar, A. (2017). From the Past to the Present the General Situation of Islamic Banking in the World and Turkey. *Journal of History Culture and Art Research,* 6(4), 1029-1062, doi: http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1079.

Atar, A. ve Ok, R. (2019). Türkiye'de İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Yapılmış Akademik Çalışmalar ile Katılım Bankalarının Gelişimi Arasındaki İlişki, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(4), 504-513.

Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). *İslam ve Kalkınma: İnançsal, Tarihsel ve Teorik Temeller Üzerine Bir Değerlendirme.* İstanbul: Umuttepe Yayıncılık, 73-103.

Atik, M., Köse, Y. ve Yılmaz, B. (2015). Türkiye için Negatif Faiz Oranının Uygulanabilirliği ve Analitik Olarak İncelenmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi.* 7(13), 321-339.

Avci, T. (2020). The Relationship Between Sukuk Market and Economic Growth: Panel Causality Analysis. *Journal Of Economics, Finance And Accounting,* 7(1), 66-74.

Avşar, Y. (2019). *Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Açısından Mali Tabloların Uyum Düzeyinin Araştırılması.* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Aydın, Y. (2015). Keynes'in Parasal Faiz Teorisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 207-224 https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Trakyasobed/İssue/30210/326096

Aypek, N. (1988). *Türk Sermaye Piyasasında Özel Finans Kurumlarının Yeri ve İşleyişi.* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayverdi, S. (2016). *Boğaziçi'nde Târi*h, İstanbul: Kubbealtı İktisâdi İşletmesi.

Bal, O. (1998). *Osmanlı Para Sisteminin Teorik Temelleri.* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Bilim Dalı, İstanbul.

Barom, M. N. (2013). An Analysis of Social Responsibility Dimension in Islamic Investment Funds: Evidence from Malaysian Investors, Durham E-Theses, UK: Durham University.

Barber, W. J. (2009) *A History of Economic Thought.* Connecticut: Wesleyan University Press. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=HRgrTTMt0AYC&oi=fnd&pg=PA2&dq=Barber+history+of+economic+thought+pdf&ots=AgR0xBI72k&sig=lX5JDh-8tmgKZZKWzP42qNUmHXc&redir_esc=y#v=onepage&q=207&f=false

Beşirli, M. (2009). "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Eshâm ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 185-208.

Bilgin ve Bozkurt, (2010). Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 20(2), 1-31.

Bilgin, A. ve Çağlar, B. (2019). *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi,* İstanbul: Kronik Kitap.

Bilman, M. E. (2020). Türkiye'de İslami Bankacılık, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Yöntemlerle Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 353-369. (19 Temmuz, Özel Ek).

Binatlı, Y. Z. (1966). Faiz ve İslam Hukukunda Faiz. *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 2(1), 147-183.

Bitar, M., Pukthuanthong, K., & Walker, T. J. (2019). Efficiency in Islamic vs. Conventional Banking: The Role of Capital and Liquidity. *Global Finance Journal*, 1-58.

British Embassy Bishkek. (2015). *Islamic Finance in the UK*. Kırgızistan. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503491/2015047_Is_Fin_A5_AW_ENG_WEB.pdf

Bulut, E. H. (2019). *Faizsiz Finansta Risk Yönetimi.* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CFC Afrika Insights, *Islamic Finance in Africa: The Upcoming Frontier*. Casablanca Finance City. (Erişim T: 21.5.2021). (https://casablancafinancecity.com/wp-

content/uploads/2018/12/CFC-Africa-Insights-N%C2%B02-Islamic-finance-in-Africa.pdf)
(Bkz. diğer İslami finans raporları: https://casablancafinancecity.com/africa-insights/africa-insights-reports-2/?lang=en)

Chapra, M. U. (1992). Islam and The Economic Challenge. *The Islamic Foundation.*

Chapra, M. U. (2008). The Nature of Riba In Islam. *Millah,* 3(1), 107-121.

Charles-Coll, J. A. (2011). Understanding Income Inequalitiy: Concept, Causes and Measurement. *International Journal of Economics and Management Sciens,* 1(3), 17-28.

Cattelan, V. (2018). *Çağdaş İslam İktisadı Çalışmalarının Teorik Gelişimi ve Eksiklikleri Araştırma Programları ve Müşterek Felah Paradigması.* İKAM Raporları 6, Araştırma Raporları 1, İstanbul: İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi).

Cole, O., Soufani, K., & Tse, T. (2013). Notes on Islamic Economics and Finance. Int. J. Trade and Global Markets, 1(6), 83-91.

Coşkun, A. (2008). *Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Yeri ve Önemi.* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çağlayan, T. ve Genç, S. Y. (2017). İktisadi Düşüncede Değerin Kaynağı Sorunsalı. *Çalışma ve Toplum,* 53(2), 667-689.

Çelik, S. (2020). Türk Katılım Bankacılığı Sektöründe Performans Analizi: Bütünleşik Critic ve Mabac Uygulaması. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İefd), 6(2), 312-335. (Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Jief/İssue/56465/766886).

Çoban, Y. (2016). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Finans,* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Çobanoğlu, Ş. (2013). *İslam Ekonomisi.* Yediveren Yayıncılık. (Ebsco/Karatekin Üniversitesi Elektronik kitap: 891610).

Çokgezen, M. (2017). Islamic Economics in Real Life: Do Muslims Give More Than The Others? *SSRN Electronic Journal,* 1-33.
(https://www.researchgate.net/publication/320074284_Islamic_Economics_in_Real_Life_Do_Muslims_Give_More_Than_Others)

Çolak, K. U. (2019). *İslami Endeksler ve Hisse Senedi Yatırımlarının İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir, D. (2010). *Bileşik Faiz.* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Erciyes.

Demirdöğen, Y. (2020). Analysis of The Islamic Fintech Ecosystem in Europe. (Avrupa'daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 25(4), 469-481.

Demirgil, B. ve Türkay, H. (2017). Tarihsel Süreç İçerisinde Faizin Kuramsal Açıdan Gelişimi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 18(2), 131-160.

Deniz, A. (2006). *İslam Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti.* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, Bursa.

Deran, A. ve Özulucan, A. (2009). Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(11), 85-108.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2010). *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III,* Afyonkarahisar: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dilek, S., Esev, A. ve Fidan, M. (2019). Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'deki Kâğıt Para Kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 9(18), 141-162.

Dinler, Z. (2016). *Kpss İktisat Cilt 2*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Dinlerin Faize Bakışı, (2020). (Erişim Tarihi: 2020). https://incil.info//arama/deu/23;http:/www.iktisadiyat.com/2015/09/19/dinlerin-faize-bakisi/

Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (58), 175-188.

Doğan, S. (2018). *Katılım Bankaları ve Ekonomiye Etkileri: Türkiye Örneği.* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Doruk, B. (2019). *Türkiye'de Merkez Bankasının Uyguladığı Faiz Politikaları ve Ekonomiye Etkileri.* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bursa.

Durgut, D. ve Öztürk, N. (2011). Determinants of Interest Rates: an Empirical Analysis for Turkey. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 3(1), 117-144.

Durmuş, A. Güney, N. ve Koçdoğan, A. (2015). Türkiye'de İslam İktisadı ve Finansı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 13(25-26), 75-138.

Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'deki Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 17(1), 1-24.

Dzuljastri A. R., Mardiyyah S., Nooraslinda A. A., Rafidah M. A., Rohana O. ve Zaharuddin A. R. (2013). Islamic Banking Products: Regulations, Issues and Challenges. *The Journal of Applied Business Research.* 29(4), 1145-1156.

Ece, N. (2011). Dünya'da ve Türk Bankacılık Sektöründe İslam Bankalarının Gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi,* (25), 1-17.

Eğilmez, M. (2015). *Makro-Ekonomi Türkiye'den Örneklerle*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Eğilmez, M. (2016, 20 Nisan). *Faiz Düşüşünün Ekonomik Analizi*. Faiz Düşüşünün Ekonomik Analizi (mahfiegilmez.com).

Eğri, T. ve Orhan, Z. H. (2018). *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz.* İstanbul: İktisat Yayınları.

Eken, M. H. ve Öztürk, N. (2019). Finans Teorisi Kapsamında Katılım Bankacılığı ve Yeniden Yapılanma Önerisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(1), 46-62. Doi: 10.29106/fesa.500785.

Ekonomik Rapor (2019). TÜRMOB (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği). https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/download/c2910bfd-0cb4-4a66-a715-7263f99e46f0

Ekonomi Haberleri, (6/3/2020). (Erişim T: 2021). https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/iste-en-yuksek-ve-en-dusuk-faizle-borclanan-ulkeler-5664680/

Ekonomi Haberleri, (16/2/2021). (Erişim T: 12/6/2021). https://www.ntv.com.tr/ekonomi/moodys-turkiyede-katilim-bankalarinin-payinin-2-katina-cikmasini-bekliyoruz,kl75Q3Uz2kqEaxGPe_176g

Elibol, N. ve Küçükkalay, A. M. (2007). Currency Trade: Some Remarks on the Ottoman Monetary Market and Foreign Coins, *Balkan Studies,* 3, 55-77.

Elitaş, C. ve Özcan, S. (2015). Finansman Aracı Olarak Sukuk ve Muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,* 17(3), 559-586.

Emlak Katılım. (2021). https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/788688 (Erişim Tarihi: 7.3.2021).

Ergeç E. H., Kaytancı, B. G. ve Toprak, M. (2020). (Erişim T: 1.5.2021) https://katilimfinans.com.tr/dergi/islami-finansta-pencere-modeli-h12825.html

Ergün, T. (2020). Sukuk Varlıkları ile Finansal Performans İlişkisi: Seçilmiş Ülkelerdeki Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma. *Global Journal of Economics and Business Studies,* 9(18), 90-104.

Ernst&Young. (2013). World Islamic Banking Competitiveness Report 2013, www.ey.com.

Eroğlu, Ö. (2012). *Türkiye Ekonomisi.* Isparta: Bilim Kitabevi.

Ertem, E. (2006). Bankaların Stratejik Performans Yönetiminde Performans Karinesi Kullanımı, *Bankacılar Dergisi,* (56), 10-27.

Ertürk, E. (2019). Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahtan Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi. *Emek ve Toplum,* 8(20), 108-134.

Eskici, M. M. (2007). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Uygulaması ve Katılım Bankalarının Müşteri Özellikleri,* (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası.

Eurostat, (22 April 2021). *Government Finance Statics-Quarterly Data.* (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_finance_statistics_-_quarterly_data).

Eyceyurt Batır, T. (2016). *Türkiye'de Katılım Bankaları ve Konvansiyonel Karlılık Belirleyicileri ve Etkinlik Yönünden Karşılaştırılmaları.* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Felderer, B., Homburg, S. (2010). *Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat, (Çev. Aydoğuş, Osman ve Altay, Oğuzhan)*, Efil Yayınevi, Ankara.

Gabaçlı, N. (2020). Paranın Miktar Teorisi Üzerine Ekonometrik İnceleme: Türkiye Örneği, *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 50-62 https://dergipark.org.tr/tr/pub/jsas/issue/56108/769419

Garanti Bankası (2021). (Erişim Tarihi: 7.3.2021). https://www.garantibbva.com.tr/tr/bireysel/mevduat_ve_yatirim/yatirim_fonlari/katilim_fonu.page

Gedikli, A. (2016). Para Politikası Aracı Olarak Faiz Koridorunun Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme: Örnek Ülke Deneyimleri, *Sosyal Bilimler Metinleri 2017/01,* International Congress of Management Economy and Policy kongresinde bildirisi.

Ghazanfar, S. M., (2003). Medieval Islamic Economic Thought: Filling the "Great Gap" in European Economics. London: Routledge.

Ghazanfar, S. M. (2015). *Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi.* (Çev. Ed. Akgönül, M. S.) İstanbul: Klasik Yayınları.

Ghani, A. H. (2019). *An Empirical Examination into the Social Reporting Practices of Islamic Banks in Malaysia and Bahrain*, Doctoral Thesis, UK: Durham Etheses.

Geisst, C. R. (2013). *Beggar Thy Neighbor: A History of Usury and Debt.* University of Pennsylvania Press.

Gönen, D. (2011). İslam Hukukunda Mudarebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları, *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 63(1-2),192-212.Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İuhfm/İssue/9075/113242

Grassa, R. & Hassan, M. K. (2015). Islamic Finance in France: Current State, Challenges and Opportunities, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 65-80.

Gül, H. İ. (2021). Tüm Yönleriyle Teoride Finans ve İktisat. Ş. Karabulut (Ed.), *İktisadi Düşünce İçinde Faiz Kavramının İktisat Teorilerindeki Yeri* içinde (ss. 187-202). Ankara: Gazi Kitapevi.

Güçlü, A., & Kılıç, D. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 75-91.

Günenç, H. (1983). Günümüz Meselelerine Fetvalar, I. Cilt, İstanbul: İlim Yayınları.

Güneş, R. (2015). *Katılım Bankalarında Kırmızı Çizgilerin Kamuoyundaki İmajı; Ankara Örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Güney, A. (2018). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Uygulamaları ve Kamunun Katılım Bankacılığı'ndaki Rolü ve Girişiminin Değerlendirilmesi,* Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gürsoy, Ç. ve Yağcı, M. (2019). Osmanlı Devleti'nde İktisadı Zihniyet Kurumlar ve Para Vakıfları, *Adam Akademi,* 9(1), 37-67.

Habergetiren, Ö. F. (2017). İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybınıın Ödenmesini Gerektiren Esaslar. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 19-31.

Hailu, S. M. (2017). *The Role of Islamic Finance in Reduction of Financial Exclusion in Ethiopia.* (Master Thesis). Ankara Yıldırım Beyazit Üniversitesi, Ankara.

Hammami, Y., & Oueslati, A. (2017). Measuring Skill the Islamic Mutual Fund İndustry: Evidence From GCC Çountries. *Journal of International Financial*, 15- 31.

Hassan, M. K., & Aliyu, S. (2018). A Contemporary Survey of Islamic Banking Literature. *Journal of Financial Stability* (34), 12-43.

Hawkes, D. (2010). *The Culture of Usury in Renaissance England.* Palgrave Macmillan, New York.

Hoepner, A. F., Rammal, H. G. ve Rezec, M. (2011). Islamic Mutual Funds' Financial Performance and International Investment Style: Evidence from 20 Countries. European *Journal of Finance*, 9(17), 829-850.

Hoong, Man, Selvaraja & Zainordin, (2016). Challenges and Opportunities of Islamic Banking and Financial Institutions in Malaysia. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law.* 10(1), 1-30.

Iqbal, M., & Molyneux, P. (2005). *Thirty Years of Islamic Banking, History, Performance and Prospects.* Palgrave Macmillan. Doi: 10.1007/978-0-230-50322-9.

Imtiyaz, P. (1994). "Islamic Banking and Finance". in S. Nazim Ali and Naseem N.Ali et al (eds.), *Information Sources on Islamic Banking and Economics 1980-1990*, London: Kegan Paul International, p.9.

Islamic Finance Outlook, (2020). *Islamic Finance Outloot 2020 Edition*. S&P Global Ratings.

Islamic Development Bank, (2020). https://www.isdb.org/tr/node/44553.

İKAM Raporları 5, Ülke Raporları 3. (2017 Aralık). *Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu.* Haz. Hafas Furqani. İslam İktisadı Araştırma Merkezi.

İbn-i Mace, İM2144, Ticaret, 2. (https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=5&SAYFA=193).

İnalcık, H. ve Quataert, D. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:2*. Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet.* Beyoğlu, İstanbul: Eren Yayınları.

İncil. (1998). *Kitabı Mukaddes.* İstanbul.

İSEDAK (İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi), (2019). *İslami Fon Yönetimi,* Ankara: İSEDAK Koordinasyon Ofisi. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/08/%C4%B0sedak-%C4%B0slami-Fon-Y%C3%B6netimi.pdf

İslam Ansiklopedisi. (2021). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Test Yayını. https://islamansiklopedisi.org.tr/teverruk

https://islamansiklopedisi.org.tr/istisna--akit

İslam İktisadı. (7/10/2020). (https://islamiktisadi.net/2020/10/07/islami-finansal-hizmetler-endustrisi-2020-raporundan-one-cikanlar/) (Erişim T:11.3.2021). (Raporun orijinali için: https://www.ifsb.org/).

İslam İktisadı (5/3/2021). (https://islamiktisadi.net/2021/03/05/birlesmis-milletler-kalkinma-programi-ve-turkiye-katilim-bankalari-birligi-mutabakat-zapti-imzaladi/) (Erişim T: 11.6.2021).

İslam Kalkınma Bankası Özel Sektörü Geliştirme Kurumu-ICD. (2020). (https://www.itohaber.com/haber/guncel/214460/katilim_finansinda_kuresel_firsat.html).

İstanbul Ticaret Odası, 2021. (Erişim T: 2020). (https://www.itohaber.com/haber/guncel/214460/katilim_finansinda_kuresel_firsat.html).

Jewish Free Loan Association (JFLA). (2020). (https://www.jfla.org/).

Kabir, H., Kabir A. ve Robin I. A. (2019). İkam Raporları:11 Ülke Raporları:5, *Bangladeş'te İslami Bankacılık ve Finans Alanına Genel Bir Bakış.* İstanbul: İslam İktisadı Araştırma Merkezi.

Kaplan, H. E. (2020). Islamic Financial Institutions in the World and Turkey, *Journal of Emerging Economies and Policy.* 5(1), 89-100.

Karakoyunlu, Y. (2004). *Tanzimat'a Giderken Osmanlı'da Durum*. (Elektronik Makale). (Erişim Tarihi: 17.5.21). (http://www.urunlu.com/30-yilmaz-karakoyunlu-tanzimata-giderken-osmanlida-durum)

Karakuş, A. (2010). *İslam Hukuku Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş. Kuğu, T. D. (2004). Finansman Yönetimi Olarak Risk Sermayesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(2), 141.

Karakuş, Aslıhan. (2016). *Katılım Bankacılığında Dış Ticaret Finansmanı ve Ürünleri.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karhan, C. (2015). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik ve Verimliliklerinin Ölçülmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kartal, M. T. (2018). Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Alanında Yayınlanmış Tezlerin Analizi, *Maliye ve Finans Yazıları,* (110), 175-198.

Kaya, Z. (2009). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Bağımsızlığı ve Para

Politikası, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(0), 333-344.

Kazancı, F. (2019). *Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği.* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 383-398.

Keynes, J. M. (1964). *General Theory of Employment, İnterest, and money*. New York: A Harbinger Book.

Khalil, Z. (2020). *Günümüz İslam Bankacılığında Murabahaya Dayalı Yeni Uygulamaların Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kınalı, F. (2012). *Faizsiz Sistemde Bankacılık Anlayışı ve Kredi İşlemleri,* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kıran, T. (2010). *Bankacılıkta Kritik Başarı Faktörleri ve Türkiye Uygulaması.* (Yüksek Lisans Tezi, Düzeltilmiş Tez), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koraltürk, M. ve Varlı, A. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi, *ÇTTAD,* IX(20-21), 127-142.

Korkmaz, S. (2019). *Hile-i Şer'iyye Bağlamında Türkiye'deki Faizsiz Konut Finansman Sistemi Üzerine Bir Araştırma,* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Köse, H. (2010). *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251–1260/M. 1836–1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar,* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, İstanbul.

Köseoğlu ve Yücel, (2020). Do Participation Banks Contribute to Economic Growth? Time-Series Evidence From Turkey. *Bilimname XLII,* 2020/2. 155-180.

Kur'an-ı Kerim; Bakara 275-278, Al-i İmran 130, Rum39, Nisa 160-161.

Kuran, T. (2012). *Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun geri kalma sürecinde İslam Hukukunun rolü,* çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kutluata, M. (2011). Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası, *Istanbul Journal of Sociological Studies,* 0(11), 55-106. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9533/119033

Kurnaz, G. ve Bedük, A. (2017). Türkiye'de ve Dünyada Melek Yatırımcılık. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(1), 27-40 https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/28683/300395

Kutval, Y. (2017). İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(2), 1-14.

Kuveyt Türk. (2021). (Erişim Tarihi: 7.3.2021). https://www.kuveytturk.com.tr/yatirimci-iliskileri/kurumsal-bilgiler/ortaklik-yapisi#:~:text=Kuveyt%20T%C3%BCrk'%C3%BCn%20sermayesinin%20%62,04'%C3%BC%20di%C4%9Fer%20ortaklara%20aittir.

Lecky, W. E. H. (1865). *History of the Rise and İnfluence of the Spirit of Rationalism in Europe.* Vol II. London: Longmans, Green, and Co.

Lecky, W. E. H. (1955). *History of the Rise and İnfluence of the Rationalism in Europe.* Vol I. New York: Braziller.

Lehner, O. & Pesendorfer, J. (2016). Islamic Banking and Finance as an Ethical Alternative: A Systematic Literature Rewiew. *ACRN Oxford Journal of Finance and Risk Perspectives.* 5(2), 42-64.

Lenin, V. İ. (2003). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (1916).* Eriş Yayınları, 7. Baskı. https://www.marxists.org/turkce/lenin/1916/emperyalizm.pdf

Mahdi, A. M. & Rahaman, Md. S. (2020). Islamic Banking and Finance in Bangladesh. *Journal of Business Accounting and Financing.* 1(1), 10-15.

Marx, K. (2004). *Kapital Cilt II.* Eriş Yayınları. https://www.marxists.org/turkce/m-e/kapital/kapital2.pdf

Mimouni, K., Smaoui, H., Temimi, A., & Al-Azzam, M. (2019). The Impact of Sukuk on the Performance of Conventional and Islamic Banks. Pacific-Basin Finance Journal, 1-47.

Mishkin, F. S. (2004). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets.* (Baskı 8). Boston San Francisco New York: Pearson-Addison Wesley.

Mulkiaman, M. Z. (2016). *Impact of Monetary Policy and Macroeconomic Envıronment On Islamic Banking Operations In A Dual Banking System Of Malaysia*. Thesis (Doctoral). Durham Univerrsity, UK.

Muscat, M. (2015). *Banking on the Divine: Everyday Islamic Banking Practices in Malaysia*. Thesis (PhD). Michaela Muscat.

Müslim, Birr 6, (2582) ve Tirmizi, Kıyamet 2, (2422). (http://muhaddis.org/cgi-bin/dbman/db.cgi?db=ks&uid=default&view_records=1&SNo=*&nh=506)

Nagaoka, S. (2012). Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizon. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 114-136.

Nar, M. Ş. (2019). Arkaik Toplumlardan Günümüze Değiş-Tokuş Ekonomisi ve Örnek Ülke Uygulamaları. *Journal of Economy Culture and Society.* 60, 207-225.

No Interest Loan Scheme Good Shepherd Microfinance (NILS). https://goodshepherdmicrofinance.org.au/services/no-interest-loan-scheme-nils/

Oğuz, Ş. (11 Mart 2020). *Türk Ticaret Bankası Ekonomiye Katılmayı Bekliyor.* (https://www.dunya.com/kose-yazisi/turk-ticaret-bankasi-ekonomiye-katilmayi-bekliyor/464587).

Okumuş, A. (2013). *Risk Sermayesi Oluşumunda Katılım Bankacılığının Rolü ve Etkisi.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Onan, F. ve Sümer, G. (2015). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'de Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 17(3), 296-308.

Orhan, Z. H. (2020). *Türkiye'de İslam İktisadı ve Finansının Ekonomi-Politik Açıdan İncelenmesi Geçmiş, Bugün ve Gelecek.* İKAM Raporları 14, Ülke Raporları 8. İstanbul: İKAM.

Orman, S. (1992). Para, Faiz ve İslam, *Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz,* (Prof. Dr. Sabri Orman Yazıları), İslami İlimler Araştırma Vakfı, ss. 1-68.

Orman, S. (2014). *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Oxford Committee for Famine Relief (Oxfam), (2017). *Annual Report* https://www.oxfamamerica.org/explore/research-publications/an-economy-for-the-99-percent/

Oxfam, (2020). *Oxfam Amerika Annual Report*. https://assets.oxfamamerica.org/media/documents/2020_Oxfam_America_Annual_Report.pdf https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people https://www.weforum.org/agenda/2020/11/worlds-poorest-people-owed-trillions-oxfam/

Ödeş, M. (2020). *Katılım Bankacılığının Türkiye Örneği Üzerinden Dünya Ekonomisine Katkıları.* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

Öndeş, T., Sumer, S. ve Şimsek, A. (2018). Katılım Bankalarının Kredi Kullananlar

Açısından Tercih Edilmeme Sebepleri: Atatürk Üniversitesi Akademisyenleri Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadı ve İdari Bilimler Dergisi,* 32(4), 897-920.

Öner, A. (2019). Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.* 11(1), 74-95.

Özcan, Ş. (Ocak-Haziran 2016). İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Dini Araştırmalar,* 19(48), 203-224.

Özdemir, F. R. (2019). *Katılım Bankacılığı Sisteminde Kullanılan Araçlar: Katılım Bankalarının ve Mevduat Bankalarının Borçlanma Kapasitelerinin Karşılaştırılması.* (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Özel, C. (2020). "Kitap Değerlendirmesi: Faiz Meselesi: Tarihte Örnek Uygulamalar Murat Ustaoğlu-Ahmet İncekara (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s. 361", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 10(1), 439-449.

Özel, M. (12/2/2020). *Avrupa ve Türkiye'de Burjuvazi.* (Erişim T: 17/5/2021). https://www.gzt.com/nihayet/avrupa-ve-turkiyede-burjuvazi-3529609

Özel, U. (2017). *Osmanlı İmparatorluği'nda XIX. Yüzyıl'da Banker Camondo Ailesi ve İktisadi Faaliyetleri,* (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Özer, K. ve Şekeroğlu, S. (2017). Bankacılık Sektöründe Yükselen Değer: Katılım Bankacılığı, *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi,* 4(2), 15-25.

Özkara, B. (2010). *Katılım bankalarının fon toplama ile fon kullandırıma işlemleri ve katılım bankalarının finansal performanslarının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Özsoy, M. Ş., Sayar, Y, Kobiler İçin Adım Adım Katılım Bankacılığı, TKBB Yayınları, No:7. (Erişim T: 20/4/2021) Http://Www.Tkbb.Org.Tr/Documents/Yonetmelikler/Kobiler-Baski.Pdf

Öztel, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para (1818-1914): Kalpazanlığın ve Tedavül Eden Kalp Paraların Sosyo-Ekonomik Etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* 10(18), 304-317.

Öztel, M. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztel, M. (2000). *Mehmet Cavit Bey'in İktisadi Fikirleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları.

Parasız, İ. (1997). *Para Banka ve Finansal Piyasalar.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parasız, İ. (2009). *Para Banka ve Finansal Piyasalar.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Pesendorfer, J., & Lehner, O. M. (2016). Islamic Banking and Finance As an Ethical Alternative: A Systematic Literature Review. ACRN Oxford Journal of Finance and Risk Perspectives, 2(5), 42-64.

Raico, R. (2011). Klâsik Liberalizm Nedir? *Liberal Düşünce,* (Çev. Yayla, Atilla), (16), 69-73.

Rapaport, C. B. R. (2007). Project Demonstrating Excellence: Israeli Financial Gemachs: Interest-free Loan Associations. Ohio, Cincinnati: Union Institute & University.

Rasid, M. E. S. M. (Mart 2020). *İslami Finansın Küresel Merkezi Olma Yolunda Malezya (Ülke Raporları 12/ Ülke Raporları 6)*, İstanbul: İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi) Yayınları.

Raza, M. W., Shah, S. F. and Khurshid, M. R. (2011). Islamic Banking Controversies and Challenges. *Interdıscıplınary Journal Of Contemporary Research in Busıness*, 03(10), 1018-1026. Doi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70623/

Ricardo, D. (2001). *On The Principles of Political Economy and Taxation 1817.* Kitchener, Ontario: Batoche Books.

Promag (Promosyon ve Matbaa Sanayici İş Adamları Derneği), (Aralık 2019-Ocak-Şubat 2020). Sayı: 2. Matsis Matbaa Hizmetleri San. Ve Tic. Ltd. Şti.

Sarıçoban, K. (2012). Avusturya İktisat Okulu, Temsilcileri ve Metodolojik İlkeleri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi.* 4(1), 157-165.

Sayaner, K. Ve Teyyare, E. (2018). Analysis of Income Inequality in Terms of Fiscal Policy İnstruments and Institutional Quality Factors in Turkey and Suggested Solutions, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(16), 309-334.

Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sayar, A. G. (2011). *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yayınları.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sayar, A. G. (2006). *Makaleler.* İstanbul: Derin Yayınları.

Selik, M. (1982). *Marksist Değer Teorisi.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 26. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Semiz, Y. (2019). Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları. A. Dönmez (Ed.) *2. Meşrutiyet Dönemi İktisadi Düşünce Politikasında Yenileşme Hareketleri* içinde (ss. 353-389). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis.* Original. http://digamo.free.fr/schumphea.pdf

Shafiq, A. (Mayıs 2019). *İslam İktisadı ve Finansı Sahasında Çalışma Yapan Dergi ve Yayınevleri Üzerine Bir Değerlendirme.* İKAM Raporları 8, Araştırma Raporları 3, İstanbul: İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi).

Stiglitz, J. E. (2015). *Eşitsizliğin Bedeli.* Baskı 3. (Çev. İşler O.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). *2021 Yılı Yatırım Programı.* Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Süleymanoğlu, İ. (2017). *Faizsiz Ekonomi Üzerine Bir Deneme.* (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.

Sürücü, Ş. (2018). *İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Şahin, A. ve Tetik, N. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 34(2), 293-314.

Şahin, E. (2007). *Türkiye'de Dünden Bugüne Katılım Bankaları,* Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, H. (2020). *Avrupa Ülkelerinde İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Yapılan Çalışmalar ve Uygulamalar,* Karabük Üniversitesi, Karabük.

Şıklar, İ. (2010). *Para Teorisi ve Politikası (7. Baskı)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Solé, J. (2007). Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems, *IMF Working Paper,* WP/07/175. https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07175.pdf

Tabakoğlu, A. (2016). *İslâm İktisadına Giriş.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2010). Bir İlim Olarak İslam İktisadı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* (16), 11-34.

Tabakoğlu, A. (2005). *İslâm İktisadı Metodolojisi,* İslâmi İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (2004). Cumhuriyetin 80. yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu.

Mehmet Narince (Haz.), *Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi* içinde (ss. 25-32). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1996). *Osmanlı İktisat sistemi,* İstanbul: İz Yayıncılık.

Tabakoğlu, A. (1996). *İslâm ve Ekonomik Hayat.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Tabakoğlu, A. (1987). Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 43, 111-150.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020). *Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/MYB_Gerceklesmeleri-ve-Bekelntiler-Raporu_2020.pdf

TCMB, Finansal İstikrar Raporu. (Mayıs 2010). Ankara, (Sayı: 10) https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c7469f86-3508-4176-8a57-8e6eb3272dcf/Fir_TamMetin10.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c7469f86-3508-4176-8a57-8e6eb3272dcf-m3fBbSy

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020 Kasım). *Türkiye Ekonomisi.* Ankara.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2020). *Kamu Borç Yönetimi Raporu.* Ankara. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/12/2020-KBYR-TRK-20201229_v3.pdf

Tekdoğan, Ö. F. (2019). *İslam İktisadı Açısından Kısmi Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli.* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı, İstanbul.

Tekin, E. (2019). *Parada Sahtecilik Suçu.* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Temir, C. (2020). Covid-19'un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi,* 4(7), 50-66.

Tevrat, *Yasa'nın Tekrarı (Deuteronomy).* 23, 19-20. (Erişim Tarihi: 3.1.2021). (https://incil.info/kitap/deu/23)

Tevrat, *Huruc Bölümü*, Bab; 22-25.

TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), (2019). (Erişim T: 20.1.2021) https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf

Tolefat, A. K. (2008). An Analysis of the Investment Portfolio Composition of Takaful Undertakings in the GCC and Malaysia. Durham E-Theses. UK: Durham University.

Tomanbay, M. (2019). İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(15), 31-45.

Topal, H. (2005). *Faiz Oranlarının Vade Yapısı Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Tuhan, A. (2014). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye Uygulamaları,* (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Turna, F. (2014). Geçmişten Günümüze Merkez Bankaları ve Modern Merkez Bankacılığının Bir Örneği: Avrupa Merkez Bankası, *Journal of Life Economics*, 1(1), 41-56.

Türk Eximbank Faaliyet Raporu, (2019). https://www.eximbank.gov.tr/tr/finansal-bilgiler/faaliyet-raporlari

Türkiye Bankalar Birliği, (2021). https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/banka-bilgileri/bankalar/64.

Türkiye Finans. (2021). https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/yatirimci-iliskileri/sayfalar/ortaklik-yapisi.aspx.

TÜRMOB, *Faiz Raporu*. (2016, Aralık 29). http://www.turmob.org.tr/Attachment.aspx?param=2IDREYlTixbog5cntRBmZulMWKo1hDeQ7Zhpq8GS3yUXRBLvSlcuBqBfDmVp8yW2umKGP0wze2E=

TÜRMOB, *Ekonomik Rapor*. (2019). https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/download/c2910bfd-0cb4-4a66-a715-7263f99e46f0

Türk, Y. (12.5.2021). *Ziraat Katılım'dan Ülke Ekonomisine 62,9 Milyar Liralık Kaynak.* (Erişim T: 17.5.21). https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ziraat-katilimdan-ulke-ekonomisine-62-9-milyar-liralik-kaynak/2238617

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2011). *Anadolu'da Paranın Tarihi.* B. Arı (Ed.) Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2012). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Bağımsızlık.* Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5ad2e20a-6e8a-4282-809f-b1da6d0b9c72/01.pdf?MOD=AJPERES

Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 18(2), 187-196.

Uluyol, O. (2019). Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi, *Muhasebe ve Finans*

Araştırmaları Dergisi, (17), 73-107.

Ustaoğlu, D. (2014). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Sektördeki Yeri ve Önemi,* (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Vakıf Katılım. (2021). https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/ortaklik-yapisi# (Erişim Tarihi: 7.3.2021).

Yay, A. (2018). *İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yenice, A. C. (Nisan 2021). İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi) Araştırma Raporları No:15, İstanbul.

Yesuf, A. J. (2017/ Rapor no:4*). Sudan'da İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu.* Ülke Raporları 2. İstanbul: İKAM (İslam İktisadı Araştırma Merkezi).

Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(2), 107-117

Yıldırım, D. Ç. ve Yıldırım, S. (2018). İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler. İlhan Eroğlu, Serkan Kekevi ve Yusuf Temur (Ed.). *İslami Bankacılık Sistemine Genel Bir Bakış* (s. 263-290). Türkiye: Ekin Basım Yayın.

Yıldız, S. (2019). *Katılım Bankaları ve Mevduat Bankaları Arası Rekabet Analizi.* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.

Yüzbaşıoğlu, N. (2014). *Proje Finansmanında Faizsiz Finansman Yöntemleri ve Araçları.* (Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zaim, S. (1992), İslâm-İnsan Ekonomi, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Zaim, S. (2010). İslam Ekonomisi ve İslam Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler. *İş Ahlakı Dergisi,* 3(5), 43-125.

Zengin, G. (2016). *Enflasyon ve İşsizlikle Mücadele Yöntemleri ve Çözüm Önerileri: Türkiye Örneği,* (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Ziraat Katılım. (2021). https://www.ziraatkatilim.com.tr/yatirimci-iliskileri/ortaklik-yapisi (Erişim Tarihi: 7.3.2021).

Ziraat Katılım. (2021). https://www.ziraatkatilim.com.tr/bireysel/hesaplar/katilma-hesaplari/katilma-hesabi (Erişim Tarihi: 23.4.2021).

Zoubi, A. S. (2018). ICOIEF'18 - 1 st International Congress on Islamic Economy and Finance: The Past and The Present Safranbolu/Karabuk 27th -29th September 2018. (Proceedings Book).

Wahab, A. (2019). *Faizsiz Bankacılıkta Pencere Modelinin Etkinliği: Etiyopya Örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Wasti, A. & Hodgins, P. (2013). *Whether to Prohibit Islamic Windows.* (Clyde & Co). https://www.eurekahedge.com/Research/News/216/Whether_to_Prohibit_Islamic_Windows

Wicaksono, K. P. (2015). Understanding Islamic Finance Comparative Analysis on Advantages and Disadvantages between Sukuk and Bonds, Thesis, Lund University.

İnternet Kaynakları:

https://www.dunya.com/kose-yazisi/merkez-bankasi-politika-faizi-ne-ise-yarar/1197

https://www.itohaber.com/haber/guncel/214460/katilim_finansinda_kuresel_firsat.html

https://www.albaraka.com/default.asp?action=category&id=72

https://islamiktisadi.net/index.php/tag/albaraka-turk/

https://islamiktisadi.net/index.php/2019/11/13/orta-cag-islam-dunyasinda-ortaklik-ve-kar/

https://www.isefam.sakarya.edu.tr/?p=1077

https://aibim.com/news/islamic-financial-institutions-maintained-good-growth-and-higher-profit-in-2019

http://www.okanacar.com/2012/10/tekaful-takaful-veya-islami-sigorta.html

https://www.kuveytturk.com.tr/hakkimizda

http://www.kuveytturk.com.tr/pages/ortaklik_yapisi_hakkimizda.aspx

http://www.tekafulsigorta.com/2011_04_01_archive.html

https://www.tkbb.org.tr/duzenlenen-etkinlikler

https://www.tkbb.org.tr/konusmalar

https://www.tkbb.org.tr/haber-detay/tkbb-genel-sekreteri-akyuz-islam-ekonomisi-ne-kapitalisttir-ne-sosyalist--aa

https://dergipark.org.tr/tr/pub/jief

http://www.gazete1453.com.tr/2018/11/07/islam-ekonomisi-finansi-ve-etik-kongresi-sona-erdi/

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_ekonomisi

https://www.google.com/amp/s/www.hurriyet.com.tr/amp/ekonomi/islam-kalkinma-bankasi-turkiyede-cesitli-anlasmalar-imzaladi-41384409

https://www.ekonomist.com.tr/haberler/turk-eximbank-380-milyon-euro-kredi-sagladi.html/amp?__twitter_impression=true

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_ekonomisi

https://www.katilimbulteni.com/islami-finans-piyasasi-2020-2024-pazar-gelistirme-egilimleri-raporu/

https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-islami-finans%C4%B1n-merkezi-olur-mu/a-53880019

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_ekonomisi

https://www.studentet.mk/cfare-i-ofruan-muslimanet-botes-monedhat-pjesa-5/
https://www.google.com/amp/s/www.hurriyet.com.tr/amp/ekonomi/islam-kalkinma-bankasi-turkiyede-cesitli-anlasmalar-imzaladi-41384409

https://www.ekonomist.com.tr/haberler/turk-eximbank-380-milyon-euro-kredi-sagladi.html/amp?__twitter_impression=true

https://www.indyturk.com/node/290396/ekonomi%CC%87/merkez-bankas%C4%B1n%C4%B1n-faiz-art%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1-devam-edecek-mi-ve-2021e-yans%C4%B1mas%C4%B1-nas%C4%B1l

https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-vatanda%C5%9Flar-bor%C3%A7-bata%C4%9F%C4%B1nda/a-54132554)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gelirler_politikas%C4%B1**).**

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Liberalizm

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kapitalizm

https://tr.wikipedia.org/wiki/J%C3%B6n_T%C3%BCrk_Devrimi

https://www.indyturk.com/node/323866/ekonomi%CC%87/negatif-faiz-de-yetmedi-alman-bankalar%C4%B1-m%C3%BC%C5%9Fterilerinin-paralar%C4%B1n%C4%B1-%C3%A7ekmesi-i%C3%A7in

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0003-1841-7472
Adı Soyadı	Nimet Cora
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Süleyman Demirel Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi
Fakülte	İktisat Fakültesi
Bölüm	Maliye, iktisat

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İktisat

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**YDS (…..) TOEFL (….) EILTS (….)**
…	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	Nimetcora@gmail.com